

**Київський національний університет
будівництва і архітектури**

**«ФІЛОСОФІЯ НАУКИ, ТЕХНІКИ,
АРХІТЕКТУРИ»**

Навчальний посібник

*За редакцією доктора філософських наук, професора
І.В. Чорноморденка*

Київ 2025

УДК 1:001
ББК 87
Ф56

Автори: І.В. Чорноморденко, д-р філос. наук, професор (передмова, підрозділ 1.1., 4.2., післямова)
А.А. Гоцалюк, д-р філос. наук, професор (підрозділ 1.2., 3.2.)
К.М. Покотило, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 1.3)
А.В. Шарипін, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 3.1.)
Н.М. Лакуша, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 4.1.)
Г.П. Таран, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 2.3., 3.3.)
В.Д. Хавроненко, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 2.1.)
О.С. Галушко, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 2.2.)
Т.В. Євдокимова, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 3.4.)
М.Я. Турчин, канд. філос. наук, доцент (підрозділ 3.5.)

Рецензенти: Л. В. Рижко, д-р філос. наук, професор
О.М. Рубанець, д-р філос. наук, професор
Л.М.Червона, к. філос. наук, старший науковий співробітник

Затверджено на засіданні Вченої ради Київського національного університету будівництва і архітектури, протокол № 31 від 28 березня 2025 р.

Ф56 Філософія науки, техніки, архітектури: навчальний посібник / Чорноморденко І.В. та інші - Київ: 7БЦ, 2025. – 308 с.

ISBN 978-617-549-523-0

Пропонується до розгляду курс з філософії, науки, техніки, архітектури, котрий орієнтований на творче опанування існуючих/сучасних проблем науки, техніки, архітектури. Рекомендується звернутися до спеціалізованих текстів філософсько-методологічних досліджень та переосмислити проблеми фахових дисциплін через питання наукової творчості та особистості вченого.

Призначено для здобувачів другого рівня освіти (магістри) та третього рівня освіти (доктор філософії) усіх спеціальностей.

Тексти подані в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за точність наведених цитат, власних імен і відповідність посилань оригіналу.

УДК 1:001
ББК 87

© І. В. Чорноморденко, А. А. Гоцалюк,
К. М. Покотило, А. В. Шарипін,
Г. П. Таран, Н. М. Лакуша, В. Д. Хавроненко,
О. С. Галушко, Т. В. Євдокимова,
М. Я. Турчин, 2025
© КНУБА, 2025

ВЧИМО БУДУВАТИ МАЙБУТНЄ

**95-річчю з дня заснування
Київського національного університету
будівництва і архітектури – присвячується!**

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
<i>Етичний кодекс вченого України</i>	6
Розділ 1. Філософія і наука як соціально-історичні феномени	14
1.1 Актуальні проблеми науки, техніки, архітектури	14
1.2 Особливості наукового знання і його структура	26
1.3 Наука в історико-філософському дискурсі	42
Розділ 2. Філософія і методологія науково-технічної творчості	77
2.1 Методи та методологія наукового пізнання.....	77
2.2 Філософія техніки і технології	98
2.3 Аксиологічні виміри філософії техніки.....	131
Розділ 3. Філософія архітектурної творчості	143
3.1 Філософія архітектури	143
3.2 Сучасне світорозуміння і архітектура. Архітектура як відповідь на виклики часу.....	181
3.3 Архітектура і суспільство, особливості формотворення.....	197
3.4 Естетика в архітектурній діяльності	210
3.5 Етос науки і етика вченого	244
Розділ 4. Філософія екології і глобальних проблем сучасності	257
4.1. Філософія екології: осмислення взаємодії людини і природи	257
4.2. Філософія глобальних проблем	289
<i>Післямова</i>	307

Передмова

Колектив авторів нашого університету має на меті ознайомити магістрів та аспірантів з основними, на наш погляд, проблемами пізнання на теренах науки, техніки, архітектури. В своїх судженнях, спираючись на багатовікову історію розвитку і трансформації знання, як наукового, так і позанаукового. Бо соціальний інститут науки сформувався лише на межі XVII століття, хоча паростки знання супроводжували життєдіяльність людини з прадавніх-давен. Загально відомі факти отримання знання мали місце, зокрема, в Китаї – де були започатковані такі знання, за допомогою яких було створено раніше не існуюче – порцеляна, порох, папір, шовк, тощо. Ця творча, пошукова, цілеспрямована діяльність іменується як епістемологічні практики. Саме завдяки таким епістемологічним (пізнавальним) практикам і формувались початкові знання. Маємо надію, що під час навчання в університеті, причому менш важливо у нашому чи іншому, Ви вже мали можливість ознайомитися з історією розвитку науки і техніки, але для більш глибокого опанування знаннями в цій царині ми запрошуємо до опрацювання поданого матеріалу. Наразі йдеться, як Ви помітили, про знання наукове, тобто про знайомство з сучасним станом та проблемами науки і техніки/технологій. Що ж до знання в царині архітектури, то нам необхідно розуміти, що ми маємо справу зі знанням позанауковим. Позаяк архітектура є одним із видів мистецтва, а мистецтво не є наукою, то варто розуміти, що маємо справу з позанауковим знанням, тобто таким, котре знаходиться за межами наукового пізнання, а знання отримане засобами мистецтва є знанням позанауковим. Для більш глибокого розуміння, мистецтво має декілька видів у власній структурі, як то: Хореографія, Музика, Театр, Живопис, Архітектура, Скульптура, Література, Кінематограф, тощо. При цьому необхідно пам'ятати, що роль знання для розвитку культури важко переоцінити. Адже будь-яке знання має велике значення для виникнення, формування і розвитку культури. Та поза усяким сумнівом особливе значення в розвитку сучасної культури і цивілізації займає наукове знання. Варто враховувати той факт, що підготовка до науково-дослідної діяльності магістрів і аспірантів вимагатиме від Вас

опанування знаннями і визначення місця існуючих/створених знань в системі культури. Молодому вченому-досліднику потрібно опанувати сучасні техніки і технології, точніше методи і методології, з допомогою яких здійснити процес самореалізації, тобто втілити в життя власні ідеї, задуми, гіпотези, тощо. Ми маємо навчити Вас, насамперед, критичному, рефлексивному, системному мисленню, бути гідним членом громадянського суспільства, опанувати основні положення етики вченого. Допитливість в науці, це розуміння свого призначення, як майбутнього вченого, шукати відповідь на питання не що це?, але завжди, а як це можливо?. Ось саме цим і відрізняється допитливість пересічної людини від вченого-дослідника. Для більш глибокого розуміння ролі науки в розвитку філософії і, в свою чергу, розвитку філософії в розвитку науки, конче необхідно опрацювання першоджерел, "пропустити" отримані знання через призму власної свідомості, визначити цілі і розставити пріоритети, лише це дасть Вам можливість доєднатися до когорти вчених-дослідників. Пам'ятайте, що лише завдяки наполегливій, систематичній, цілеспрямованій праці – беззаперечно, Ви досягнете власного успіху.

Етичний кодекс вченого

Кожен з науковців і викладачів має дотримуватися у своїй роботі загальних етичних принципів. Адже вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи свої колег, а суспільство має бути впевненим у чесності науковців. Етичні принципи наукової діяльності закріплюються Етичним кодексом вченого України (*постанова загал. зборів НАН України від 15 квітня 2009 р. №2*).*

1. Загальні принципи

1.1 Етика науки базується на основоположних цінностях, нормах та принципах і визначає моральну поведінку вченого, його відповідальність перед суспільством.

1.2 У своїй роботі вчений має керуватися визнаними стандартами практики, загальні положення яких сформульовано у цьому Кодексі.

1.3 Учений повинен усвідомлювати, що ефективність науки оцінює суспільство

1.4 Учений несе моральну відповідальність за наслідки своєї діяльності, що можуть впливати на розвиток людства або природи. Вчений повинен протидіяти отриманню результатів, що суперечать принципам гуманізму, шляхом:

- відмови у співпраці;
- попередження суспільства про можливі негативні наслідки використання досягнень науки в антигуманному напрямку;
- інформування громадськості, зокрема наукового співтовариства, щодо можливих негативних наслідків застосування наукових досягнень і необхідності їх попередження.

1.5 Учений зобов'язаний протидіяти конформізму в науковому співтоваристві, брати активну участь у процесах атестації наукових кадрів, протидіяти присудженню наукових ступенів і звань за роботи, які не відповідають сучасним досягненням світової науки або виконані з порушенням норм етики, зокрема рішуче викривати факти плагіату й інших форм порушень авторського права.

1.6 Учений має активно протидіяти псевдонауці, виступати проти розповсюдження в суспільстві її поглядів і рекомендацій

1.7 Вчений має спрямовувати свої зусилля на подальше застосування отриманих знань задля блага людства, збереження навколишнього середовища та найекономічнішого використання природних ресурсів. Визнаючи суспільні потреби та обмеженість природних ресурсів, учений повинен активно протидіяти проведенню необґрунтованих досліджень.

1.8 Свобода в науці — це в першу чергу свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їхнього вирішення, й понад усе, свобода думки та слова. Свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм. Учений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрями науки

1.9 Учений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які

може заподіяти застосування неперевірених нових наукових знань.

1.10 Учений не чинить дій, які можуть завдати шкоду професійній репутації іншого вченого. Проте, за наявності неспростовних доказів неетичної поведінки чи непрофесійних дій вченого, наукове співтовариство має у відкритій неупередженій дискусії дати їм відповідну оцінку.

1.11 Учений має докладати зусиль до підготовки та розвитку наукової молоді - інтелігентів, чесних і самовідданих патріотів. Тому виховання наукової зміни не повинно обмежуватися тільки наданням технічних навичок, необхідних для проведення дослідження. Підготовка має включати основні етичні стандарти та норми науки. Наукові співробітники та викладачі мають слугувати взірцем моральності для молодих вчених щодо ставлення до науки та до авторських прав.

2. Наукові дослідження

2.1 Учений має дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень на основі глибоких знань про доробок світової науки у певній галузі.

2.2 Учений зобов'язаний вишукувати найприйнятніші з огляду на адекватність та економічну виправданість шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника.

2.3 Учений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Учений служить лише об'єктивній істині.

2.4 Учений має пам'ятати, що наукове дослідження — це процес отримання нового знання. Він має прагнути до належної ерудиції і компетентності, за яких можливий критичний аналіз найсучасніших наукових знань.

2.5 Учений має забезпечувати необхідний захист інтелектуальної власності.

2.6 Вчений має сприяти як найповнішому використанню результатів своєї праці в інтересах суспільства та з метою охорони довкілля.

2.7 Наукові дослідження жодним чином не повинні ображати гідність або йти всупереч правам людини. У медико-біологічних дослідженнях слід керуватися принципами біоетики.

2.8 Наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричиняти шкоди навколишньому середовищу. Якщо такого пошкодження неможливо уникнути, вплив людини повинен бути зведений до мінімуму, а середовище після завершення дослідження відновлене до його первинного стану.

3. Учений як автор

3.1 Основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання та бажання збагатити науку новими знаннями. При цьому найвищою нагородою вченого є досягнення істини та визнання наукового співтовариства. Вчений має право та обов'язок захищати свій науковий пріоритет. Разом з тим, публікація неточних і непереконливих наукових результатів, а також публікація в ненаукових виданнях з метою досягнення пріоритету, неприпустимі.

3.2 Учений визнає міжнародні та національні правові норми щодо авторських прав. Він може використовувати інформацію з будь-яких публікацій за умови, що вказує джерело та проводить чітку межу між власними даними та здобутками інших. Запозичення для власних публікацій будь-яких фотографій, рисунків, таблиць, схем тощо потребує, згідно з видавничими правилами, дозволу автора або видавництва.

3.3 При публікації результатів дослідження, що проводилося групою вчених, всі, хто брав творчу участь у роботі, мають бути зазначеними як автори; у разі необхідності може бути зазначено їхній особистий внесок.

Тільки реальний творчий внесок у наукову роботу може

слугувати критерієм авторства. Поступатися авторством на наукову роботу іншій особі, приймати авторство або співавторство та, особливо, вимагати його є неприпустимим.

3.4 Учений не повинен повторювати свої наукові публікації з метою підвищення їх кількості. Якщо для пропаганди наукових досягнень доцільна публікація однієї і тієї ж роботи в різних журналах, редактори останніх повинні бути поінформовані про факт публікації в інших виданнях.

3.5 Учений повинен бути об'єктивним в оцінці власних досягнень. Преса, радіо та телебачення можуть бути використані для пропаганди наукових досягнень, але не власної особи. При публікації роботи вчений підпорядковується вимогам видавця, але бажано, щоб наукові ступені та звання автора не були вказані. Така інформація може бути подана у примітці.

4. Учений як керівник

4.1 Для наукової праці вчений оточує себе співробітниками тільки на основі неупередженої оцінки їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис. Учений повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації.

4.2 Учений будує взаємини зі співробітниками на принципах справедливості, виявляє доброзичливість і підтримку своїм учням та оцінює кожного з них об'єктивно. Як керівник він має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці.

4.3 Учений не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам.

4.4 Учений-керівник зобов'язаний обґрунтовувати, але не нав'язувати членам свого колективу своє наукове бачення проблеми.

4.5 Учений повинен докладати всіх зусиль для створення належної творчої атмосфери в колективі.

5. Учений як викладач

5.1 Учений має з повагою ставитися до своїх учнів і до їхнього вільного й критичного мислення.

5.2 Учений у своїй викладацькій роботі повинен не лише доносити до аудиторії достовірну наукову інформацію, але й сприяти становленню громадянської позиції молодого покоління.

5.3 Учений не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями. Він поважає їх право на вільне об'єднання, самоврядування та членство в колегіальних академічних організаціях, прислухається до думки студентського співтовариства щодо форми та методів навчання.

5.4 Учений повинен проводити заняття в цікавій формі, прийнятній для широкого кола учнів. Він має переконатися в належному забезпеченні лабораторій та бібліотек, заняття проводити суворо відповідно до розкладу. Зміст лекцій повинен відображати сучасні досягнення світової науки і не супроводжуватися тиском упередженої думки.

5.5 Учений має об'єктивно ставитися до учнів, утримуючись від неетичних форм оцінок.

5.6 Учений має усвідомлювати, що він повинен бути взірцем найвищої інтелігентності, в якій відображаються традиції визнаних українських і світових наукових шкіл.

5.7 Учений приділяє особливу увагу обдарованим студентам і залучає їх до наукової праці. Він має виховувати у своїх учнів почуття відповідальності за наукову діяльність.

5.8 Учений не розголошує інформацію особистого характеру щодо своїх учнів.

5.9 Учений не приймає жодної оплати чи іншого доходу від своїх студентів. Не дозволяється проведення індивідуальних чи групових занять або консультацій, безпосередньо оплачуваних студентами.

6. Учений як консультант чи експерт

6.1 Учений має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань і досвіду.

6.2 Учений має дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду. Будь-яка дискримінація на підставі статі, раси,

політичних поглядів чи культурної та соціальної приналежності є несумісною з цим принципом.

6.3 Учений висловлює свою думку про роботу та наукові досягнення колег чесно, чітко та неупереджено. Як вишукано ввічливі та прихильні, так і упереджено негативні висловлювання не припустимі. Підготовка об'єктивного критичного висновку повинна розглядатися як обов'язок, від виконання якого вчений не має права ухилятися.

6.4 Учений несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних робіт, учений має бути неупередженим.

6.5 Під час обговорення, полеміки та висловлювання критичних зауважень учений повинен дотримуватися принципів рівноправності, фактичної обґрунтованості та достовірності. Принцип рівноправності гарантує рівні права всім учасникам дискусії або полеміки незалежно від наукових ступенів і звань. Принцип фактичної обґрунтованості виключає необ'єктивну критику. Принцип достовірності забороняє будь-які перекручування з метою приниження або дискредитації.

6.6 При проведенні експертного розгляду вчений має дотримуватися принципу конфіденційності.

6.7 У ході експертного розгляду вчений має зберігати незалежність і не піддаватися тиску при підготовці та виголошенні висновків.

6.8 Обираючи кандидатів для проведення дослідження або на інші наукові посади, вчений як експерт має об'єктивно оцінювати претендентів. Він не повинен надавати перевагу своїм учням, представникам своєї наукової школи тощо. При конфлікті інтересів учений повинен ставити загальні інтереси вище, ніж інтереси замовників дослідження.

7. Учений як громадянин

7.1 Учений має присвятити себе пошукові нових знань та їх застосуванню на благо суспільству та для збереження природи. Інформація, яка надається суспільству, має бути достовірною. Вчений протидіє поширенню неперевіраних даних і необґрунтованих рекомендацій.

7.2 Учений сприяє розповсюдженню наукових знань і протидіє поширенню псевдонаукових теорій, хибних концепцій та уявлень.

7.3 Учений повинен оприлюднювати результати своїх досліджень не лише у спеціальних наукових виданнях, але й у науково-популярній формі, щоб зробити їх максимально доступними для широких верств суспільства.

7.4 Учений повинен брати активну участь у житті наукового співтовариства та у роботі колегіальних органів. При цьому він має діяти, насамперед, виходячи із загальних інтересів науки й тільки потім з інтересів особистих та своєї установи.

7.5 Учений не дозволяє використовувати авторитет науки чи свій власний авторитет у рекламних або пропагандистських цілях з корисливою метою.

7.6 Учений, що займає урядову чи адміністративну посаду, повинен дотримуватися етичних норм, прийнятих у науковому співтоваристві.

7.7. Учений, який порушує Етичний кодекс, несе моральну відповідальність перед науковим співтовариством та суспільством.

** Бюлетень ВАК України, №11, 2011*

Розділ I Філософія і наука як соціально-історичні феномени

1.1. Актуальні проблеми філософії науки, техніки, архітектури.

1. Що являє собою сучасна наука
2. Щодо виконання дисертаційного дослідження
3. Основні проблеми наукової діяльності
4. Проблема етики в науці
5. Нехтування фундаментальними дослідженнями
6. Вмотивованість в науковій діяльності
7. Що таке техніка та підвалини її формування
8. Деякі ідеї, щодо подальшого розвитку суспільства
9. Футурологічний аспект соціального розвитку
10. Місце прекрасного в архітектурі
11. Розвиток філософії - розвиток архітектури
12. Архітектура як спосіб відтворення дійсності

Ми щоденно відчуваємо зростання ролі науки у розвитку суспільства, тому суспільство, в свою чергу, ставить високі вимоги як до самого процесу пізнання, так і до здобутого наукою знання. Щодо визначення терміну наука, то варто зазначити, що існує деяка множина таких визначень і тому обрати будь-яке з них, це брати на себе велику відповідальність. Та все ж мусимо зазначити, що *наука, це сфера діяльності людини, спрямована на отримання (вироблення і систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів природи або суспільства, тощо) нових знань про навколишній світ*. На перший погляд, все ніби то відповідає дійсності, але якщо на разі йдеться про процес пізнання про найбільш загальні процеси розвитку природи, суспільства і мислення, то це накладає на нас велику відповідальність, тому що сутність поняття наука у різних народів різниться. І процес пізнання суспільства не вписується у розуміння сутності науки як такої. Що ж до терміну "наука" в англійській мові, то англійською мовою термін "science", у порівнянні із українським "наука", має дещо відмінне значення і розуміння, бо це "створення та організація знання у формі пояснень та передбачень стосовно всесвіту, які можна перевірити", тобто йдеться про означення лише природничих наук. А це означає, що сфера

пізнання суспільства і його життєдіяльності, тобто отримане наукою знання не є легітимним. Насправді пізнання об'єктивної реальності охоплює собою і пізнання життєдіяльності суспільного. Тоді перед нами постає нове запитання, яке ж призначення/роль/функції має наука як сфера людської діяльності? Відповідь на це запитання вчені-дослідники приділяли велику увагу впродовж віків. Але, на нашу думку, краще висловлювання з цього приводу належить видатному вченому, родоначальнику методу емпіричної індукції, філософу Ф. Бекону. Йому вдалося схопити сутнісні риси процесу іменуемого нами наукою. *"Істинні цілі науки – це потяг до знання в силу природженої і безмежної допитливості: а не для задоволення, не для того аби здобути авторитет чи владу, не для того щоб отримати гору в спорах чи змаганнях, не для матеріальної вигоди, а лише для того щоби даний від бога дар розуму спрямувати на користь людському роду"* [1]. Ось що значить розуміти науку як особливий вид людської діяльності. Ви маєте шанс/можливість долучитися до когорти науковців і тим самим, зробити результативним свій власний науковий пошук.

Що ж до виконання Вами дисертаційного дослідження, то радимо Вам приділити велику увагу (зважаючи на пораду наукового керівника) обранню/визначенню/обґрунтуванню теми дисертаційного дослідження. Бо на перший погляд немає вже жодної лакуни не вислідкуваної вченими. Вслід за обранням/затвердженням теми дисертаційного дослідження, потрібно розуміти, що Вам необхідно обрати/визначити методи і методологію дослідження. Бо засоби пізнання історичні і постійно змінюються, в той час як предмети, котрі є об'єктом дослідження в їх онтологічному вимірі, залишаються незмінними. Також варто звернути увагу на дуже "тонке", віртуозне використання *дистинкцій* (чого так не вистачає сучасним дослідженням), котрі дають можливість відрізнити/вирізнити предмет дослідження від інших, уникнути тим самим, наскільки це дозволяє уже сам предмет дослідження, плутанини і неясності. Бо якщо помилково зосередитись на вислідковуванні вже дослідженої ким-небудь теми/проблеми – лише втратимо дорогоцінний час, тобто єдине багатство яке ми маємо.

Так які ж на сьогодні є "болючими" проблеми наукової діяльності (мало досліджені, не досконало опрацьовані). Візьмемо на себе сміливість заявити, що в науці, науковій діяльності є щонайменше декілька проблем:

- Підготовка/перепідготовка наукових кадрів.

Якщо вірити інформації яку до нас доносять різного роду організації, то варто довіряти лише деяким із них. Зокрема, засідання Національної ради з питань науки і технологій України, котра констатувала у 2019 році, що у порівнянні з минулими роками, наукові дослідження і науково-технічні (експериментальні) розробки здійснювали щонайменше 999 організацій, а вже в 2021 – 950. Як тут зарадити, коли частка виконавців дослідницьких робіт постійно зменшується, щодо кількості зайнятого населення і на сьогодні становить 0,54%. Але, для порівняння (бо все зрештою пізнається в порівнянні) маємо можливість подати деяку інформацію до роздумів. Якщо нам відома частка, від зайнятого населення України, котра зайнята наукою, то в Данії, до прикладу, ця частка становить 3,04%, у Великій Британії – 2,29%, у Кіпрі – 0,87%, у Болгарії та Польщі – 1,09 і 1,08% відповідно. Як висновок, нашій країні конче потрібно нарощувати науково-інтелектуальний потенціал. А що ми маємо, достеменно відомо, що кількість аспірантів на сьогодні в Україні близько 22000. Маємо докладати зусиль аби вмотивувати більшу кількість громадян займатися наукою. А тепер згадайте, будь ласка, означення науки Ф. Беконом. Нам необхідно "вирощувати" чисельну кількість допитливих від природи людей. А це, як нам відомо, не проста справа.

Припустимо, що ми створили необхідні умови, створили пакет соціальних гарантій, вмотивували більш значну кількість населення займатися науково-дослідною діяльністю ну і що? А от що, постає не менш важлива проблема – проблема взаємодії науки і виробництва. Як показує практика (як відомо вона є критерієм істини), що здобути науковцями знання/проекту/концепції, тощо, мусіли б бути впровадженими у виробництво, але шлях справді наукової ідеї/проекту/концепції до виробництва/випробування/експерименту/екс-

пертизи, тощо, непомірно довгий, а інколи і нездійснений. Це стосується і будь-яких інших сфер застосування. Варто зазначити, що ми не можемо, бодай до прикладу привести будь-яке виробництво чи іншу сферу застосування – біда всієї практичної діяльності на шляху впровадження. Та все ж для більш повного розуміння процесу, гадаємо, варто привести, все ж таки, приклад. Не називаючи назви виробництва по випуску будівельних матеріалів – цегельня. Виробляє щомісяця деяку кількість цегли. Збут стабільний – ціна влаштовує бо вистачає на всі потреби (обслуговування обладнання, заробітна плата, премії, тощо). Взяти на роботу, на місце людини, яка пішла на заслужений відпочинок, молодого освіченого інженера (жив поряд). Ознайомившись із виробництвом цей молодий інженер запропонував директорові придбати в кредит нову, сучасну технологію, котра дозволить виробляти більше цегли за визначений проміжок часу і з меншою собівартістю. Технологія, як виявилось, вигідна, але є ризики її впровадження. Директор приймає рішення не ризикувати бо і так все стабільно, а чи буде користь чи ні – невідомо. Врешті-решт прийняв "правильне" рішення і, не вагаючись, звільнив інженера.

Все тому, що не менш важливу роль відіграє розподіл та інтеграція наукової праці. Йдеться, на разі, про те, що ще не знайдені опосередковуючі "ланки" в "ланцюгу" вчених-дослідників, які поєднали б попит і пропозицію, тобто соціальну потребу, з одного боку, і її задоволення – з іншого. Нам, як з'ясувалось, (і ми це робимо) необхідно готувати висококласних маркетологів та менеджерів високого гатунку.

Постає перед нами не менш важлива проблема – проблема етики в науці. Все нові і нові досягнення в науковій діяльності, на превеликий жаль, розширюючи коло зручностей, насичуючи життєдіяльність людини комфортністю (і межі довершеності немає), ці досягнення водночас здійснюють і негативний вплив змінюючи духовні, моральні та культурні цінності як самої людини, так і суспільства. Зокрема, новітні біотехнології та нанотехнології, клонування, зміни структури ДНК, вирощування органів, втручання в геном людини, тощо. Ось такого роду "досягнення" можуть обернутися для людини негативом, аж до втрати її

ідентичності, неповторності, унікальності, руйнацією морально-ціннісних і світоглядних норм. В цілому ряді країн заборонені подібні наукові дослідження, бо це може призвести до неочікуваних результатів. На думку Б. Джуссани (видатного швейцарського філософа і журналіста) "Технологія ніколи не буває нейтральною" вона здійснює "величезний вплив практично на все те що ми робимо сьогодні з допомогою цих технологій"[2]. Тому науковці не повинні порушувати норми власної поведінки і не поступати як їм заманеться. Наука, що формує технології, не тільки не є нейтральною в етичному плані, а, навпаки, - надзвичайно активна. На щастя, в нашому Навчальному посібнику, є Етичний кодекс вченого і цілі підрозділи присвячені етиці. Бо в діяльності вчених повсякчас виникає суперечність між етичними нормами і необхідністю технічного буття людини. Етичне регулювання науки, формування високого рівня етичної культури, мають оцінюватися сьогодні як життєва необхідність, і, поза усяким сумнівом, є важливою передумовою майбутнього розвитку науки. Насправді, учений повинен перейматися відповідальністю за долю людства, долю майбутніх поколінь.

Нам потрібно розуміти, що розвиток науки – розвиток суспільства при обов'язковому дотриманні етичних норм. Бо, коли наука перестане розвиватися, почне деградувати і суспільство. Нам необхідно розуміти в чому полягає різниця між прикладними науками і фундаментальними. Науковці, котрі опікуються конкретними проблемами, вирішують прикладні, конкретні, точно сформульовані задачі. Вчені-дослідники котрих ми називаємо фундаменталістами, працюють над вирішенням більш загальних закономірностей і законів розвитку природи, суспільства і мислення. І якщо, раптом, перестане розвиватися фундаментальна наука, тоді не стане і прикладних задач/проблем. До чого ж можуть привести нехтування фундаментальними дослідженнями? То як нам бути з фундаментальною наукою? І хто може спрогнозувати потрібний результат? За який проміжок часу? І скільки це коштуватиме? Ці питання змушують нас задуматися що ж буде, коли фундаменталісти перестануть працювати.

Фундаментальна наука є по своїй суті і за призначенням –

стратегією наукових досліджень як таких. Це передній край науки, який вирішує питання/задачі/проблеми, котрі не лежать на поверхні і потребують невизначеного часу, і глибини досліджень. До прикладу, існуючі науково-дослідні інститути отримують щорічно фінансування держави і можуть, десятиліттями не відкривати жодних нових якостей чи властивостей досліджуваного об'єкта, але те відкриття, на яке витрачаються зусилля і роки діяльності, набагато більше перевищує витрати, дає поштовх прикладним науковим дослідженням. Без фундаментальних досліджень, наука втратила би сенс, якби займалась лише вирішенням прикладних задач.

Так чи потрібно займатися науковою діяльністю? Пригадуємо означення науки Ф. Беконом і все стане на своє місце. Природна допитливість має бути притаманна людині при обранні нею заняття науковою діяльністю. Чи так потрібна вмотивованість у науковій діяльності? Відповідь – однозначно! На нашу думку, не за рахунок "достатнього" фінансування, а виключно за рахунок внутрішньої мотивації, допитливості, потреб та інтересів. Наукова творчість є вільна, й істинна самодіяльність/самотворчість/самореалізація особистості в її найкращому прояві. Відомий іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет ставить запитання і водночас дає відповідь щодо розвитку науки: "Чи серйозно віриться, що, поки є долари, буде наука? Ця думка якою багато хто заспокоює себе, тільки зайвий доказ примітивізму" і продовжуючи зауважує: "Наука згасає, коли люди перестають цікавитися нею безкорисливо, задля неї самої, задля наріжних принципів культури. Коли цей інтерес щезає, техніка зможе функціонувати ще якийсь час, за інерцією, доки не вичерпає себе імпульс, наданий їй чистою наукою"[3].

Нам потрібно зрозуміти сенс, котрий криється у висловлюваннях цього іспанського філософа. Краще, ніж він, не зрозумів ніхто. Ми звернули з Вами увагу на те, що наука і техніка, також технологія – це споріднені поняття. Так що ж таке техніка і яка її функція? Звернемося за допомогою іспанського філософа, до котрого ми вже звертались.

Найбільш загального і в той же час конкретного вияву сутності техніки вдалося схопити, на наш погляд, тому ж таки іспанському

філософу Хосе Ортезі-і-Гассету. Він вважав, що техніка це "...перетворення людиною природи з ціллю задоволення потреб..." І в той же час неначе відчуваючи якісну неповноту свого виразу, додає, що технічна діяльність є не що інше "як зусилля ради збереження зусиль".

Нас цікавить, а коли сформувалась філософія техніки? Безперечно, об'єктом філософування не могла бути примітивна техніка, як то палиця чи інші примітивні знаряддя. Об'єктом осмислення стали більш складні в технічному плані засоби і знаряддя праці. Нам потрібно з'ясувати формування засад філософії техніки. Техніка стала об'єктом філософського осмислення тоді, коли людина, спосіб і смисл її існування, стали у все більшій мірі залежним від техніки як засобу, знаряддя і як технології з одного боку і як постійно народжуюча і поглиблююча загрозу і небезпеку її ж таки існуванню – з іншого. Виходить, що людина не в змозі жити без техніки, але та весь час несе в собі загрозу, ось це і є та причина, що спонукала людину замислитися над тим як їй бути.

Для Ортеги "людина-техніка-благополуччя"- синоніми, оскільки людина створювала і використовувала техніку (теж саме має місце і сьогодні) лише тому, що задовольняє не тільки потреби мінімально – лише для того, щоб жити – але завжди щоб з надлишком, тобто благополуччя, межі якому не існує... Так сучасне суспільство "приборкало" природу спираючись на ШІ, але в той же час побоюється за своє свобідне існування. Так які маємо перспективи? Відмовитися не вистачає сили волі, ну дуже великі зручності надає ШІ, але і загроза існує. Так що нам робити – не вдосконалювати техніку і технології чи все-таки продовжувати співіснувати з технікою і технологіями. А як подальший розвиток суспільства, скажете Ви і будете праві, ми мусимо навчитися співіснувати.

Сучасне суспільство хоч і повільно, але безсумнівно трансформується і змінюється, переходить від, так званого, інформаційного, до громадянського, де вміст і зміст техніки в життєдіяльності людини і надалі буде відігравати все більшу, якщо не вирішальну роль. Окремий підрозділ в нашому навчальному посібнику буде присвячений саме штучному інтелекту. Якщо нам спрогнозувати,

що чекає на суспільство в майбутньому, то постає ціла низка запитань. -

- Яким буде процес соціалізації особистості в громадянському суспільстві?

- Чи не втратить людина контроль над технікою?

- Чи має майбутнє штучний інтелект?

- Яке місце в такому суспільстві посяде духовність?

Відповіді на ці і подібні їм запитання ми зможемо сформулювати лише завдяки більш глибокому і ґрунтовному дослідженню філософії техніки. Людина не лише використовує техніку і технології для задоволення власних (так званих вітальних) потреб, але і для забаганок. Окрім задоволення власних потреб людина прагне мати і достойне її середовище проживання. Так із потреб людини і їх задоволення, спираючись на нові техніки і технології почала формуватись і архітектура, в тім колі і сучасний її стан. Роздуми/розмисли людини істотно вплинули на розвиток архітектури. Але середовище проживання постійно змінюється, разом із ним змінюється і архітектура, і процес осмислення створеного. На думку нашого сучасника ці зміни, що відбуваються навколо впливають і на формотворення – архітектурне проектування і втілення власних задумів зодчих-архітекторів в життя.

Філософія репрезентується як архітектура, переводиться в архітектуру і продукує себе в цьому перекладі. Межі філософії встановлюються метафізичним статусом архітектури. І. Кант і Р. Декарт вибудовували свої філософські системи у вертикальній, встановленою архітектонічною картиною, ієрархією положень і обґрунтувань. Використання філософією дискурсу архітектури задає певну систему уявлень. Так відмінність між внутрішнім і зовнішнім не передусе введенню в філософію термінології архітектури, а є продуктом цього дискурсу. Цей процес маємо розуміти як філософія архітектури та архітектура філософії. Саме по собі середовище існування без глибокого і системного осмислення не змогло б мати такі прекрасні форми. На думку І. Канта "Прекрасне мистецтво робить можливим надання життя мертвому тілу речей... Прекрасне мистецтво має бути одночасно запланованим і не запланованим, умисним і ефемерним бо світ, як він

вважав, передбачається як презентації проекту деякого проєктувальника, будівельника, "божественного архітектора". А як зрозуміти, що таке архітектура для нас. Наш сучасник так пояснює ситуацію у сучасній архітектурі. "Закликаю Вас уважніше поглянути на своє оточення і зрозуміти, що воно формує нас не менше, ніж ми формуємо його... архітектура впливає на нас щодня, хоча ми рідко звертаємо на це увагу чи навіть усвідомлюємо". Але "Гарна архітектура не має жодних безумовних переваг, якщо обирати між нею і вакциною чи мискою рису"[4].

Ми не зможемо не погодитися з А. Боттоном, але архітектурні шедеври існують в усьому світі. Ми маємо унікальну можливість поспілкуватися з приводу українських архітектурних шедеврів. До прикладу, Вам добре відома вулиця у нашому місті Києві на масиві Борщагівка, яка носить відомого тепер (а у свій час його називали ремісником) архітектора Григоровича-Барського. Він вперше поєднав у своєму сакральному витворі три архітектурних стилі бароко, рококо і класицизму. У місті Козелець (за 70 кілометрів від Києва) Іван Григорович-Барський разом із Андрієм Квасовим спроектували і побудували Розкішний храм Різдва Пресвятої Богородиці. Там варто побувати і на власні очі побачити шедевральний іконостас – висота якого складає 27 метрів (висота сучасної дев'ятиповерхової житлової будівлі). Вражають не тільки розміри, а й унікальна високохудожня різьба та дивовижні розписи цього шедевра. Прекрасні ікони написав талановитий український художник Григорій Стеценко. Взагалі собор Різдва Пресвятої Богородиці в Козельці визнаний однією з перлин українського бароко. Якщо бути відвертим, то в нашій державі існує величезний перелік архітектурних шедеврів і не лише сакральної архітектури. Ми можемо, на нашу думку, лише доторкнутися до цієї української архітектурної скарбниці. Це безперечно архітектурні пам'ятки, які, до речі, охороняються законом. А якою є сучасна архітектура? В Якому архітектурному середовищі знаходяться наші громадяни? Сучасна архітектура є способом відтворення дійсності. "Урбанізація, перенаселення, зміна клімату, зрушення в енергетичному балансі

планети – все це підштовхує нас переглядати принципи облаштування середовища проживання і вишукувати способи зорганізувати його так, щоб вони допомагали нам не лише вижити, але і зберегти психічне здоров'я"[5].

До прикладу, на сьогодні представлено п'ять сучасних проєктів, які справляють глибоке враження. Це, зокрема, **історичний рибний ринок Сіднея** (дивись обкладинку посібника) отримав нову чотириповерхову будівлю. Вона спроектована ZXN Architects й австралійською фірмою BVN. Переосмислений об'єкт збалансовує туристичну інфраструктуру з функціональними реаліями оптового ринку. На верхніх поверхах розміщена ринкова зала для відвідувачів, аукціонний зал, в якому ресторатори й роздрібні торговці продають товари. Логістика та інші допоміжні приміщення приховані в підвалі. Даний проєкт "омолоджує" індустріальну частину гавані з магазинами, ресторанами, набережною та міським парком. На даху будівлі розміщені 350 сонячних панелей.

Не менш грандіозним і вражаючим є проєкт для виставки Ехро 2025 Японія облаштувала місце для проведення заходу: "Велике кільце". Це безперервна кругова дерев'яна конструкція довжиною понад 1093 метри, яка веде відвідувачів через всю територію експоцентру. Для "Великого кільця" японський архітектор Соу Фуджімото використовує місцеву деревину кедрів й кипарисів, а також шотландську сосну. Він поєднує сучасні методи будівництва з дерев'яними елементами, які традиційно використовують в японських храмах і святинях [6].

Які ж стилі в сучасній архітектурі найчастіше використовуються? До прикладу, перерахуємо лише деякі із них:

- **Мінімалізм** - головним принципом цього архітектурного стилю проголошують максимальний комфорт за мінімальної кількості предметів.

- **Кітч** – у перекладі з німецької kitch – це несмак або халтура. Цей термін виник ще у XIX столітті, й означав показну розкіш та багатство при мінімальних витратах. Сучасний кітч — такий собі тролінг над усіма чинними художніми традиціями й архітектурними стилями.

- **Метаболізм** - архітектурний напрямок виник наприкінці 1950-х років у Японії. Місцеві архітектори мріяли створити нову систему міського розселення, коли житло, офіси і торговельні приміщення стануть тимчасовими елементами, які можна буде постійно замінювати. Так виник задум плаваючих міст й капсульних будинків, де кожна квартира-капсула облаштована всім необхідним і є окремою архітектурною одиницею.

- **Хай-тек** - наприкінці 1970-х років з'являється стиль хай-тек (англійською high technology, high tech, hi-tech). Його основоположники, британські архітектори Норман Фостер, Річард Роджерс та Ніколас Грімшоу, вважали, що вже невдовзі саме високі технології будуть визначати, як житиме населення сучасних міст. Тому традиційні уявлення про комфорт і затишок мають відійти у минуле. Будинки мали перетворитися на своєрідну «машину для житла».

- **Деконструктивізм** - цей напрямок зародився у 1980-х роках. Деконструктивісти вважали, що для нової архітектури не може існувати жодних правил та обмежень, й вона має неодмінно конфліктувати із старою забудовою. Звідси дуже незвичні для людського ока архітектурні прийоми — ламані форми будівель, візуальна ускладненість, категоричне заперечення будь-яких типових рішень [7].

Але на відміну реально існуючих на сьогодні актуальних стилів і проєктів є такі шедеври, які мріє побачити бодай один раз кожна людина. Це так звані чудеса світу, їх існує чимала кількість, але ми наведемо до прикладу – найвідоміші.

Мачу-Пікчу, Перу

Мачу-Пікчу, визнаний одним з Нових чудес світу, знаходиться на території сучасного Перу, на вершині гірського хребта на висоті 2450 метрів над рівнем моря. Його називають «місто в небесах» або «місто серед хмар», іноді називають «втраченим містом інків».

Тадж-Махал, Агра, Індія

Мавзолей Тадж-Махал – одна з найбільш впізнаваних пам'яток не тільки в Індії, але й у всьому світі. Споруда була побудована імператором Шах-Джаханом в пам'ять про його третю дружину,

Мумтаз-Махал, яка загинула під час пологів. Тадж-Махал вважається однією з найкрасивіших будівель у світі, а також символом вічної любові [8]

Завершити знайомство із сучасною архітектурою, вважаємо за необхідне, представити архітектуру енергоефективного будівництва.

Будівництво власного житла іменуюмого – котеджами, стає вкрай актуальним. Це житло називають "розумним", енергоефективним, економним, незалежним, тощо. До прикладу представимо Вам "Сферу Кетер"- "Keter Construction Company, яка будує купольні енергоефективні котеджі у Білгородці, і не тільки, що під Києвом. Познайомившись з людьми які проєктують, враховуючи Ваші потреби, будують під ключ, проводять зустрічі, тощо. Архітектура сучасності рухається Вам на зустріч [9].

Питання для самоконтролю

1. Дайте означення науки
2. Що для Вас є головним у підготовці до підсумкового іспиту з філософії
3. Назвіть основні проблеми наукової діяльності
4. Назвіть складові мотивації до наукової діяльності
5. Назвіть відомі Вам архітектурні стилі
6. Яким Ви уявляєте суспільство майбутнього
7. В чому, на Вашу думку, полягає значення філософії науки
8. У чому полягає різниця між фундаментальною і прикладною науками
9. Що таке Етика і якою є її роль у науковій діяльності

Література:

1. Ф. Бекон «Новий органон» 1620 рік
2. Джуссані Б. Технологія ніколи не буває нейтральною [Електронний ресурс]/Б. Джуссані – 2019. - Режим доступу до ресурсу: <https://www.swissinfo.ch>
3. Ортега-і-Гассет Х. «Бунт мас»/Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори, К. 1994. - 420 с.
4. Ален де Боттон "Архітектура щастя", 2021. – 226 с.
5. Е. Колін "Середовище існування: Як архітектура впливає на нашу поведінку і самопочуття" 2019. – 316 с.
6. <https://life.liga.net/istoriyi/article/spaty-i-ne-vysypaty>
7. <https://hmarochos.kiev.ua/2017/09/11/yak-proektuyut-u-sviti-5-suchasnih-stiliv-arhitekturi/>
8. <https://joinuplviv.com/24-pamyatki-svitu/>
9. <https://dom.ria.com/uk/novostroyka-km-sfera-keter-8911/>

1.2 Особливості наукового пізнання і його структура

- 1 Проблема підходу наукового пізнання в філософії Нового часу.
- 2 Система знань та її наукова класифікація.
- 3 Структура наукового пізнання.
- 4 Категоричний імператив І. Канта.
- 5 Діалектика як тип світогляду філософії Г. Гегеля.

Проблема підходу наукового пізнання у філософії Нового часу

Проблематика філософії Нового часу була визначена рядом чинників, серед яких наукова революція XVI-XVII століть та формування буржуазного громадянського суспільства XVIII століття. Це призвело до домінування гносеології, зокрема підходу пізнання на початковому етапі XVII століття, а також розвитку філософії та соціально-політичних питань у другій половині XVIII століття в епоху Просвітництва.

Наукова революція XVI-XVII століть суттєво вплинула на відокремлення наукового знання від релігійних та філософських вчень минулого. Наука стала самостійною сферою професійної діяльності та

особливим типом знання. Досвід піднявся до рівня експерименту, а дані, отримані в процесі експериментування, стали новими науковими фактами. Експеримент передбачає використання інструментів, що сприяло зближенню науки та техніки. Емпірично підтверджене знання значно вплинуло на подальший розвиток філософії.

У XVII столітті гносеологія зайняла провідне місце. Твори видатних мислителів того часу, такі як «Новий Органон» Ф. Бекона та «Міркування про підхід» Р. Декарта, заклали основи розвитку філософії цього історичного періоду.

Наука є формою духовного виробництва, яка відтворює дійсність через логічні поняття та принципи. Вона також створює ідеальний світ, в якому відображаються яскраві закономірності предметної реальності. Наука має здатність відображати світ у динаміці, формувати знання про закони та класифікувати їх на численні галузі. Наприклад, науки можна поділити на суспільні та технічні, виходячи з підходу або предмета оцінка.

Науковці виділяють гуманітарні, суспільні та соціально-політичні науки, а також практичні, теоретичні, загальні та спеціальні. Залежно від співвідношення науки та практики, їх можна розділити на фундаментальні, які не орієнтовані на практичні дії, та прикладні (наприклад, техніка та сільське господарство). Математика та фізика вважаються точними науками, оскільки їх основою є вимірювальні числа.

Останнім часом зростає потреба в актуалізації досліджень структури знань, що виділяється в окрему галузь, таку як теоретичні основи науки. Наукове знання вивчає основні властивості предметів, а цінність знання вимірюється його істинністю, яка існує як духовна реальність в інформаційному та ціннісному вимірах.

2 Система знань та її наукова класифікація

Слово "наука" має кілька значень. Наука – це творча професійна діяльність людей, яка спрямована на здобуття нового знання, яке, в свою чергу, оформлене в комплектизовану структуру. Це процес отримання знань у формі комплектизованих ідей та понять. Коли різні хаотичні відомості об'єднуються, вони перестають бути наукою. Наука також є

соціальним інститутом, що має свою інфраструктуру, організаційну систему для здобуття нових знань, професійні об'єднання вчених, ресурси, фінансування, наукове обладнання та систему наукової інформації. Наука, як особлива форма пізнання світу, має певні характеристики, які відрізняють її від інших форм пізнання, таких як мистецтво, теоретичні основи, релігія та повсякденне знання.

Основне завдання наукового пізнання полягає у відкритті предметних законів дійсності. Наука спрямована на вивчення загальних, суттєвих властивостей предметів і їх відображення в ідеалізованих предметах. Виходячи з знання законів світу, наука формує прогнози на майбутнє, орієнтуючись на нього як у пізнавальному, так і в практичному аспектах. Точність цих прогнозів залежить від глибини та всебічності вивчення минулого і сучасного стану предметів, адже без цього неможливо передбачити майбутнє.

У науці важливо розуміти, що може бути, а що принципово бути не може. Найсуттєвішою рисою наукового пізнання є його системність, тобто організація знань у певний порядок на основі спільних принципів, які об'єднують їх у системи. Знання стають науковими, коли їх цілеспрямоване збирання, опис і узагальнення досягають рівня включення в поняттєву систему та теорії. Пряма мета і найвища цінність наукового пізнання – це предметна істина, яка переважно досягається раціональними підходами, хоча й за участю живого споглядання. Прагнення до предметності спонукає дослідника критично ставитися до себе та дійсності, виключаючи відсталість і догматизм [9].

Наукове знання розвивається в систему понять, теорій, гіпотез, законів та інших ідеальних форм, які виражаються в мові (природній або штучній). Розробка специфічної наукової мови є важливою умовою успішності науки. Наукове знання фіксується в мові. У процесі наукового пізнання використовуються спеціальні матеріальні засоби (інструменти, прилади), а також ідеальні засоби та підходи пізнання (сучасна логіка, математичні підходи, системний, кібернетичний, діалектичний та інші підходи). Широке використання експериментальних засобів і комплексна робота з ідеалізованими предметами є характерною рисою розвинутої науки [5].

Наукове пізнання має свою структуру: воно є цілісною, що розвивається системою з складною організацією. Цю структуру можна описати по-різному. З точки зору взаємодії між суб'єктом і предметом пізнання можна виділити чотири основні елементи:

1) Суб'єкт науки – це вчений, наукове співтовариство, науковий колектив або навіть все суспільство. Суб'єкти науки безпосередньо займаються науковою діяльністю. Науковий суб'єкт повинен мати відповідну підготовку, в процесі якої він засвоює необхідні матеріали, підходи та засоби наукової роботи, а також вчиться правильно оперувати знаннями та засвоює систему цінностей, характерну для наукового пізнання.

2) Об'єкт пізнання (предметна область) – це те, що вивчає конкретна наука або наукова дисципліна, все, на що спрямована увага дослідника, все, що може бути сприйняте, назване або висловлене в думках. У широкому сенсі "предмет" означає певну обмежену цілісність, виділену зі світу предметів людської діяльності, а в вузькому – це річ у сукупності її сторін, властивостей і відносин. Об'єкт пізнання може бути як матеріальним (частина матеріального світу), так і ідеальним (поняття, що виникають у процесі пізнання).

3) Система підходів і прийомів, характерних для даної науки, що зумовлені специфікою її предмета.

4) Специфічна мова, яка може бути як природною, так і штучною (знаки, символи, математичні рівняння, хімічні формули) [4].

Також можна виділити структуру наукового знання:

- 1) матеріал емпіричного досвіду;
- 2) результати початкового узагальнення в системі абстракцій;
- 3) проблеми та гіпотези, що базуються на фактах;
- 4) закони, принципи, теорії та картини світу, сформовані на основі фактів і теорій;
- 5) філософські настанови;
- 6) соціокультурні цінності та світоглядні основи;
- 7) стиль мислення та можливі ірраціональні елементи.

Основні ознаки науки:

- предметом науки не може бути предмет повсякденного досвіду;

- безпосередня мета і найвища цінність науки – предметна істина;
- наявність прооцінованого та комплектизованого достовірного знання, узагальненого до рівня вираження суттєвих зв'язків у пізнаваній предметній галузі;
- єдність опису, пояснення та передбачення в цьому знанні;
- наявність підходологічної складової, що дозволяє перевіряти наявні знання та отримувати нові;
- специфічна мова;
- категоріальний зміст знання, що включає орієнтовно-конструктивні поняття, єдність яких дає певний зріз іншої реальності;
- наявність основних принципів та аксіом, загально філософських припущень, що лежать в основі кожної науки, надаючи їй змісту системну єдність;
- принципова можливість емпіричної перевірки;
- задоволення певних соціальних потреб.

Вищезазначені риси науки можуть слугувати критеріями наукового знання. Існують також інші критерії, такі як логічна несуперечливість, принципи простоти, когерентності тощо.

Проблема розмежування науки і ненауки є однією з центральних у філософії науки. Сьогодні з'являється безліч псевдотеорій, які претендують на науковість. Це зовнішні наукоподібні концепції, за допомогою яких автори намагаються пояснити будову світу або історію людства. Їх також називають "лженаукою". [12].

Розуміння є формою освоєння дійсності, притаманною свідомості, що передбачає розкриття та відтворення змісту предмета. У науковій сфері розуміння передбачає застосування певних підходологічних принципів і виступає у вигляді інтерпретації. Основними видами науково-теоретичного розуміння є:

- оцінка минулих епох;
- інтерпретація символів та метафор інших культур, а також переклад і тлумачення текстів;
- осмислення інших форм життя, культурних норм і цінностей;
- вивчення мікрооб'єктів та інтерпретація формалізмів наукових теорій.

Особливості філософського осмислення функцій і механізмів розуміння, включаючи наукове, розглядаються в сучасній герменевтиці (Г. Гадамер).

Крім того, наука як соціальний інститут виконує проектно-конструкторську функцію (створення нових технологій), соціокультурну (масштабні плани соціального, економічного та культурного розвитку) та перетворюючу (безпосередня продуктивна сила) функції [10].

Наука, як складна і динамічна комплекс, має багатогранну структуру, що постійно генерує нові, відносно автономні підсистеми та інтегративні зв'язки. Вона поділяється на конкретні науки, які, в свою чергу, охоплюють численні наукові дисципліни. Вивчення структури науки в цьому контексті ставить питання про її класифікацію.

Першу спробу класифікації наук здійснив Аристотель, який поділив усе знання, що в античності ототожнювалося з філософією, на три категорії: теоретичне, практичне та творче. Теоретичне знання, в свою чергу, поділяється на метафізику (філософію), математику та фізику, що досліджує природні явища. Аристотель не вважав свою формальну логіку частиною філософії, а розглядав її як інструмент пізнання.

Схожі спроби класифікації робили також Ф. Бекон і Г. Гегель. О. Конт, засновник позитивізму, запропонував свою класифікацію, використовуючи критерій складності: математика (включаючи механіку), астрономія, фізика, хімія, фізіологія (включаючи психологію) та соціологія. У сучасній підходології, з урахуванням нових відкриттів у природознавстві, виділяють шість основних форм матерії: субатомно-фізичну, хімічну, молекулярно-фізичну, геологічну, біологічну та соціальну. Класифікація форм руху є основою для класифікації наук.

Сучасна наука складається з різних галузей знань, які взаємодіють між собою, але водночас мають певну автономність. Залежно від предмета та підходу пізнання, можна виділити:

- природничі науки;
- суспільствознавство (гуманітарні та соціальні науки);
- науки про пізнання (логіка, гносеологія, епістемологія);
- технічні науки.

У природничих науках суб'єкт пізнання взаємодіє з природними

предметами, тоді як у суспільних і гуманітарних науках – з соціальними предметами, де діють люди, наділені свідомістю. Кожна з цих груп наук може бути поділена на більш специфічні дисципліни [1].

Окрему категорію складають технічні науки. Технічне знання визначається як самостійна галузь наукового знання, в рамках якої існують як фундаментальні, так і прикладні оцінка. Технічні науки мають свій специфічний предмет оцінка – техніку і технологію, які є результатом людської діяльності. Вони також мають свої теоретичні принципи, підходи оцінка та ідеалізовані предмети.

3 Будова наукового пізнання

Емпіричний рівень наукового пізнання є етапом безпосереднього спостереження (чуттєвого пізнання), на якому предмет оцінка відображається переважно через зовнішні зв'язки та прояви, доступні для живого споглядання. Цей рівень часто називають факто фіксуєчим, а його основні завдання полягають у зборі фактів, їх первинному узагальненні, описі даних, отриманих в результаті спостережень та експериментів, а також у їх комплектизації та класифікації. Усе це є характерними рисами емпіричного пізнання. Дослідження на цьому етапі безпосередньо орієнтоване на предмет. Кожне оцінка починається зі збору, комплектизації та узагальнення фактів. Деякі науковці вважають факт найпершою формою наукового пізнання.

У розумінні природи фактів існують два підходи: фактологізм і теоретизм. Фактологізм стверджує, що факти є незалежними та автономними від теорій. Натомість теоретизм вважає, що факти повністю залежать від теорії, і зміна теорії призводить до зміни всього фактологічного базису науки. Науковий факт, безумовно, має теоретичне навантаження, але водночас залишається відносно незалежним від теорії, оскільки визначається предметною реальністю. Основна роль фактів у науковому пізнанні полягає в тому, що вони, по-перше, формують емпіричну основу для висування гіпотез і теорій, а по-друге, відіграють ключову роль у підтвердженні наукових теорій. Саме факти становлять основний зміст наукового знання. Їх сенс і значення виявляються лише тоді, коли вони інтегровані в певні концептуальні системи. Вчені,

шукаючи факти, завжди керуються конкретними цілями та завданнями. Англійський філософ і підходолог науки К. Поппер вважав абсурдним вірити, що наукове оцінка може починатися з чистих спостережень без опори на теорію. Інша точка зору – це самообман. Наукова діяльність, спрямована на пошук фактів, є запланованою, а наукове планування визначається теорією. Теорії, які розробляє наука, можуть вступати в конфлікт з реальними фактами, і тоді виникає необхідність або адаптувати теорії до фактів, або відмовитися від них. Таким чином, теоретик домінує над емпіричним оцінкам, оскільки він його планує та направляє.

Теоретичний рівень наукового пізнання характеризується раціональністю. Проте безпосереднє споглядання не зникає, а залишається важливим аспектом пізнавального процесу. Теоретичне пізнання спрямоване на виявлення універсальних закономірностей, які досягаються через раціональну обробку емпіричних фактів. Це досягається за допомогою абстракцій вищого порядку – понять, умовиводів, принципів тощо. На теоретичному рівні наукове пізнання реалізується через мислення, яке проявляється в практиці як активний процес узагальненого та опосередкованого відображення дійсності. Мислення тісно пов'язане з мовою, а його результати фіксуються в мові як знаковій системі. Мова, як знакова комплекс, може бути природною або штучною.

Основними формами теоретичного пізнання є питання, гіпотеза та концепція. Вони є ключовими елементами у процесі формування та розвитку знань на теоретичному рівні. Проблема – це форма теоретичного знання, що відображає невідоме, те, що ще потрібно пізнати. Іншими словами, питання є знанням про знання, питанням, на яке необхідно знайти відповідь. Вона не є статичним станом знання, а є процесом, що включає в себе її формулювання та вирішення. Часто формулювання проблеми є більш важливим, ніж її розв'язання.

Гіпотеза – це форма наукового знання, що містить припущення, істинність якого є невизначеною або потребує підтвердження. Під час перевірки гіпотеза може бути підтверджена, ставши теорією, або відкинута, якщо містить помилкові дані, або уточнена. У процесі

формулювання гіпотези важливу роль відіграють ідеали пізнання, картина світу, а також особисті цінності та установки дослідників, які визначають їх творчий пошук. Гіпотеза повинна відповідати певним вимогам:

- відповідати основним законам науки;
- пояснювати всі наявні факти одного порядку;
- не містити протиріч, заборонених законами формальної логіки;
- бути вільною від суб'єктивізму та зайвих елементів;
- мати можливість принципового підтвердження або спростування.

Найкращим способом підтвердження гіпотези є її емпіричне підтвердження.

Теорія – це найвища форма розвитку наукового знання, яка забезпечує цілісне відображення закономірних та суттєвих зв'язків у певній галузі дійсності. Прикладами теорій можуть бути класична механіка І. Ньютона. Теорії, як форми наукового знання, мають такі характеристики:

- системна організованість, тобто це не просто набір окремих положень, а організована комплекс знань;
- наукова зрілість, тобто наукові положення, що входять до теорії, розкривають причини та закономірності явищ;
- доказовість, тобто положення наукової теорії повинні бути емпірично та логічно обґрунтовані; без обґрунтувань концепція не існує;
- процесуальність – концепція є не лише знанням, а й процесом його отримання; будь-яка концепція повинна розглядатися в контексті свого виникнення та розвитку;
- евристичність, тобто концепція повинна бути здатною генерувати нові знання, слугувати інструментом для вирішення наукових і практичних завдань;
- фундаментальність, тобто концепція повинна відображати основні закономірності свого предмета;
- прогностичність, тобто концепція повинна не лише вирішувати існуючі наукові проблеми, а й формувати шляхи подальшого розвитку наукового знання;
- формалізованість, тобто опис явищ і виклад основних положень

спеціальною мовою, що відображає теоретичні конструкції.

У науковому пізнанні концепція виконує кілька функцій:

- синтетичну, об'єднуючи окремі достовірні знання в цілісну систему;
- пояснювальну, виявляючи причинні залежності, суттєві характеристики предмета оцінка та закономірності його розвитку;
- підходологічну, на основі теорії розробляються підходи, способи та прийоми пізнавальної діяльності;
- прогностичну, роблячи висновки про існування невідомих станів явищ на основі відомих фактів, зв'язків і відносин;
- практичну, оскільки будь-яка концепція створюється для вирішення практичних проблем. Теорія повинна не лише відображати реальність, але й вказувати на тенденції її розвитку.

Методи наукового пізнання. У гносеології термін "підхід" має кілька значень. Це слово походить з грецької мови і означає "шлях". У найзагальнішому розумінні підхід – це форма практичного та теоретичного ставлення людини до реальності, яка має на меті досягнення певного результату. У гносеології таким результатом є знання. Основне завдання будь-якого підходу полягає в регулюванні процесу пізнання. Інформація про підходи та їхні особливості стала самостійною галуззю гносеології та наукознавства – підходологією або загальною теорією підходу. Термін "підходологія" також використовується для позначення системного зв'язку між окремими підходами, що застосовуються в будь-якій сфері пізнавальної діяльності. Особливістю підходу наукового пізнання є те, що він завжди взаємопов'язаний з іншими підходами, які коригують його ефективність. Вибір підходу залежить від творчих пізнавальних інтересів дослідника. Методологія наукового пізнання має свої корені, насамперед, у вченні Аристотеля. Ф. Бекон, основоположник новоєвропейського вчення про підхід, порівнював правильно обраний пізнавальний підхід з ліхтарем, що освітлює шлях у темряві.

I. Методи емпіричного пізнання. Спостереження являє собою організовану, комплектизовану та цілеспрямовану форму сприйняття явищ, що забезпечують практичний матеріал для пізнання. На відміну від

звичайних спостережень, які відбуваються в повсякденному житті, наукове спостереження завжди пов'язане з вирішенням конкретного завдання. Наразі спостереження найчастіше використовується в тих сферах, де вплив людини є неможливим (наприклад, в астрономії). Спостереження не передбачає зміни природних умов існування предмета, і часто воно є унікальним.

II. Теоретичні підходи пізнання. Методи теоретичного рівня можна класифікувати на дві основні групи. Перша група включає підходи, що сприяють створенню та осмисленню теоретичних предметів, такі як абстрагування, ідеалізація, формалізація, моделювання та уявний експеримент. Основна мета цих підходів – створити ідеальний розумовий предмет, який відображає пізнавальний задум дослідника і має характеристики, доступні для розуміння та вивчення всім науковцям.

Друга група складається з підходів, які забезпечують обґрунтування та організацію теоретичного матеріалу, таких як автоматизація, концептуалізація, універсалізація та гіпотетико-дедуктивний підхід. Одним із ключових підходів цієї групи є абстрагування, що є логічною операцією, яка передбачає виділення суттєвих властивостей предмета та відволікання від несуттєвих аспектів у конкретній пізнавальній ситуації. Ідеалізація, як різновид абстрагування, є розумовою конструкцією, в якій значущі явища та аспекти дійсності представлені у максимально виражених формах. Акт ідеалізації створює ситуацію, де абстрактний комплекс набуває рис зразка або крайового випадку розвитку. Прикладами ідеалізованих предметів можуть бути геометрія Евкліда, ідеальний газ або абсолютно чорне тіло.

Формалізація, що залежить від ступеня абстрагування та ідеалізації, є підходом упорядкування, тобто надання форми всім змістовим аспектам предмета. Моделювання, в свою чергу, є підходом наукового оцінка, що передбачає створення уявного або матеріального конструкта, який вважається аналогом реального або можливого предмета. Існує предметне та знакове (математичне) моделювання. Моделювання завжди тісно пов'язане з іншими підходами, зокрема з абстрагуванням та ідеалізацією. Будь-яка розумова конструкція може виступати моделлю.

На теоретичному рівні найчастіше використовуються розумові

моделі, які представлені у вигляді схем, графіків, креслень та рівнянь. Аксиоматичний підхід є способом побудови теоретичного знання за строгими логічними правилами, основою яких є аксіоми – положення, що приймаються як безумовні.

III. Логічні підходи наукового пізнання. Ці підходи не мають чітко визначеного рівня або дисциплінарної специфіки, тобто їх застосовують не лише в науковій сфері, а й в інших областях пізнання. У науці ці підходи мають більш строгі форми. Аналіз можна розглядати як процес уявного або практичного розподілу предмета на складові частини.

4 Категоричний імператив І. Канта

Засновником німецької класичної філософії вважається І. Кант — мислитель, чий вплив на подальший розвиток філософської думки часто порівнюють з впливом Платона. Філософія І. Канта є перехідною ланкою між раціоналізмом епохи Просвітництва та романтичною філософією XIX століття. Як і просвітителі, І. Кант вірив у силу розуму, здатного генерувати абсолютні вічні істини. Проте він переосмислює цю концепцію: розум він не розглядає як механічне відображення реальності (емпірики) чи як послідовне розгортання вроджених ідей (раціоналісти), а як творця реальності (предмета) та знання про неї. На цій основі І. Кант долає суперечність між емпіризмом і раціоналізмом, що стало його першим внеском у розвиток філософської думки. Другий внесок полягає в теоретичному обґрунтуванні автономії людської волі та незалежності моральності від зовнішніх чинників, що дозволило вивести сферу людської діяльності (культуру) за межі природної детермінації. Після І. Канта культуру почали розглядати окремо від природи, не пов'язуючи її з природними законами.

Кант, як він сам зазначав, здійснив Коперніканський переворот у філософії, довівши, що потрібно узгоджувати не знання (розум) з предметами, як це робили його попередники, а предмети з знанням (розумом). Тобто, джерело всезагальності та необхідності знання він пропонує шукати не в предметі, а в суб'єкті. Світ наукового пізнання не є самостійним (догматизм), але також не є лише відчуттям людини (скептицизм). Ці речі в собі (ноумени) принципово недоступні людині.

Вони можуть бути сприйняті лише через суб'єктивні форми споглядання і мислення, тобто як явища (феномени). Світ наукового пізнання (сфера феноменів) є результатом синтезу суб'єктивних апріорних форм та чуттєвого хаотичного матеріалу, джерелом якого є речі в собі. Апріорні форми І. Канта не є «вродженими ідеями» Р. Декарта; вони позбавлені змісту і постають як певні здібності, правила (схеми) формування матеріалу.

Завдяки такому підходу І. Кант подолав розбіжності між емпіриками та раціоналістами. Він погоджувався з емпіриками в тому, що все знання можливе лише на основі досвіду, але не приймав їхнє твердження про те, що розум є чистою дошкою.

Подібно до того, як споглядання має чисті форми (простір і час), розсуд має апріорні категорії (кількість, якість, причинність тощо), а розум має апріорні ідеї. Це — ідеї душі, світу та Бога, тобто основні ідеї, які оцінює метафізика. Досліджуючи пізнавальну функцію ідей розуму, І. Кант доводить, що логічні побудови, які метафізика намагається звести на їх основі (без контролю чуттєвого досвіду), є проблемними. Наприклад, спроба переходу від ідеї Бога до його реального існування базується на логічних помилках. І. Кант, зокрема, спростовує онтологічне доведення існування Бога. Також, на його думку, необґрунтованим є перехід від ідеї душі до душі як субстанції.

Прийнявши принцип свободи волі, І. Кант вимагає ставитися до людини як до мети, як до суцього, яке має ціль у собі, а не як до засобу. Звідси й категоричний імператив може набрати форми: не розглядати іншу людину (і самого себе) як засіб, а лише як мету. І. Кант усвідомлював, що служіння обов'язку не завжди приносить щастя людині. Часто, навпаки, щасливі ті, хто не дотримується моральних норм. Щоб утвердити справедливість і не дати можливості руйнувати мораль, він постулює безсмертну душу та існування Бога. Для теоретичного розуму їх існування є проблемним, а для практичного — необхідним. Бог, безсмертна душа та відплата у потойбічному світі потрібні, щоб людина могла бути моральною істотою.

У одному з розділів «Критики чистого розуму» І. Кант сформулював три ключові питання:

1. Що я можу пізнати? Це питання розглядається в його оцінці «чистого розуму».

2. Що я зобов'язаний робити? Відповідь на нього філософ надає у «Критиці практичного розуму».

3. На що я можу сподіватися? Відповідь на це питання містить оцінка релігії в контексті розуму.

I. Кант дав відповіді на всі ці запитання, створивши цілісну філософську систему, яка стала своєрідним духовним пам'ятником епохи та людського розуму [6].

5 Діалектика як світоглядна форма філософії Г. Гегеля

Посткантівський ідеалізм досяг свого піку та був узагальнений у філософії Г. Гегеля (1770—1831), який увійшов в історію філософії як автор найдетальнішої та найобґрунтованішої системи ідеалістичної діалектики. Як відомо, I. Кант заперечив метафізиці право на науковість, оскільки розум, що має справу з універсальними предметами, без чуттєвої вірогідності потрапляє в антиномії. Й. Фіхте вважав, що універсальне (абсолютне, тобто метафізичне знання) може бути дане розуму через інтуїцію. Таким чином, теоретичні основи відновила свої права на науку про реальність.

Г. Гегель подолав ці недоліки своїх попередників. Дві його ідеї стали основою для побудови його системи:

— нове осмислення взаємозв'язку між розсудком і розумом;

— розуміння ідеї (істини) як системи знання, що розвивається в процесі свого становлення.

У самому розумі Г. Гегель виділяє «негативний» і «позитивний» аспекти. Негативний аспект проявляється, коли універсальні поняття, з якими працює розум, переходять одне в одне, заперечуючи одне одного, подібно до антиномій I. Канта. Тут протилежності заперечують одна одну, а думка безперервно переходить від однієї до іншої. «Позитивний» розум (який Г. Гегель називає «спекулятивним») полягає у подоланні такої «негативності» шляхом виходу за межі безкінечного кружляння між протилежними визначеннями, у схопленні їх єдності (наприклад, єдність «сутності» і «явища» дає «дійсність», «причин» і «дій» — «взаємодію»,

«кількості» та «якості» — «міру» тощо). Внаслідок цього подолання односторонніх і протилежних визначень розум формує істину як систему знання.

Отже, за Г. Гегелем, найзагальніші поняття (категорії) людина отримує з розсудку (науки, повсякденного мислення). Це, наприклад, такі поняття, як «буття», «якість», «кількість», «міра», «сутність», «явище», «зміст», «форма» та інші. Він усвідомлював, що зміст цих понять як універсальних неможливо вивести з конкретного знання, їх не можна визначити формально-логічно, підводячи під загальніші поняття, оскільки категорії є найзагальнішими поняттями. Г. Гегель знаходить дійсно мудрий вихід: ці поняття (категорії) можна визначити (розкрити їх зміст) через їх взаємозв'язок. Саме таке відношення, яке перетворюється на систему категорій, і досліджує діалектична логіка Г. Гегеля. Категорії він розглядає як етапи розвитку ідеї (абсолютного знання).

Питання для самоконтролю

- 1 *Дайте визначення поняттю «знання». Які особливості наукових знань?*
- 2 *Які рівні наукових знань можна виділити? Які відомі форми представлення наукових знань?*
- 3 *Назвіть критерії науковості знань.*
- 4 *В чому особливість «мови науки». Які парадокси виникали на шляху пошуку універсальної мови науки?*
- 5 *Назвіть ідеали і норми класичної науки.*
- 6 *Назвіть ідеали і норми некласичної науки.*
- 7 *Назвіть ідеали і норми постнекласичної науки.*
- 8 *В чому, на Вашу думку, проявляються гуманістичні засади постнекласичної науки.*
- 9 *Які особливості сучасної наукової картини світу?*
- 10 *Науково-технічний потенціал, його організаційна модель.*
- 11 *Інтелектуальний капітал, його особливості та організаційна модель.*
- 12 *Прооцінкайте особливості німецької класичної філософії.*
- 13 *Прокоментуйте характерні риси філософії І. Канта.*

- 14 *Розкрийте сутність категоричного імперативу І. Канта.*
15 *У чому полягає унікальність філософської системи Гегеля та особливості його раціоналізму?*

Література:

- 1 Андрущенко В.П., Михальченко М.Л. Сучасна соціальна теоретичні основи : курс лекцій. 2-ге вид., доп. Київ : Генеза, 1996. 370 с.
- 2 Гегель Г. Феноменологія духу. Фоліо, Серія: Бібліотека класичної світової наукової думки. Харків : 2019, 480 с.
- 3 Гуссерль Е. Криза європейського людства і теоретичні основи. // Пер. Е. Причепій / Сучасна зарубіжна теоретичні основи. Течії і напрями. Київ : Ваклер, 1996. С. 61-94.
- 4 Декарт Р. Міркування про підхід (щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). . Київ : 2015. № 2. С. 37-46.
- 5 Добронравова І., Сидоренко Л. Філософія та підхідологія науки : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2008. 223 с.
- 6 Кант І. . Переклад з німецької . Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
- 7 Кант І. / Перекл. , ред. Микола Шафовал. Мюнхен : Український Вільний Університет, 2004. 324 с.
- 8 Кант І. / Перекл. , ред. Микола Шафовал. Мюнхен : Український Вільний Університет, 2004. 324 с.
- 9 Філософія : Навч. посіб. для студ. і аспірантів вищ. навч. закл. / Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький, Л. А. Чекаль. К. : Аграр. наука, 2000. 504 с.
- 10 Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття. Київ : Сфера, 1997. 290 с.
- 11 Програмно-цільові наукові оцінка: дискурс про перспективи та проблеми / Л. В. Рижко // . 2019. № 36. С. 5-24.
- 12 Чуйко В. Рефлексія основоположень підхідологій філософії науки. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Філософ. ф-т. Київ : Благод. орг. "Центр практ. філософії", 2000. 250 с.

1.3 Наука в історико філософському дискурсі

1. Вступ
2. До модерна філософія науки.
3. Філософія науки в Новий час.
4. Філософія науки як напрям сучасної філософії.
5. Розвиток проблем філософії науки в українській філософії.
6. Висновки

Вступ

Філософія науки прагне осмислити основоположні принципи, на яких базується наукове знання. Це дослідження внутрішніх механізмів науки, її правил і норм, а також її вплив на суспільство, технологічний прогрес і культуру. Наука і філософія традиційно розвивалися паралельно, стимулюючи взаємний розвиток і розширюючи горизонти пізнання.

У цьому розділі ми подивимося на науку через призму історії філософії. Пройдемося основними етапами розвитку філософських поглядів на науку, починаючи з античності й до наших днів. Це допоможе зрозуміти, як змінювалися уявлення про те, що таке наукове знання, якими методами його отримують і для чого воно взагалі потрібне.

Наука, як система знань про світ, бере свій початок ще в античні часи. Тоді давньогрецькі мислителі вперше спробували пояснити світ без міфів. Важливим моментом став перехід від міфологічного мислення до раціонального, що й стало основою для розвитку науки. Давньогрецькі філософи, такі як досократики, намагалися знайти універсальні закони, що пояснюють устрій Всесвіту. А Сократ, Платон і Аристотель заклали основи логіки та наукової методології, які актуальні й донині.

У Середньовіччі розвиток науки був тісно пов'язаний зі схоластикою, яка намагалася поєднати філософські та релігійні знання.

Епоха Відродження та Нового часу принесла революційні зміни в наукову думку завдяки розвитку емпіричних методів дослідження. Імена Ф. Бекона, Р. Декарта та І. Ньютона стали символами нової наукової ери.

У Новий час філософія науки розвивалася в умовах протистояння емпіризму та раціоналізму, що стимулювало появу класичних наукових методів. І. Кант запропонував критичний аналіз пізнавальних

можливостей людського розуму, що стало фундаментом для подальших досліджень у філософії науки.

Сучасний етап розвитку філософії науки характеризується появою нових напрямів, таких як логічний позитивізм, фальсифікаціонізм К. Поппера, структуралістський підхід Т. Куна, а також постмодерністська критика наукового знання. Питання про природу наукових теорій, їхню перевірюваність, змінюваність і відповідність реальності отримують нові інтерпретації та осмислення.

Варто згадати й про розвиток філософії науки в Україні. Незважаючи на історичні та соціокультурні труднощі, українські мислителі зробили значний внесок у дослідження наукової методології, логіки та епістемології. Від філософських роздумів Г. Сковороди до наукової спадщини В. Вернадського – українська філософія науки розвивалася у тісному зв'язку з європейською інтелектуальною традицією.

Отже, цей розділ має на меті проаналізувати основні проблеми філософії науки в історичному контексті, дослідити взаємозв'язок науки і філософії на різних етапах їхнього розвитку, а також висвітлити внесок українських філософів у формування сучасного наукового світогляду. Такий аналіз допоможе не лише зрозуміти, як еволюціонувало наукове знання, але й оцінити його сучасний стан і перспективи розвитку в XXI столітті.

Для більш глибокого вивчення окремих тем та самостійного їх опрацювання в розділі додано список використаних джерел. Їх аналіз підкреслює міждисциплінарний підхід до вивчення теми. У списку літератури представлені як класичні праці видатних філософів, таких як Аристотель [2], Платон [19], І. Кант [12], Г. Гегель [8], Р. Декарт [9] і К. Поппер [21], так і сучасні дослідження в області філософії науки [31; 23; 24; 26; 7]. Це забезпечує всебічний огляд проблематики, дозволяючи відстежити еволюцію ідей та їх вплив на розвиток наукової методології.

Особливе місце займають праці, присвячені методології науки, зокрема роботи Ф. Бекона [3], Д. С. Мілла [16], К. Поппера [21] та Т. Куна [13]. Їхні концепції щодо емпіризму, індуктивного методу, фальсифікаціонізму та наукових парадигм є ключовими для розуміння

сучасних дискусій у філософії науки. Також суттєво увага приділена логічним позитивізму та постпозитивістським підходам, представленим у працях Л. Вітгенштайна [5], І. Лакатоса [14] та П. Фейєрабенда [27], що дозволяє простежити зміни у явленні про науковий метод у ХХ столітті.

Важливим аспектом є включення до аналізу праць українських мислителів, таких як В. Вернадський [4], Г. Сковорода [25], О. Потебня [22] та представників Київської школи філософії [10; 11]. Це підкреслює внесок української філософської традиції у розвиток світової науки та її зв'язок із загальносвітовим науковим дискурсом.

Окремо варто відзначити використання електронних ресурсів та сучасних наукових видань, що працюють про актуальність інформації. Включення перекладів класичних текстів також важливе, після чого це забезпечує доступ до автентичних концепцій та їхню коректну інтерпретацію в контексті сучасної філософії науки.

Наведений список літератури є збалансованим і охоплює різноманітні аспекти розвитку філософії науки. Використані джерела дозволять забезпечити глибокий аналіз теми, поєднуючи історичний контекст, сучасні дослідження та міждисциплінарний підхід, що є необхідним для комплексного розгляду проблематики.

1. До модерна філософія науки.

Філософські роздуми про науку сягають корінням у праці давньогрецьких філософів-досократиків, чії трактати про природу започаткували цю традицію. Філософія та наука, як спосіб пізнання, що базується на розумі та фактах (за Аристотелем), виникли в античності не випадково. Це стало реакцією на міфологічне світобачення, яке панувало тисячоліттями. Згідно з міфом, природа, людина і світ є лише ареною для діяльності богів та їхніх нескінченних історій.

Антична філософія і наука ознаменували перехід від міфу до логосу, що почався у VI столітті до нашої ери. У цей час традиційні релігійні вірування ставилися під сумнів, а уявлення про те, що для пояснення життя та природи достатньо "божественного слова", втрачали переконливість і піддавалися критиці.

Міф (μῦθος, що з грецької означає "слово", "розповідь") не може вважатися достовірним з наукової точки зору, оскільки часто базується на вигадках, які не мають логічного обґрунтування і не підтверджуються досвідом. В античній філософії на зміну міфу приходить логос (λόγος) – дискурсивне мислення. Хоча лінгвістично термін "логос" мало чим відрізняється від "міфу", адже він також означає "слово", їхнє використання принципово різне: у міфі прийнято вірити в те, що говорять боги, і сприймати світ як результат їхньої діяльності, тоді як логос є «внутрішнім голосом» самої людини і виступає не пасивно, як міф, а активно і діяльно.

Логос – це мовлення людини, що базується на її власному розумі та досвіді. У ньому важливі не історії про богів, а аргументи, підстави, докази, які людина здатна здобути самостійно. Цю зміну часто пояснюють наївністю міфологічного мислення у порівнянні з логічним, яке спирається на раціональність. Але коріння цього перевороту сягає глибше – це радикальна зміна парадигми мислення та світогляду: від людини пасивної до людини, яка мислить і діє. Людина більше не відчуває себе іграшкою богів, а прагне бути творцем власного світу.

Перехід від міфу до логосу не відбувся миттєво, а тривав протягом тривалого часу. Перший крок у критиці віри у світ богів та поясненні світу на основі наукових принципів зробили іонійські філософи VI і V століть до нашої ери (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен), які намагалися пояснити всю сукупність природи на основі єдиного матеріального або нематеріального принципу (першоелемента).

Навіть якщо для сучасної людини "першоелементи" (вода у Фалеса, повітря в Анаксимена, апейрон (необмежене) в Анаксимандра) не завжди виглядають переконливими, сам переворот у мисленні є безсумнівним. Якщо раніше, в міфологічному мисленні, виникнення світу уявлялося наслідком діяльності богів, то тепер питання "звідки все виникло" втрачає актуальність, а натомість постає питання "з чого складається світ". Методологічний поворот очевидний: на зміну вірі приходить спроба раціоналізації емпіричного світу.

Однак варіанти розв'язання проблеми "першоелементів" дійсності визначають лише матеріальний принцип існування. Логічно виникає

питання про загальний або формальний принцип. Піфагорійці спробували вирішити цю проблему, вважаючи, що питання "з чого все складається?" має бути доповнене питанням "чи є у всіх речах щось спільне (загальне)?". Піфагорійці вважали таким спільним – числа. Іншими словами, те, що здатне звести всю різноманітність емпіричного світу до спільних формальних співвідношень, робить наступний рішучий крок у напрямі раціонального пояснення світу. Але одразу виникає нове ускладнення: якщо те, що від природи незмінне, можливо описати у формі числових співвідношень, як тоді можливо науково пояснити рух і зміну всього існуючого?

Це питання першим поставив Геракліт і намагався відповісти на нього власною концепцією "логосу", згідно з якою все існуюче постійно змінюється. Відомий вислів філософа: "все тече (πάντα ῥεῖ)". Сама ж змінна природа підпорядковується закону (логосу), який є не "першоелементом" природи, як у іонійських філософів, а природоорганізуючим принципом, який сам не є природним, оскільки існує до природи. Це досягло методологічно важливого положення, яке актуальне й сьогодні: наше пояснення природних процесів є чимось іншим, ніж сама природа. Спираючись на принцип "подібне пізнається подібним", Геракліт вважав, що пізнати загальний закон природи здатний лише розум. Звідси він робить висновок, що людська чуттєвість не здатна до істинного пізнання.

Те, що істинне пізнання і знання є справою мислення, а не чуттєвості, підкреслює Парменід, який прагне показати, що розрізнення між істиною і хобою, буттям і видимістю підвладне лише мисленню (Парменід. "Про природу"). Але вирішальний крок зробив Сократ, який своїми постійними запитаннями "Що таке чеснота, хоробрість, дружба?" намагався віднайти логічно всезагальне у мисленні та мові.

Для Сократа важливі не питання: хто чесний, справедливий, хоробрий, або хто є другом? Його завдання – прояснити, на якій підставі ми використовуємо предикати (поняття) "чесний", "хоробрий", "справедливий" тощо з одним і тим самим значенням у різних випадках.

Таким чином, Сократа по праву можна вважати засновником філософського дослідження науки та її методів. Він відкрив, що пізнання

і знання неможливе без використання понять, особливо всезагальних, і що повинне бути поняття для самих визначень понять. Коли Сократ запитував себе: "що я знаю", то відповідав: "я знаю, що нічого не знаю". І хоча, як стверджують свідки, спроби дати змістовне визначення понять часто були безуспішними, він залишався вірним собі і присвятив життя проясненню понять.

Сократ вперше розпочав осмислення наукової методології. Він запропонував метод наукового доведення, перший етап якого – еkleктичний – полягає у послідовному запитуванні опонента з метою виявлення необґрунтованого знання. Кінцева мета сократівських питань – віднайти вихідний пункт, з якого починається наукова дискусія для вирішення проблеми (Aporie). Наступний етап руху до істини Сократ називає маевтикою, розуміючи свою філософію як "повивальне мистецтво", де філософ є лише помічником у пізнанні і самопізнанні.

Для виявлення сутності поняття Сократ спрямовує пізнання від одиничного до загального. За словами Аристотеля, "Двоjakим є те, що повинно бути по праву приписано Сократу: одиничне обґрунтування через виведення з досвіду і потім виявлення образу поняття всезагальності".

Філософія Сократа стала найвищим злетом поступового руху від міфу до логосу. Знанням і наукою з тих пір прийнято називати лише те, що може бути раціонально обґрунтоване і доведене. Цей засновок розвивали Платон і Аристотель. Платон намагався знайти філософське і наукове обґрунтування всезагальності і необхідності знання, вважаючи, що цим критеріям відповідають ідеї – вічні і незмінні зразки всього існуючого. Ідеї пізнаються розумом (душею), яка також є ідеєю.

Для Аристотеля принципи науки постають наслідком діяльності розуму, але, на відміну від Платона, суще у нього виступає індивідуальною натурою, а всезагальність і необхідність є результатом мислення.

Таким чином, Аристотель започаткував основи формальної логіки та філософію і методологію науки, ядро яких полягає у тому, що істинним знанням можна вважати лише те знання, яке спирається на розум і досвід.

Періоди Пізньої Античності та Середньовіччя були важливими для формування філософії науки. Саме тоді були закладені основи для революційного, філософського розуміння науки у Новий час. Особливо плідним для розвитку філософії науки у Середньовіччі став період Високої та Пізньої Схоластики.

Тут важливо також згадати про арабських філософів, які істотно вплинули на розуміння науки у схоластичній філософії. Арабо-ісламський світ зробив свій внесок у філософію науки у період між VIII та XIII століттями. Тоді мусульманські мислителі не просто зберігали античну наукову думку, а й коментували та розвивали її. Завдяки перекладам праць Платона, Аристотеля та неоплатоніків, а також критичним коментарям до них, вони вплинули на формування середньовічної європейської філософії та науки.

Однією з ключових постатей був Ібн Сіна (980–1037), якого в Європі знали як Авіценну. Його "Книга зцілення" (*Kitāb al-Shifā'*) – це масштабна енциклопедія, яка охоплює логіку, фізику, математику та метафізику, і поєднує в собі аристотелізм з неоплатонізмом. Ібн Сіна запропонував концепцію необхідного буття (*wājib al-wujūd*) як основу метафізики. Це мало великий вплив на подальші дискусії про причинність та наукове пояснення. У науці він наголошував на важливості дедукції та логіки, але визнавав і емпіричні дослідження, особливо в медицині.

Інший важливий мислитель – Ібн Рушд (1126–1198), відомий як Аверроес. Він прославився своїми коментарями до творів Аристотеля, за що й отримав прізвисько "Коментатор" у середньовічній Європі. Ібн Рушд відстоював автономію розуму та раціонального пізнання, вважаючи, що філософія та релігія не суперечать одна одній, а просто по-різному пізнають істину. Він розробив концепцію "подвійної істини", згідно з якою релігійні догмати та науково-філософські пояснення можуть існувати паралельно. Його критика неоплатонічних інтерпретацій Аристотеля вплинула на європейських схоластів, зокрема на Т. Аквінського.

Твори Ібн Сіни та Ібн Рушда стали доступні в Європі завдяки перекладам, зробленим у Толедо та Палермо в XII—XIII століттях.

Перекладачі, такі як Г. Кремонський, М. Скот та Г. де Моербек, дали латиномовним інтелектуалам можливість ознайомитися з працями мусульманських філософів. Особливо важливим був Толедський перекладацький рух, де арабські тексти разом із грецькими джерелами перекладалися латиною.

Ібн Сіна був знаний у європейській схоластиці, особливо в медицині та метафізиці. Його «Канон лікарської науки» використовувався в європейських університетах аж до XVII століття. А його погляди на онтологію та гносеологію вплинули на схоластів, таких як Т. Аквінський та Д. Скот.

Ібн Рушд став ключовою фігурою в латинському аверроїзмі, русі, що відстоював незалежність філософії від теології. Його праці мали великий вплив на С. Брабантського та інших мислителів XIII століття в Парижі, які використовували його ідеї для захисту аристотелізму від християнської догматики. У відповідь на поширення аверроїзму католицька церква засудила деякі його ідеї на Паризькому синоді 1277 року.

Завдяки таким мислителям, як Ібн Сіна та Ібн Рушд, араб-ісламська філософія науки відіграла важливу роль у формуванні наукового методу, поєднуючи логіку, емпіризм та метафізичне обґрунтування знання. Їхні ідеї вплинули як на розвиток середньовічної європейської науки, так і на становлення природознавства в епоху Відродження та в Новий час.

Мислення періоду Схоластики істотно відрізняється від мислення Патристики. Тут все більшого значення відводиться філософському розумінню науки. Але важливий внесок у формування філософського розуміння науки було зроблено також діячами Патристики – А. Августином в метафізиці та С. Боецієм в логіці.

Тоді як у часи Патристики головними діючими особами були батьки церкви, у Схоластиці на передній план виступають суспільні інституції - монастирські і придворні школи (lat. Schola), що пізніше перетворилися на університети. Тут філософія перетворюється із дисципліни наукової у навчальну. На передній план виходять методи та форми навчального процесу: доповіді, дискусії та наукові дослідження.

Для останніх, на основі вдосконалення аристотелівської логіки, активно розробляється методологічний інструментарій. Зростаюча самовідомість мислителів спричинила до необхідності наукового самовизначення теології, що привело, в часи ранньої схоластики, до намагання мислителів визначити співвідношення теології і філософії.

Найвідомішою тут є теза А. Кентерберійського: "Credo ut intelligam" (вірю для того, щоб розуміти), у якій він намагався пояснити, що передумовою для знання є віра, причому співвідношення між вірою і знанням носить діалектичний характер: знання виконує функцію передумови щодо до віри, а віра не лише є вчинком чи позицією, але й також володіє певним когнітивним модусом.

Визначення даного співвідношення дозволяло внести ясність у поняття знання і науки, чому сприяли переклади творів Аристотеля, які частково стали відомими з XII століття завдяки арабській філософії.

Все це привело до того, що у латинському середньовіччі на початок XIII століття почався значний розвиток філософії і методології науки.

Знання тепер стало визначатися в аристотелівському значенні, як те, що пізнане на основі розуму, а науковий характер теології ставився у залежність від її здатності використовувати наукові точніше логічні методи доведення. Різноманітні спроби вирішити співвідношення між наукою і теологією, витворило все різноманіття мислення часів Високої схоластики між 1200 і 1330 роками. Для Т. Аквінського це було співвідношенням між свободами. Оскільки істина єдина, то синтез між теологією і філософією науки досягається через вищу мету мислення, якою є Бог. Однак поряд із цим і у відповідності з цим існують інші підходи: у той час як стара францисканська школа разом з Д. Бонавентурою і Александром із Гальса виходили із примату теології, то молода францисканська школа спиралась на філософію і науку.

Поряд із змістовним тепер стає більш помітним формальний характер філософії. Це приводить до того, що філософія, як всі науки, все більше оперує поняттями та умовиводами на основі правил міркування і логіки. Такий розвиток привів не тільки до відомої у середньовіччі науково-методологічної суперечки про універсалії, але й

також нової постановки ще більш загальних запитань: що таке метафізика? що таке етика? що таке натурфілософія?

Тоді, коли метафізика, наприклад, для Т. Аквінського, це вчення про буття і властивості суцього, то для Д. Скота метафізика виступає трансцендентальною наукою, яка з одного боку потребує одкровення, а з іншого, надійності їй надає звичайне чуттєве сприйняття та його поняттєве оформлення. Ще ясніше постає перехід від дослідження сутності буття (*modi essendi*) до дослідження висловлювань про буття (*modi praedicandi*) у В. Оккама. Тут наука, або так звана реальна наука, займається не чуттєво даними предметами, а поняттями про них.

Питання, як поняття відносяться ("*supponieren*") до дійсності, постає головною проблемою пізньої схоластики.

Теорія субпозиції початку XIV століття створює загальну теорію знаків. Але одночасно з цим продовжує зберігатись більш помірковане, аристотелівське, розуміння науки, основною вимогою якої до наукових висловлювань є їх всезагальність і необхідність. Нові і старі проблеми філософії науки, вимагають релевантного методологічного інструментарію яким стають з одного боку витончені логічні побудови, а з іншого інтуїтивні містичні спекуляції. Наприкінці епохи Середньовіччя ці обидві тенденції: логічна аргументація і містична спекуляція переплелись у вченні Н. Кузанського.

Певне завершення середньовічної філософії загалом і філософії науки зокрема у XV столітті не зовсім правильно було б пояснювати феноменом занепаду: швидше це були часи злому і нової орієнтації. Хоча деякий спад спостерігався у формі виникнення чистих шкіл (томиської, скотиської, школи Оккама), які в цілому не досягали філософської висоти мислителів іменами яких називали школи, однак одночасно з'явилося дещо нове, а саме - розвиток природознавства Нового часу.

Варто зазначити, що вже у XIV столітті науковці почали досліджувати проблеми гравітації (А. Саксонський, Ж. Бурідан), проблеми оптики, теорію швидкості, тощо. Звичайно, деталі переходу від пізньої схоластики до раннього Нового часу не завжди добре досліджені. Багатьма дослідниками помічено, що тільки за виникнення

нового знання зникає старе. Нові тенденції у філософії науки стосувались у першу чергу природознавства (Г. Галілей, Й. Кеплер, Н. Коперник Ф. Бекон) та математики (Р. Декарт, Г. В. Ляйбніц).

Таким чином, філософія науки в домодерний період заклала основи наукового мислення, які стали фундаментом для подальшого розвитку наукових методів та концепцій. Вона формувалася в тісному зв'язку з філософськими та світоглядними уявленнями про природу, пізнання і людське буття, що згодом визначило основні напрями розвитку науки.

Перехід від міфологічного світогляду до логосу в античній Греції став одним із перших кроків у становленні науки як системи знань, що ґрунтується на розумі та емпіричному досвіді. Давньогрецькі філософи, такі як Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Геракліт, Парменід, Піфагор, Сократ, Платон і Аристотель, зробили значний внесок у розвиток логіки, теорії пізнання та методології науки. Їхні ідеї про природу, буття, істину та раціональність заклали основу для наукового підходу, який продовжував розвиватися в наступні епохи.

Антична філософія науки не лише створила категоріальний апарат для аналізу знань, а й сформувала підходи до пояснення світу, які значно вплинули на подальші концепції природознавства. Важливою складовою цього процесу стала розробка логічного мислення та методів доведення, що дозволило відокремити наукове знання від релігійних та міфологічних пояснень.

Період середньовічної схоластики, незважаючи на домінування теології, продовжив розвивати логіку й методологію науки, готуючи ґрунт для наукової революції Нового часу. Саме в цей період були закладені перші спроби систематизації знань та осмислення науки як окремої сфери інтелектуальної діяльності.

Таким чином, домодерна філософія науки була важливим етапом у становленні наукового світогляду. Вона створила підґрунтя для подальших наукових досліджень і методологічних підходів, які розкрилися у філософії Нового часу, логічному позитивізмі та сучасних концепціях науки. Ідеї античних та середньовічних мислителів продовжують впливати на сучасні філософські дискусії про природу наукового знання та його методи.

2. Філософія науки в Новий час

Філософія науки, якою ми її знаємо сьогодні, почала формуватися ще в епоху Відродження. Одним із ключових моментів того часу стало нове бачення науки та її методів, що заклало фундамент для сучасних природничих наук.

Епоха Відродження – це час глибоких змін у поглядах на світ і способів дослідження природи. Відмова від середньовічної схоластики та уявлення про Землю як центр Всесвіту, на користь геліоцентричної моделі, стала справжньою "Коперніканською революцією". Ця зміна дала поштовх науковій революції, яка заклала фундамент сучасної науки як окремої дисципліни. У той час натурфілософія все більше спиралася на досвід і математику. Галілей, наприклад, стверджував, що книга природи написана мовою математики і доводив свої ідеї спостереженнями та експериментами. Наука набула практичного значення. Замість простого споглядання за сутністю природи, як це було у схоластиці, вчені зосередилися на спостереженні за явищами природи та отриманні результатів, які можна відтворити. Вже до початку XVII століття нові методи дослідження остаточно зруйнували авторитет аристотелівської картини світу, готуючи ґрунт для виникнення сучасної науки. Значну роль у цьому зіграв гуманістичний рух.

Гуманізм Відродження значно вплинув на формування нового наукового мислення. Гуманісти закликали повертатися до першоджерел, ретельно вивчаючи античні тексти (грецькі та римські) мовою оригіналу та критикуючи сліпе копіювання середньовічних коментаторів. Завдяки цьому вчені отримали доступ до якісних видань і перекладів праць Платона, Аристотеля, Евкліда, Архімеда, Птолемея. Ці джерела збагатили інтелектуальне середовище Відродження. Наприклад, Г. Галілей особливо цінував праці Архімеда і діалоги Платона, зокрема "Менон", де бачив зачатки гіпотетичного методу міркування. Самі гуманісти часто добре знали математику і природничі науки. Л.-Б. Альберті, отримавши гуманістичну освіту в Падуї, прославився інженерними та математичними ідеями, вважаючи математику "ключем до всіх наук". Таке піднесення математики в освіті зробило її критично важливою для становлення нової науки.

Не менш важливим був і загальний дух гуманізму – критичний, допитливий, світський, сповнений інтересу до пізнання світу. Гуманістична атмосфера заохочувала раціональне мислення та емпіричний підхід. Гуманізм Відродження, як етична та інтелектуальна течія, наголошував на силі розуму, досвіді та самовираженні у природному світі. Поступово ці методи були перенесені й на інші сфери, окрім традиційних "studia humanitatis". Наприклад, Ніколо Макиавеллі у політичній науці та Хуан Луїс Вівес у раннях соціальних дослідженнях застосовували критичні методи гуманістів не лише у філології чи етиці. У цілому ж саме дух гуманізму, скептичний до авторитетів, зосереджений на земному світі та практичності знання, створив сприятливі умови для зародження наукового духу в природознавстві.

У епоху Відродження науковці – гуманісти, астрономи та натурфілософи – мали різні підходи, але всі разом закладали основи нового наукового методу. Г. Галілей і Ф. Бекон наголошували на важливості досвіду, хоча й по-різному. Г. Галілей проводив експерименти та вимірювання, щоб підтвердити математичні закономірності природи. Ф. Бекон систематизував принципи індуктивного методу і заохочував до колективного збору фактів. Можна сказати, що Г. Галілей на практиці реалізував те, що Ф. Бекон формулював теоретично - "уважне спостереження природи та опора на математично обґрунтований експеримент". Г. Галілей використовував гіпотетично-дедуктивний підхід, висуваючи гіпотези та перевіряючи їх еспериментально, тоді як Бекон віддавав перевагу індуктивному узагальненню, переходячи від окремих фактів до загальних аксіом.

Н. Коперник і Й. Кеплер демонструють інший аспект розвитку методології – роль математики і теорії в науці. Коперник, типовий вчений-гуманіст, шукав у космосі естетичної простоти та гармонії, спираючись на стародавні тексти. Його метод полягав у раціональній реконструкції космології "за образом Платона" – через ідеал простоти і симетрії, підкріплюючи теорію астрономічними спостереженнями. Кеплер, почавши з платонівських уявлень про гармонію сфер, під тиском даних перейшов до наукового методу: він відмовився від своїх теоретичних упереджень і сперся на емпіричний досвід, відкривши

закони, які диктували спостереження. Таким чином, Кеплер використав приклад поєднання теорії і фактичних даних – ключовий баланс сучасного наукового методу.

Д. Бруно відрізнявся тим, що його підхід був майже повністю спекулятивно-філософським. Він не обґрунтовував свої космологічні ідеї математичними розрахунками чи експериментами, а спирався на інтуїцію і сміливу екстраполяцію ідей Н. Коперника. Метод Д. Бруно – це метод логічного розширення принципів (якщо Сонце – лише одна із зірок, то чому зірки не можуть мати планет?), підкріплений містичним пантеїзмом. Це показує межі наукового методу Ренесансу. У той час, як Г. Галілей і Ф. Бекон формували емпіричні правила, Д. Бруно діяв у руслі ренесансної натурфілософії, де наука межувала з метафізикою та містицизмом. Проте, навіть такий спекулятивний підхід стимулював уяву і розширив горизонти мислимого Всесвіту, підготувавши ґрунт для нових запитань, які згодом перевірятиме наука.

Отже, наукова методологія Відродження була різноманітною: емпіризм (Г. Галілей, Ф. Бекон, частково Й. Кеплер) поєднувався з математизацією знання (Г. Галілей, Й. Кеплер, Н. Коперник), а філософські гіпотези (Д. Бруно) співіснували з прагненням до доказовості. Всі ці діячі відмовлялися приймати істину лише на підставі старих авторитетів та книжних істин. Вони повернулися обличчям до природи: через телескоп і вимірювання, критичне переосмислення античних вчень або спекуляції. Кожен зробив крок від догми до досліджу. Їхні різні підходи поступово синтезувалися: емпірична перевірка, математична теорія і раціональна критика склалися у прообраз сучасного наукового методу.

Наступний важливий етап у дослідженні наукової методології зробили філософи і вчені епохи Просвітництва. Тут варто згадати імена Р. Декарта, Г. В. Ляйбніца, Б. Спінози, Д. Локка, Д. Юма, І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, тощо. Однак, через певні обставини, зокрема через надто велику роль науки в суспільстві, їхні праці з філософії науки були досить узагальненими. Наприклад, раціоналізм і емпіризм, два найвпливовіші філософські напрями XVII століття, зосередилися на проблемі наукового методу, прагнучи знайти гарантований спосіб отримання достовірних знань.

Що ж може гарантувати істинність знання – мислення чи досвід? Різні відповіді на це питання породили дві головні парадигми мислення Нового часу. Раціоналізм стверджував, що будь-яке достовірне знання походить від загальних понять і, відповідно, від розуму, здатного ними оперувати. Емпіричному досвіду ж відмовляли в можливості надавати достовірне знання. Емпіризм, навпаки, вважав, що знання буде достовірним лише тоді, коли воно базується на спостереженні.

Раціоналізм покладав надії на розум, а емпіризм – на емпіричний досвід. Раціоналізм прагнув очевидності, а емпіризм – доказів. Відмінності між цими двома напрямками особливо яскраво проявилися у вченні про метод.

Для раціоналізму важливо, як писав Р. Декарт у своєму "Трактаті про метод", щоб наука вважала істинним лише те, що є очевидним для розуму. При цьому потрібно поступово переходити від простого до складного.

Щоб знайти безсумнівну основу для пошуку, Р. Декарт пропонував у "Медитаціях про першу філософію" провести уявний експеримент: піддати все сумніву, крім достовірності власного "Я". "Я" не може бути піддане сумніву, інакше це абсурд. Отже, "Я" є безсумнівним, має духовну природу і є абсолютно визначеним. Для Декарта це "Я" є основою для будь-яких наукових висловлювань. Очевидним для цього "Я" є все, що є ясным і чітким.

Ясным є те, що може бути обмежене іншим, а чітким – те, що може бути пізнане до своїх складових частин. Безсумнівність "Я" обмежується власним одиничним "Я", але водночас "Я" є інтерсуб'єктивним, оскільки кожна людина має здатність користуватися розумом і отримувати достовірне знання про власне "Я".

Таким чином, кожна людина усвідомлює власне "Я", яке, за Р. Декартом, у процесі пізнання раціоналізує дійсність, структурує її. Саме ці раціональні структури і можливо пізнавати. Зразком для науки служить математика, зокрема геометрія.

Діяти "геометричним способом" (*more geometrico*) було великою мрією раціоналістів. Б. Спіноза спробував створити етику "геометричним способом", а Г. Ляйбніц намагався створити єдину наукову мову на

основі математичних структур. Отже, згідно з раціоналізмом, все пізнання походить від розуму і мислення, змістом яких є ідеї.

На протигагу раціоналізму, емпіризм стверджував, що без емпіричного досвіду у мисленні не було б жодних ідей, і тому будь-яке пізнання та його істинність повністю залежать від досвіду. Ф. Бекон у "Новому органіоні" писав, що істинні висловлювання повинні базуватися на індуктивному методі. Метою науки не можуть бути доводи, що базуються на висновках чистого розуму, вони повинні бути підтвержені чуттєвим досвідом. Таким чином, в основі емпіричної методології лежить не дедукція, а індукція.

Д. Локк, намагаючись бути послідовним емпіристом, стверджував, що людський розум від самого початку "пустий", а ідеї не є вродженими, як вважав Р. Декарт. Вони приходять ззовні завдяки чуттєвому досвіду. Чуттєвість дає так звані "прості ідеї", які відображають властивості речей. З них розум, шляхом поєднання, утворює "складні ідеї", які повністю залежать від "простих ідей", а ті, у свою чергу, від чуттєвого досвіду і спостереження.

Суперечка між раціоналізмом та емпіризмом тривала протягом XVII і XVIII століть і вплинула не лише на природничі науки, але й на етику, політичну філософію, історію, літературу та мистецтво. Раціоналізм більше вплинув на Просвітництво, а емпіризм – на розвиток природничих наук.

Спробу вирішити цю суперечку зробив І. Кант. Він запропонував спочатку дослідити, на що здатен розум і що взагалі може бути досвідом, а вже потім ставити питання, від чого залежить пізнання: від розуму чи досвіду. На його думку, чуттєвість дає нам різноманітні дані для пізнання, а розсуд впорядковує ці дані на основі власних правил. Найвищі правила розсуду дані "апріорі", тобто до досвіду, вони є самостійними і не залежать від нього. Дослідження структур, які передують досвіду, і є метою кантівського критицизму.

Те, що завданням мислення є впорядкування предметів досвіду та випередження структур розуму для сприйняття даних досвіду, не означає повернення до раціоналізму. Від нього кантівський критицизм відрізняється тим, що для І. Канта мислення є лише формальною

стороною і не може давати матеріал для пізнання. Іншими словами, мислення отримує свій матеріал з чуттєвості, без нього воно було б пустим. З іншого боку, лише завдяки формам мислення, завдяки створеним мисленням категоріям, стає можливим пізнання. Але як може бути суверенним мислення, якщо воно залежне? І як може бути дійсною вимога І. Канта розрізнити між "річчю в собі", яку мислимо, але не пізнаємо, і "річчю для нас", яка нам являється? Адже виходить, що ми пізнаємо не емпіричні речі, а лише наші уявлення про них?

Саме ці питання започаткували дискусію в останній період філософії Нового часу, дискусію німецького ідеалізму, в якій брали участь Й. Фіхте, Г. Гегель і В. Шеллінг. Й. Фіхте підкреслював важливість мислення у формі "Я", де "Я" є не лише суб'єктом, але й матеріалом мислення, тобто конституює об'єкт. За Г. Гегелем, окреме суб'єктивне Я не є вирішальним для пізнання, а такою тотальною інстанцією є сам розум. В. Шеллінг також вважав засновок Й. Фіхте суб'єктивним і вимагав поєднання суб'єктивного "Я" та об'єктивної природи, яка, на його думку, є одухотвореною. З філософією німецького ідеалізму наукові методології Нового часу – раціоналізм, емпіризм, критицизм та ідеалізм – завершуються, формуючи наступну філософську парадигму мислення.

Отже, епоха Нового часу стала переломним моментом у розвитку філософії науки, визначивши її основні методологічні принципи та започаткувавши новий тип наукового мислення. Відхід від схоластичної традиції та релігійних догматів сприяв формуванню науки як самостійної дисципліни, що базується на емпіричних дослідженнях, експерименті та раціональному аналізі.

Основними напрямками філософії науки цього періоду стали емпіризм і раціоналізм. Представники емпіризму, такі як Ф. Бекон і Д. Локк, наголошували на тому, що знання повинне базуватися на досвіді та спостереженні. Вони розробили методи індуктивного мислення, які стали основою для розвитку природничих наук. Натомість раціоналісти, зокрема Р. Декарт і Г. Ляйбніц, стверджували, що джерелом достовірного знання є розум, а істина досягається шляхом дедуктивного мислення.

Важливу роль у формуванні сучасної науки відіграла діяльність **I.**

Ньютона, який розробив математичні закони механіки, а також І. Канта, що заклав основи критичної філософії, де поєднав раціональні та емпіричні підходи. Кантівський критицизм показав, що знання не є пасивним відображенням дійсності, а результатом активної діяльності людського розуму, що структурує досвід відповідно до апіорних форм.

Філософія науки в Новий час також позначена розвитком ідей про методологічні засади дослідження природи, проблеми причинності, обґрунтування наукових теорій та критерії науковості. Це стало передумовою для подальших дискусій у XIX та XX століттях щодо логічного позитивізму, фальсифікаціонізму та історичних змін у науковому пізнанні.

Таким чином, Новий час заклав основи сучасного наукового світогляду, розширив межі наукового пізнання та створив передумови для подальшого розвитку методології науки. Започатковані в цей період ідеї продовжують впливати на сучасні філософські дослідження природи наукового знання та його меж.

3. Філософія науки як напрям сучасної філософії

Як і багато сучасних філософських течій, філософія науки бере свій початок з кантівської "Критики чистого розуму". Особливо помітно це в кантівській критиці метафізики, викладеній у другій книзі "Трансцендентальної діалектики", хоча ця тенденція простежується і в "Трансцендентальній естетиці", і в першій частині "Трансцендентальної аналітики". І. Кант тут досліджує різницю між досвідним пізнанням і чисто трансцендентальним, де розум нічим не обмежений. Трансцендентальна філософія І. Канта розглядає умови можливості пізнання, згідно з якими пізнання можливе лише щодо речей, які є явищами для відчуттів і розуму. Це означає, що, по-перше, вони не розглядаються як речі самі по собі, а по-друге, обов'язковою є чуттєва складова феномена. Думки без чуттєвого споглядання порожні, відчуття без понять сліпі, зазначав Кант.

Тут виникає складна логічна проблема емпіризму в науці: як перейти від окремих досвідних спостережень до теоретичних узагальнень? Фактичне вирішення цієї проблеми дає можливість

обґрунтувати наукове формулювання законів природи, без якого проблематичним стає існування теоретичної основи для природознавства взагалі. Приклад вирішення цієї проблеми можна знайти у спробі нової побудови індуктивної логіки, запропонованій Д.С. Міллем у ХІХ столітті. Відштовхуючись від філософського емпіризму, він стверджував, що появі загальних понять має передувати досвід. Наукові експерименти надають вченому знання про одиничне, а узагальнення виникає завдяки індуктивному мисленню. Д. Мілль також вказував на важливість дедуктивного способу пізнання, але вважав його вторинним щодо індуктивного. Спочатку, на його думку, треба індуктивно дійти до загальних тверджень, щоб потім дедуктивно виводити з них подальші твердження.

Виходячи з такого значення індукції, Д.С. Мілль поставив за мету поглибити та розвинути індуктивні методи для встановлення причинних зв'язків у наукових дослідженнях. Вони увійшли в історію логіки і методології науки під назвою "канони Д. С. Мілля". Канони Д.С. Мілля – це методи, за допомогою яких можна зробити висновки щодо причинного зв'язку між явищами. Виділяють п'ять основних методів встановлення причинних зв'язків: метод єдиної схожості; метод єдиної різниці; об'єднаний метод схожості і різниці; метод супровідних змін; метод залишків. На прикладі логічних досліджень Д. С. Мілля видно, як протистояння між індуктивним і дедуктивним методами у класичній логіці і науці поступається некласичному взаємному доповненню у гіпотетико-дедуктивному методі, що ґрунтується на висуванні гіпотез про причини досліджуваних явищ і у виведенні з цих гіпотез висновків шляхом дедукції. Якщо одержані результати відповідають усім фактам, даним у гіпотезі, то ця гіпотеза визнається достовірним знанням. Цей метод дає змогу перевірити наукову гіпотезу в складі гіпотетико-дедуктивної теорії.

Д. С. Мілль, як і О. Конт, був противником "метафізики", але ніде не окреслив, що саме він розуміє під цим поняттям. Цю проблему намагалися вирішити пізніше представники логічного емпіризму: М. Шлік, Р. Карнап, О. Нейрат, Л. Вітгенштайн, тощо.

У логічному емпіризмі ХХ століття проблема визначення наукових

висловлювань була загострена через проблему верифікації, тобто пошуку умов, за яких можливо виокремити наукові висловлювання від ненаукових. Метод верифікації покликаний розмежувати наукові і ненаукові висловлювання, визначаючи, що відноситься до науки і може відповідати критеріям істинності, а що цим вимогам не відповідає. Поряд із питанням про підстави для визначення наукових висловлювань, логічний емпіризм продовжив критику класичної філософської традиції, використовуючи для її позначення поняття "метафізика". Основною властивістю "метафізики" вважалось використання "безглузвих висловлювань", тобто таких, які не можуть бути ні верифіковані, ні фальсифіковані, оскільки неможливо вказати, як такі операції провести. Прикладом "безглузлого висловлювання" може бути твердження: "душа неділима".

Якщо поняття "душа" буде абстрактним (наприклад, душа – принцип, що оживляє тіло), то його зміст буде пустим, оскільки воно не вказує на жодні обставини чи ситуації чуттєвої реальності. Таким чином, воно буде тавтологією і задовольняє лише правила використання поняття "душа". Якщо ж "душа" буде визначена так, що висловлювання матиме фактичний зміст (наприклад, душа – це орган, який продукує емоції), то виникає складна проблема емпіричної перевірки існування душі. Отже, висловлювання "душа неділима" є безглуздим, оскільки його неможливо ні верифікувати, ні фальсифікувати.

Проте, подальші дослідження показали, що у жодній науці всі висловлювання не можуть бути повністю верифіковані, а використання висловлювань має безліч модифікацій. Тому для розрізнення "метафізичних" та наукових висловлювань потрібно було знайти інший принцип розмежування. Заслуга у цьому належить К. Попперу, який запропонував критерієм розмежування можливість фальсифікації висловлювання. У той час, коли висловлювання неможливо верифікувати, воно може бути піддане процедурі фальсифікації, яка полягає у віднайденні методу експериментальної чи теоретичної перевірки даного висловлювання. Якщо у попередньому прикладі поняття "душа" замінити на "торт", ми отримаємо осмислене висловлювання, оскільки при цьому у нас є метод, за допомогою якого можна його

фальсифікувати. Для цього потрібен лише кухонний ніж. Фактично тоді легко виявиться (за звичайних умов), що речення "торт неділимий" хибне. Однак значення наукового висловлювання у попперівському фальсифікаціонізмі у жодному разі не відіграє функції його істинності (або хибності), а означає лише можливість його фальсифікації. Висловлювання, яке безрезультатно буде піддаватись процедурі фальсифікації, у жодному разі не може визнаватись істинним, на відміну від верифікованого, воно має значення лише як, в даний час, виправдане і тому, згідно з цією теорією, наукові твердження мають лише опосередковане відношення до істинності. Пропонуючи метод фальсифікації наукових тверджень, К. Поппер відкриває шлях для історизму в науці.

Попперівську концепцію, згідно з якою теорія, якщо хоча б одне емпіричне висловлювання якої може бути фальсифікованим, повинна бути повністю відкинута, пізніше розкритикував І. Лакатос. Згідно з його концепцією, у науці поряд існують більш чи менш надійні програми наукових досліджень, які завжди містять у собі емпіричні висловлювання, що можуть бути фальсифіковані, але які будуть зберігатись до тих пір, поки не виникне краща альтернативна програма.

Процес історизації у розвитку філософії науки продовжив Т. Кун, який запропонував теорію розгортання і розвитку наукових парадигм. Цей процес привів до методологічного "анархізму" П. Фейерабенда, який постулює принцип проліферації (постійне створення нових альтернативних наукових теорій для розвитку і вдосконалення вже існуючих) - "anything goes". На думку філософа, принцип проліферації повинен сприяти бурхливому розвитку науки, оскільки її продуктивність залежить не від систематизації існуючих знань, а від нових ідей і наукових відкриттів. Розвиток теорії науки у ХХ столітті прийшов до висновку, що основоположне розмежування між наукою, яка прагне істинності, і філософією (метафізикою), яка нібито продукує безглузді висловлювання, більше не згадується серйозно. Теорія науки, яка покликана продуктивно критикувати наукову пізнавальну діяльність, не втратила свого значення. Вона почала виступати швидше методом, у широкому сенсі, саморефлексії науки. Потрібно визнати, що майже всі

наукові теорії неминуче містять у собі філософсько-метафізичні елементи. І коли ми поглянемо на те, що філософія також може діяти на основі і завдяки досвіду, тоді стане зрозумілим, що різниця між філософією і наукою не така велика, як її хотіли зобразити позитивістсько настроєні філософи науки.

Сучасна філософія науки – це динамічний та міждисциплінарний напрям, що аналізує природу наукового пізнання, його методи, логіку та взаємозв'язок із суспільством і технологіями. Вона розвинулася на основі ідей попередніх епох, зокрема кантівського критицизму, логічного позитивізму, фальсифікаціонізму К. Поппера та історичних підходів до науки Т. Куна і І. Лакатоса.

Одним із центральних питань сучасної філософії науки є проблема наукової обґрунтованості, критерії істинності та межі застосування наукового методу. Логічний позитивізм намагався встановити чіткі правила верифікації знань, однак ця позиція була пізніше доповнена принципом фальсифікації, запропонованим К. Поппером, що дозволило більш гнучко визначати межі наукового знання.

Т. Кун, розробивши концепцію наукових парадигм, показав, що наука розвивається не лінійно, а через революційні зміни, під час яких відбувається заміна старих теоретичних моделей новими. Його теорія змінила уявлення про науковий прогрес, показавши, що він залежить від соціокультурного контексту та комунікації вчених. Подальший розвиток цих ідей привів до появи постпозитивістських підходів, що розглядали науку не лише як сукупність об'єктивних знань, а й як соціальний процес.

Розвиток технологій і міждисциплінарних досліджень також сприяв виникненню нових напрямів у філософії науки, зокрема постнекласичних концепцій, що враховують складність, невизначеність та динамічність наукового пізнання. Проблеми екології, біоетики, особливо штучного інтелекту, науки про дані та когнітивних наук розширили традиційні межі філософських досліджень науки, сприяючи формуванню нових методологічних підходів.

Таким чином, сучасна філософія науки є багатовимірною дисципліною, яка продовжує розвиватися у відповідь на виклики сучасного світу. Вона не лише аналізує внутрішню логіку науки, але й

досліджує її роль у суспільстві, політиці, економіці та технологічному розвитку, що робить її надзвичайно актуальною в умовах швидких наукових змін.

4. Розвиток проблем філософії науки в українській філософії.

Українська філософія науки – не те, щоб пріоритет, і причин тут безліч: від нестачі грошей та політичної нестабільності до особливостей нашої культури та світогляду. Українським філософам завжди ближче були питання віри, емоцій, пошуки гармонії всередині себе та у світі. Згадаймо хоча б вчення Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Юркевича, П. Куліша, тощо.

Але незважаючи на це, філософія науки зацікавила українських мислителів ще в епоху Відродження. Вже тоді Ю. Дрогобич активно долучився до європейської науки. Його діяльність показує, що українські землі не були відірвані від світу: ренесансний гуманізм і перші паростки наукового методу досягли нас і дали свій плід. Існують безапелюсний докази, що український вчений був учителем для Н. Коперника, і цим самим символічно поєднав Київську Русь-Україну з науковою революцією.

В XIX столітті одним із найвідоміших українських науковців став О. Потебня, знаний філософ мови. Він цікавився також проблемами мислення, пізнання та співвідношення науки і мистецтва. Його учнями були такі відомі постаті, як Д. Овсянико-Куликовський та М. Сумцов.

Ще одна важлива фігура – В. Лесевич, логік та історик філософії, який одним із перших почав популяризувати та критикувати філософію позитивізму в Україні. Дослідники також згадують М. Ковалевського, М. Туган-Барановського, Б. Кістяківського, тощо, тобто тих хто цікавився питаннями філософії науки.

Безперечно до філософів, які досліджували проблеми філософії науки належав І. Франко. Він глибоко цікавився роллю науки в суспільстві та її майбутнім. Розглядав соціальні проблеми крізь призму еволюційних ідей, таких як боротьба за існування та адаптація. І. Франко прагнув поєднати науковий погляд на світ з гуманістичними цінностями, вважаючи, що наука має служити людині та прогресу. Його

методологічний підхід можна визначити як критичний позитивізм: він визнавав важливість емпіричної науки як джерела істини, але водночас усвідомлював обмеженість суто наукового підходу, особливо в етичних питаннях.

Вплив І. Франка на розвиток гуманітарних наук і суспільної думки важко переоцінити. Завдяки його популяризації наукових ідей, в Галичині та Наддніпрянщині сформувалося покоління інтелігенції, відданої ідеалам просвітництва. Світогляд І. Франка, який поєднував національне визволення з науковим прогресом, був співзвучний з європейськими тенденціями кінця XIX століття. Тоді багато мислителів, наприклад, Е. Золя у Франції або позитивісти в Польщі, вірили в науку як рушій соціального прогресу. Таким чином, українська думка, завдяки Франкові, долучилася до світової дискусії про науку і прогрес, збагативши її власним національно-визвольним контекстом.

А особливе місце в осмисленні філософських проблем природознавства належить В. Вернадському, всесвітньо відомому вченому та одному із засновників Української академії наук.

В. Вернадський, маючи освіту геохіміка та мінералога, поширив свої наукові інтереси до філософського осмислення ролі науки в еволюції нашої планети. Ключовим питанням для нього стало: як людський розум, втілений у науці, впливає на розвиток Землі? У своїй праці "Біосфера" (1926) він розглядав живу матерію як геологічну силу, а згодом запропонував концепцію "ноосфери" – сфери розуму. Вернадський визначав ноосферу як новий стан біосфери, що формується під впливом наукової діяльності людства, як "планетарну сферу розуму". Це, по суті, найвища стадія розвитку біосфери, де людська свідомість і колективний науковий розум стають визначальними факторами геологічних процесів.

Методологія Вернадського вирізнялася поєднанням точних наук і філософського мислення. Він використовував дані з геології, хімії, біології, щоб зробити широкі узагальнення про місце людини у Всесвіті. Можна сказати, що Вернадський став філософом природи космічного масштабу. Він стверджував, що розвиток науки кардинально змінює біосферу. Завдяки науковому знанню людство перетворюється на потужну геологічну силу. Такий висновок має важливі етичні наслідки:

Вернадський наголошував на необхідності відповідального ставлення людства до планети.

Вплив ідей В. Вернадського важко переоцінити. Його концепція ноосфери отримала подальший розвиток і популяризацію завдяки французькому філософу Тейяру де Шардену (який працював над нею паралельно з Вернадським). У другій половині XX століття поняття ноосфери надихнуло безліч досліджень у галузі глобальної екології, сталого розвитку та філософії техніки. Варто також згадати, що В. Вернадський залишив значний інтелектуальний слід в Україні: він був першим президентом Всеукраїнської академії наук (1918) та ініціатором створення наукових установ. У контексті філософії науки, Вернадського можна вважати піонером системного, цілісного погляду на науку: він підкреслював планетарну роль наукової думки та необхідність розглядати науку у взаємодії з біосферою. Це була новаторська ідея, яка випередила сучасні дискусії про антропоцентризм та глобальну етику науки. Отже, українська філософія науки, завдяки Вернадському, зробила вагомий внесок у світову скарбницю ідей, запропонувавши концепцію єдності науки і природи в еволюційному процесі, наголошуючи на відповідальності розуму за майбутнє біосфери.

Після більшовицького перевороту та втрати незалежності України, єдиною дозволеною філософією стає марксизм-ленінізм. Це супроводжувалося репресіями та контролем над думками. Ситуація почала змінюватися після смерті Й. Сталіна. В Україні в цей час активно працював П. Копнін, талановитий філософ, який очолював кафедру філософії Київського університету ім. Т. Шевченка, а згодом став директором Інституту філософії АН УРСР. Він об'єднав навколо себе молодих філософів, які утворили так звану "Київську школу філософії". Вони цікавилися логікою, методологією та філософією науки. До цієї плеяди дослідників відносять М. Поповича, А. Артюха, О. Кедровського, В. Кизиму, М. Булатова, С. Кримського, В. Рижка, А. Конверського, І. Добронравову, тощо. Їхні праці стали основою для подальшого розвитку філософії науки в Україні в контексті сучасної наукової парадигми.

Фактично, "київська школа" почалася з П. Копніна. Він очолював

Інститут філософії в Києві з 1962 по 1968 рік і зумів об'єднати навколо себе молодих, перспективних дослідників. П. Копнін був фахівцем у теорії пізнання та логіки наукових досліджень. Він написав кілька робіт про діалектичний метод, істину, гіпотези та докази, а також сформулював ідею діалектики як логіки науки. Він розглядав науку як систему знань, що розвивається через висунання та перевірку гіпотез, аналізував логічні основи сучасної науки та намагався показати творчу роль діалектики, зокрема, у генерації нових понять і переході від одних теоретичних схем до інших.

Підхід П. Копніна поєднував марксистську діалектику з елементами сучасної формальної логіки. Наприклад, він вивчав структуру наукової теорії та співвідношення емпіричного й теоретичного, що зближувало його з проблематикою, якою займалися західні філософи. П. Копнін підкреслював, що логіка науки не є чимось застиглим, а розвивається разом із самою наукою, і прагнув створити діалектико-матеріалістичну методологію, яка б узагальнювала досягнення різних наук.

Учні та колеги П. Копніна продовжили його справу, заклавши фундамент для українських досліджень у філософії науки. Наприклад, у Києві активно працювали М. Попович і С. Кримський, які починали як логіки та методологи науки, а згодом розширили свою тематику до історії культури та філософської антропології.

М. Попович у 1960-70-х роках досліджував проблеми логіки та наукового пізнання, про що свідчать його роботи "Логіка і наукове пізнання" (1971) та "Філософські питання семантики" (1975). Його основними інтересами тривалий час залишалися логіка, методологія та філософія науки. Він вивчав структуру наукових понять, мову науки та логічні основи історичних теорій. Наприклад, його цікавило, як у науці змінюються смисли термінів і як розв'язуються семантичні парадокси. Методологічно М. Попович поєднував аналітичну строгість з діалектичним баченням розвитку знання. Вплив його ідей простежується і в його пізніших працях з історії української культури, де він застосовував наукову раціональність до аналізу духовних явищ. Біографія М. Поповича показує, що він уособлював єдність філософії

науки та філософії культури. Отримавши ґрунтовну школу логіко-методологічного мислення, М. Попович став визнаним громадським інтелектуалом, директором Інституту філософії НАН України (2001-2018) і сполучною ланкою між радянською академічною філософією та новою, постмарксистською думкою незалежної України.

С. Кримський – ще один видатний представник київської школи. Він починав свою кар'єру в галузі логіки та методології, але з часом все більше звертався до філософії культури, осмислення сенсу життя та цивілізаційних питань. У своїх спогадах Кримський зазначав, що пройшов шлях "від проблем логіки і методології науки – до проблем епістемології і філософії культури".

Спочатку він займався аналізом наукового мислення, зокрема логічних структур теорії та співвідношення різних форм знання. Згодом Кримський застосував ці навички до гуманітарних сфер, досліджуючи українську культуру, архетипи мислення та проблеми духовності. Він приділяв особливу увагу інтеграції наукового та гуманітарного підходів, підкреслюючи цілісність культури знання. Дослідники відзначають, що Кримський пройшов шлях від логіко-методологічних проблем науки до філософії національної культури, використовуючи метод архетипів та універсалій. Таким чином, його творчий шлях відображає еволюцію філософії науки другої половини ХХ століття – від вузької методології до широкого культурно-філософського синтезу.

У 1970-80-х роках київський осередок філософії науки розширюється, залучаючи нові покоління та тематичні напрями. Окрім згаданих, вагомий внесок зробили А. Артюх, О. Кедровський, В. Кизима, М. Булатов, В. Рижко та інші науковці, які працювали над різними аспектами методології. Вони досліджували, зокрема, системний підхід у науці, філософські питання кібернетики і синергетики, проблеми наукового прогнозування та соціальної відповідальності науки. Наприклад, вже у 1980-х українські філософи активно обговорювали новітні напрями, такі як синергетика – теорія самоорганізації (ці ідеї обговорювалися на сторінках журналу "Філософська думка").

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х, з початком демократизації,

багато з цих фахівців відіграли важливу роль у реформуванні гуманітарної освіти та науки в незалежній Україні. А. Конверський та інші перейшли до університетів, де продовжили традицію викладання логіки і філософії науки вже в нових умовах.

З проголошенням незалежності українська філософія науки отримала можливість вільно інтегруватися у світовий інтелектуальний простір. Сучасний етап характеризується як спадкоємністю київської методологічної традиції, так і освоєнням нових тем: постмодерністської філософії науки, етики науки, науки і суспільства, синергетики, міждисциплінарних досліджень. Провідними представниками цього етапу є А. Конверський, І. Добронравова та багато інших науковців у різних містах України.

А. Конверський, учень київської школи, а нині академік НАНУ, зробив значний внесок у розвиток освіти і досліджень з логіки та філософії науки. Він кілька десятиліть очолював філософський факультет КНУ ім. Шевченка. А. Конверський є автором підручників з традиційної та сучасної логіки, з критичного мислення, а також бере участь у діалозі між різними філософськими напрямками. Методологічно він працює над формалізацією мислення, уточненням понятійного апарату науки та впровадженням західних стандартів логічного аналізу у вітчизняну освіту. Таким чином, Конверський продовжує лінію Копніна-Поповича, приділяючи увагу раціональній реконструкції наукового знання, але вже без ідеологічних обмежень, у діалозі зі світовою аналітичною філософією.

І. Добронравова доктор філософських наук, професор Київського університету, стала однією з головних популяризаторів новітніх напрямів філософії науки в Україні. Вона спеціалізується на філософії синергетики (теорії самоорганізації), досліджує концепти нестабільності та нелінійності в науці, а також займається питаннями філософії техніки та практичної філософії науки. І. Добронравова разом із колегами видала підручник "Новітня західна філософія науки" (2008), де представила ідеї Карла Поппера, Томаса Куна, Поля Фейєрабенда та інших впливових теоретиків. Вона також є авторкою монографії "Практична філософія науки" (2017), що свідчить про її акцент на взаємодії науки із суспільною

практикою. Підхід І. Добронравової є інтегративним та критичним: вона розглядає науку як складний соціокультурний феномен, залучаючи ідеї західної епістемології постмодерну, але також спирається на здобутки київської методологічної школи. Її діяльність сприяла тому, що українська філософія науки повноправно увійшла до світової дискусії, отримавши доступ до новітніх концепцій.

Серед інших сучасних тем, які розробляються в Україні, варто відзначити філософську антропологію науки (дослідження вченого як особистості, етики науки) та наукове знання у міждисциплінарному вимірі (наприклад, філософія когнітивних наук, біоетика). У Харкові, Львові та Одесі та інших містах також працюють філософи науки, які продовжують започатковані в Києві підходи та збагачують їх регіональним досвідом.

Загалом, сучасна українська філософія науки характеризується плюралізмом методологій. Тут співіснують і розвиваються як аналітичні, так і континентальні стратегії. Зберігається тяглість із попередніми поколіннями (через навчальні школи, підручники, наукові осередки), але одночасно триває активне освоєння світового доробку. Українські дослідники публікуються в міжнародних виданнях, беруть участь у конгресах з філософії науки, тим самим вплітаючи українську думку в глобальну мережу.

Отже, однією з головних рис української філософії науки є поєднання раціоналізму та духовності. Починаючи від Г. Сковороди і закінчуючи В. Вернадським українські мислителі досліджували не лише формальну логіку та методологію, а й роль науки в моральному та духовному розвитку людини.

У XIX–XX століттях українські філософи приділяли увагу проблемам науки та її суспільному значенню. Внесок В. Лесевича у критику позитивізму, дослідження І. Франка про взаємозв'язок науки і культури, наукова діяльність М. Туган-Барановського та Б. Кістяковського свідчать про інтерес до наукової проблематики в Україні.

У радянський період розвиток філософії науки відбувався в умовах марксистсько-ленінської ідеології, що обмежувало свободу наукових досліджень. Проте такі вчені, як П. Копнін, М. Попович, С. Кримський та

їхні колеги з "Київської школи філософії", сприяли поглибленню методологічних досліджень науки.

Сучасна українська філософія науки зосереджена на питаннях постнекласичної методології, науки в інформаційну епоху, взаємозв'язку між технологіями, етикою та суспільними трансформаціями. Українські філософські дослідження інтегруються у світовий науковий дискурс, що збагачує сучасну науку новими підходами та концепціями.

Таким чином, розвиток філософії науки в Україні є важливою частиною світового наукового процесу. Українські мислителі зробили внесок у методологію науки, а сучасна українська філософія продовжує формувати нові підходи до аналізу наукового пізнання, його меж і перспектив у глобальному контексті.

Висновки.

Філософія науки – це, знаєте, як спроба розібратися, звідки береться наукове знання, як воно розвивається і як наука взагалі пов'язана з усім іншим у нашому житті. Якщо подивитися на історію, то можна побачити, як змінювалися погляди на те, що таке знання і як ми його отримуємо.

Все почалося ще в античності, коли люди почали думати про світ не тільки через міфи, а й намагалися знайти логічні пояснення. Сократ, Платон, Аристотель – вони заклали основи для логічного мислення, яке досі є важливим для науки.

У середні віки філософія перепліталася з релігією, але потім почали з'являтися окремі наукові дисципліни. А вже в Новий час наука остаточно відокремилася від релігії, і це дало поштовх для розвитку експериментальних методів. Тут варто згадати Ф. Бекона, Р. Декарта, І. Ньютона, які багато в чому визначили, як розвиватимуться природничі науки.

У XIX–XX століттях філософія науки отримала новий імпульс. З'явилися емпіричні дослідження, логічний аналіз теорій, але також виникли питання щодо об'єктивності наукового знання. І. Кант, К. Поппер, Т. Кун, П. Фейєрабенд – кожен з них по-своєму намагався зрозуміти, що таке науковий метод і як відрізнити науку від псевдонауки.

Не можна не згадати й українських філософів, які зробили свій

внесок у розвиток філософії науки. Г. Сковорода, О. Потебня, В. Вернадський – вони адаптували світові ідеї до українського контексту і, незважаючи на складні умови, змогли зробити вагомий внесок у науку.

Загалом, філософія науки – це постійний процес змін і розвитку, який відображає те, як ми дивимося на світ і як ми отримуємо знання. Сьогодні філософія науки зосереджена на тому, як наука взаємодіє з суспільством, як технології впливають на наше мислення і як нам знаходити нові підходи до наукових досліджень. Розвиток науки і філософії науки буде мати великий вплив на майбутнє людства.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть тезу - «Антична філософія і наука у певному смислі є переходом від міту до логосу».

2. Чому концепції пітагорійців спричинили до подальшої раціоналізації світу?

3. Чому Парменід та Геракліт вважали, що людська чуттєвість не здатна до істинного пізнання?

4. Яке місце дослідження понять займало у концепції Сократа?

5. Охарактеризуйте методи філософствування, які використовував Сократ.

6. Яким чином Платон вирішив сократівське завдання досягти всезагальності і необхідності у пізнанні?

7. В чому полягає спільне та відмінне у поглядах Платона і Арістотеля на природу та результати наукового пізнання?

8. Охарактеризуйте значення поглядів Арістотеля на природу та сутність наукового пізнання.

9. Хто і в яких галузях знання розвивав філософію науки у період Патристики?

10. Поясніть тезу: - «філософія у період Схоластики перетворюється із дисципліни наукової у дисципліну навчальну».

11. Як можна охарактеризувати взаємовідношення пізнання і віри виходячи з поглядів Ансельма Кентерберійського?

12. Які події привели до того, що у

13 столітті почався значний розвиток філософії і методології

науки?

13. Як вирішував проблему взаємодії теології і науки Тома Аквінський?

14. У чому полягає методологічний зміст суперечки про універсалії?

15. В чому полягає різниця у поглядах на основне питання метафізики Томи Аквінського та Вільяма Оккама?

16. Поясніть тезу: - «логічна аргументація і містична спекуляція переплелись у вченні Ніколая Кузанського».

17. Назвіть найбільш відомих засновників філософії науки домодерного етапу розвитку філософії науки .

18. Охарактеризуйте основні принципи раціоналістичної методології.

19. Охарактеризуйте основні принципи емпіричної методології.

20. Як критицизм намагається розв'язати суперечності між раціоналістичною та емпіричною методологіями?

21. У чому полягає методологічна відмінність критицизму від раціоналізму?

22. Яку роль відіграють категорії у пізнанні згідно принципів критицизму?

23. В чому полягають слабкі сторони кантівської методології?

24. Якими способами намагалися «виправити» слабкості послідовники критицизму (Фіхте, Шеллінг, Гегель)?

25. Яким чином вирішує проблему теоретичного обґрунтування природознавства Дж. Ст. Мілл?

26. Сформулюйте канони Мілла, яку головну проблему прагне вирішити філософ використовуючи ці методи?

27. У чому полягає суть гіпотетико-дедуктивного методу?

28. Як вирішували проблему демаркації наукових і ненаукових висловлювань у логічному емпіризмі?

29. Як трактували термін «метафізика» представники логічного емпіризму?

30. Що запропонував К.Р. Поппер для вирішення недоліків методу верифікації?

31. Чому концепція К.Р. Поппера відкрила шлях до історизму в науці?

32. Які зміни у концепцію К.-Р.Поппера внесли І.Лакатос та Т.Кун?

33. Розкрийте суть принципу проліферації П.Фейєрабенда.

34. Хто і в яких галузях знання розвивав філософію науки в Україні в кінці XIX початку XX ст.?

35. Які проблеми філософські проблеми досліджували представники «Київської школи філософії»?

Література:

1. Аквінський Т. Сума теології [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ccel.org/ccel/aquinas/summa.html> (дата звернення: 07.03.2025).
2. Арістотель. Метафізика / Пер. О. Панич. Київ : Темпора, 2022. 848 с.
3. Бекон Ф. Новий Органон, або справжні вказівки для тлумачення природи [Електронний ресурс]. URL: https://constitution.org/2-Authors/bacon/nov_org.htm (дата звернення: 07.03.2025).
4. Вернадський В. І. Виправдання науки // Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1, кн. 2. Київ : НБУ ім. В. І. Вернадського, Інститут історії України НАНУ, 2011. С. 142–149.
5. Вітгенштайн Л. Логіко-філософський трактат; Філософські дослідження. Київ : Основи, 1995.
6. Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі. Київ, 2003.
7. Гаттінг Г. Континентальна філософія науки. Кембридж (Массачусетс) : Blackwell Publishers, 2004.
8. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки. Санкт-Петербург : Наука, 1997.
9. Декарт Р. Міркування про метод. Київ : Тандем, 2001.
10. Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. Філософія та методологія науки. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008.
11. Добронравова І. С., Сидоренко Л. І., Чуйко В. Л. [та ін.]. Філософія науки: підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Phil-science.pdf> (дата звернення: 07.03.2025).
12. Кант І. Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може

постати як наука. Київ, 2002, 2005.

13. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
14. Лакатош І. Методологія науково-дослідницьких програм: філософські праці. Т. 1. Кембридж : Cambridge University Press, 1977.
15. Локк Д. Дослідження про людське розуміння. Харків : Акта, 2002.
16. Мілль Дж. С. Система логіки, раціонального та індуктивного мислення [Електронний ресурс]. URL: https://books.google.com.ua/books?id=LVAYAAAAIAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 07.03.2025).
17. Окаша С. Філософія науки: Дуже коротке введення. Оксфорд : Oxford University Press, 2002.
18. Оккам В. Короткий виклад "Фізики" [Електронний ресурс]. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Brevis_summa_Libri_Physicorum.html?id=I_NwxAEACAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 07.03.2025).
19. Платон. Гіппій більший. Федон. Діалоги. Київ, 1999.
20. Поппер К. Злиденність історизму. Київ : Абрис, 1994.
21. Поппер К. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем / Пер. з англ. під кер. О. Є. Оліфер // Актуальні проблеми духовності. 2021. Вип. 22. С. 170–192.
22. Потебня О. Естетика і поетика слова: збірник / Упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної; Пер. А. Колодної. — К.: Мистецтво, 1985. — 302 с.
23. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. Ю. Лісняк, П. Тарашук. Київ : Основи, 1995. 759 с.
24. Розенберг А. Філософія науки: сучасне введення. 2-ге вид. Нью-Йорк : Routledge, 2005.
25. Сковорода, Г. С. Вибрані твори в українських перекладах / Г. Сковорода ; [упоряд. текстів, передм. та прим. Л. В. Ушкалов]. – Х.: Ранок, 2009. – 239 с
26. Узбек К. М. Фрагменти побудови античної науки, філософії і культури. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010.
27. Фейєрабенд П. К. Проти методу: Нарис анархістської теорії пізнання [Електронний ресурс]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Kagw36Q9B5VI6BY7xs55LMajEh4jsyw5/view> (дата звернення: 07.03.2025).

28. Філософські проблеми сучасного наукового пізнання : підручник / Я. В. Тараров [та ін.]. Харків : Іванченко І. С., 2023. 350 с.
29. Фіхте Й. Г. Про оживлення та підвищення чистого інтересу до істини / Пер. В. Абашнік // Культура у філософії ХХ століття. Матеріали ІV Харківських міжнародних Сковородинівських читань (30 вересня – 1 жовтня 1997 р.). Харків : Університет внутрішніх справ, 1997. С. 414–421.
30. Фрагменти досократиків. Читанка з історії філософії. Кн. 1. Філософія стародавнього світу. Київ, 1992.
31. Штегмюллер В. Проблеми та результати філософії науки і аналітичної філософії. Т. 1–4. Берлін : Springer Verlag.
32. Штегмюллер В. Статті з філософії науки. Дармштадт : Wiss. Buchges., 1990.

Розділ II Філософія і методологія науково-технічної творчості

2.1 Методи та методологія наукового пізнання

1. Наукове пізнання, метод, методологія.
2. Від міфологічного до наукового пізнання.
3. Основні ознаки та принципи наукового пізнання.
4. Філософський рівень методології. Діалектика.
5. Емпіричний рівень наукового пізнання, методи.
6. Теоретичний рівень наукового пізнання, методи.
7. Логічна послідовність наукового дослідження, формально-логічні методи.

1. Наукове пізнання: методи і методологія.

Філософія науки – галузь філософських досліджень, яка вивчає феномен науки у якості соціального та історичного явища. Головною функцією наукової діяльності є шлях пізнання від безпосереднього емпіричного спостереження до абстрактного мислення і, у підсумку, до практики, як діяльності спрямованої на пізнання об'єкту шляхом його зміни і перетворення. Щоб впевнено прямувати цим шляхом необхідно оволодіти відповідними знаннями та вміннями. В цьому розділі ми будемо говорити про те, що історія науки це перш за все історія пошуку оптимальних, ефективних форм, методів та засобів досягнення істини. Фаховий науковий підхід передбачає необхідність постійного пошуку і перегляду та модернізації, як спеціальних наукових методів, технологій, засобів та інструментів пізнання так і цілісного їх філософського обґрунтування.

Вимоги та правила наукового дослідження. Здобувач (магістрант, аспірант), який оволодіває філософією науки, техніки і архітектури повинен навчитися самостійно здійснювати дослідження на засадах виваженого, дисциплінованого і методологічно обґрунтованого наукового підходу. Успішність роботи науковця безпосередньо залежить від його здатності чіткого визначення і послідовної реалізації певного плану дослідження та можливості здійснення верифікації отриманих результатів.

Для здобуття кваліфікації, що дозволить брати участь в науковому процесі необхідно:

- мати чітке уявлення про цілісність і різновиди методологій наукового дослідження відповідно до їх галузевої специфіки;
- знати основні принципи наукової роботи та неухильно їх дотримуватись;
- мати “наукову картину світу” відповідно до засад достеменного наукового світогляду та наукової свідомості;
- вміти аргументовано і виважено обирати конкретні методи і засоби наукового дослідження;
- самостійно визначати план дослідження і залучати відповідні технічні засоби;
- усвідомлювати зміст проблеми та аргументувати актуальність власного дослідження в контексті загального розвитку наукового знання і відповідно до загальних запитів соціуму та держави.

Також для здійснення компетентного і якісного наукового дослідження необхідно:

- чітко визначати об’єкт та предмет дослідження;
- формулювати мету та завдання дослідження відповідно до конкретної робочої гіпотези як його основи;
- самостійно і критично аналізувати доступну інформацію і відповідально оцінювати здобуті в процесі дослідження результати;
- ґрунтовно і об’єктивно розкривати рівень розробки обраної для дослідження теми в науковій літературі;
- мати навички конспектування, реферування і цитування доступних джерел інформації;
- мати здатність до самостійного визначення і оцінки результатів дослідження, шляхом аналізу, синтезу і порівняння отриманої в процесі його здійснення інформації;
- створювати звіт, доповідь або тези чи статтю для оприлюднення як апробації результатів наукового дослідження;
- дотримуватись основних вимог і правил оформлення результатів наукового дослідження відповідно до державних стандартів.

Ключові поняття в методології наукового дослідження.

«Наукове пізнання» - це специфічна, цілеспрямована системна пошукова, творча діяльність великих груп людей об'єднаних в спеціалізовані інститути з метою досягнення нового знання і його практичної реалізації. Водночас, «наукове пізнання» - вища форма відображення об'єктивної реальності, шлях вироблення необхідних знань. Процес наукового пізнання складається з сукупності дій науковців, які використовують відповідні методи і прийоми, реалізують певні принципи і підходи, що відповідають вимогам цілісної методології з метою набуття знань про явища і закономірності об'єктивного світу. Традиційно «наукове пізнання» протиставляють іншим формам осягнення дійсності, що переважно спираються на ірраціональні знання і недоказові джерела, та постулюють «магічний» і «антропоморфний» характер усіх подій та явищ.

«Метод наукового пізнання» - одне з ключових понять наукової методології. Поняття методу (від старогрецькою, μέθοδος - шлях до чогось, спосіб пізнання, дослідження) означає у філософському розумінні - спосіб пізнання дійсності і відтворення її у мисленні. Методи наукового дослідження – це система прийомів і способів, які використовуються вченими для отримання нових знань, перевірки гіпотез і вирішення дослідницьких завдань. Метод має показати як, яким чином мають виконуватися намічені завдання та реалізована мета наукового дослідження. Методи наукового дослідження – являють собою інструментарій досягнення істинного знання. Свідоме застосування правильного методу є необхідною умовою ефективного пізнання.

«Методологія» (від старогрецької, μεθοδολογία — вчення про метод) цілісна система понять, методів, прийомів та принципів наукового дослідження, що використовується для пізнання та перетворення дійсності. «Методологія» включає в себе уявлення, про сутність і мету пізнавальної діяльності, про універсальні принципи, шляхи і можливості процесу пізнання. В широкому розумінні методологія це філософія, технологія і техніка (як мистецтво) наукової діяльності;

Важливим компонентом методології наукового дослідження є виокремлення понять: «суб'єкт пізнання», «об'єкт пізнання» та «предмет пізнання». Передовсім слід наголосити, що ці поняття діалектично пов'язані між собою, а їх визначення вимагає цілісного підходу.

В загальному сенсі, суб'єкт пізнання - це (по відношенню щодо об'єкта) активний (творчий, цілеспрямований) учасник (сторона) взаємодії, це завжди той хто пізнає, а «об'єкт» – пасивний. Об'єктом пізнання ми називаємо те, на що спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта, - це те, що визнано реально існуючим, і є цілісним джерелом необхідної інформації (це предмет, процес чи явище, включаючи і суб'єкта).

Поняття «предмет пізнання» та «об'єкт пізнання» не варто ототожнювати, їх слід розглядати як частину і ціле. «Предмет» — це частина, теоретично виокремлена з «об'єкта», це аналітичний спосіб його вивчення. «Об'єкт» розглядається весь, цілісно і у всіх відношеннях. «Предмет пізнання» це - досліджувані якості і властивості об'єкта, все те, що знаходиться в межах об'єкта, але безпосередньо задіяне в даному дослідженні. Науковець повинен чітко визначити «предмет» і «об'єкт» дослідження адже на їх основі визначаються «мета» та «завдання дослідження».

Сучасна «наукова методологія» - це такий тип раціонально-рефлексивної діяльності, який має бути направлений на зростання ефективності наукової роботи через удосконалення і конструювання сучасних методів наукового пізнання через більш глибоке проникнення в його сутність. Завдання методологів наукового дослідження – створення теоретичного підґрунтя для оптимізації структури, логічної організації, методів та засобів наукової діяльності, водночас практична реалізація новітніх досягнень у цій галузі знання вимагає системної роботи державних інституцій та громадських організацій.

Кожна галузь наукового знання має власну специфіку методологічних основ дослідження. Вибір способів, прийомів та засобів наукового дослідження залежить як від того хто діє (суб'єкта пізнання) так і від того на що спрямована діяльність (об'єкта пізнання) теоретичного освоєння світу. Відповідальність науковця – це, серед

іншого, його самостійне рішення, щодо обрання методологічних засад свого дослідження і залучення до колективу односторонців в реалізації певного дослідницького проекту. Поступ науки забезпечується, зокрема, конкуренцією різних методологічних теорій, історія яких є складним процесом як удосконалення інструментарію наукового дослідження, так і поглиблення розуміння проблем його застосування.

2. Від міфологічного до наукового пізнання.

Наукове пізнання має свою історію формування. Історично першою характерною для первісної культури донауковою формою знання була міфологія (від старогрецької *μῦθος* – переказ, оповідання та *λόγος* – слово, мова, мовлення) – виклад стародавнього епосу та фантазійних оповідань особливістю яких є:

- суб'єктом накопичення досвіду та носієм знання є громада;
- культ минулого, культ предків і їх мудрих знань;
- рутинність світосприйняття;
- чуттєво – наочні образи уявних істот;
- антропоморфність та анімістичність всього існуючого;
- допускається можливість будь-яких перевтілень, будь яких змін реальності;
- не усвідомлюється наявність закономірних, необхідних зв'язків та явищ.

Для міфологічного знання характерним є те, що воно досягається внаслідок відбору із багаторазових повторень тих способів практичної діяльності які дали необхідний результат і закріпилися у відповідній формі. Міфологічний світогляд має циклічний характер. Міфологічне знання яке виникло не з теоретичних роздумів, а з повсякденного досвіду поколінь сприймалося з повною довірою. Культ предків був власне культом мудрості предків. Жити і діяти треба так як жили і діяли предки (ретроспективний підхід, ретроспективний ідеал). Знання яке передавалося предками з глибини поколінь сприймалося незаперечно істинним, життєво необхідним і не могло бути навіть намагань його переосмислити та змінити. Рутинність світосприйняття ніяким чином не націлювала на пошук нового знання.

Отже, для міфології була характерна незаперечна сліпа довіра до традиційного, усталеного/консервативного знання і відповідно, щодо нього відсутня критичність, проблемність, інноваційність і як наслідок - науковість. Ми усвідомлюємо міфологічне пізнання як протилежне та попереднє, по своїй суті, пізнанню науковому.

Донаукове, стихійно-емпіричне пізнання яке безпосередньо вмережене, вкорінене в практичну, і перш за все в виробничу діяльність, не мало чітко вираженої цільової направленості. Мета його не пізнання світу, а пристосування, безпосереднє задоволення нагальних потреб практичної діяльності. Крім того стихійно-емпіричне, ще його можуть називати буденним, пізнання не виділяється із практичної діяльності і відповідно не має власних методів та інструментів.

Наукове пізнання сформувалось історично на певних етапах еволюції людства. Його виникнення пов'язано із процесом розвитку продуктивної праці, її розподілом, виділенням розумової діяльності в самостійну сферу.

Особливо важливі зміни в розумовій діяльності та пізнавальній сфері відбулися в епоху Античної цивілізації. Біля самих витоків революційних змін стояли давньогрецькі філософи і перш за все необхідно відмітити заслуги як «досократиків», так і самого Сократа.

Образ Сократа та його роль у історії наукового пізнання.

Сократ – видатний мислитель Античності (приблизно 470 - 399 роках до нашої ери), що справив значний вплив на всю історію філософії, філософування і науки в західному світі. Традиційно вважають, що саме він виконав ключову роль у становленні і популяризації раціонального способу осягнення, який спирається на ідею пізнання об'єктивних законів природи та людського мислення. Погляди, які сповідував Сократ мали значний резонанс серед його сучасників і, попри протидію недоброзичливців, у підсумку стали основою подальшого розвитку наукового дискурсу.

Серед сократівських настанов слід виокремити наступні:

- свобода від сліпого схиляння перед авторитетами та традиційними знаннями;

- прагнення розумом і логікою перевірити існуючі норми та правила життя заради майбутнього;
- зацікавлення проблемами пізнання та виховання людини;
- розуміння, що істина з часом втрачається, тому кожен має шукати її знову і знову;
- уявлення, що істина не існує ізольовано від зусиль того, хто її шукає;
- використання діалогу як засобу досягнення істини на противагу монологу;
- тлумачення знання благом, що саме по собі є основою і джерелом моральності, а невігластва злом, що є причиною злочинів. (Етичний раціоналізм).

Щоб зрозуміти важливість поглядів Сократа для становлення наукової методології слід згадати, що, зокрема, стверджували «досократики», тобто ті мислителі, які розпочали історію зародження і розвитку філософського знання в VI-V столітті до нашої ери:

- істина не потребує доказів та пояснень і доступна виключно обраним (Геракліт з Ефесу, роки життя: приблизно 544 - 483 до нашої ери);
- докази обтяжливі для істини принижують її (Емпедокл, роки життя: приблизно 490 - 430 до нашої ери);
- вона як “музика небесних сфер” доступна лише «обранцям богів» (Піфагор, роки життя 570—490 років до нашої ери.).

Вчення Сократа зруйнувало важливі основи панування міфологічного світогляду. Мислитель спромігся переконливо продемонструвати, що для досягнення істини здібна кожна людина і, що для цього потрібно повсякчас критично переосмислювати традиційні упередження та ірраціональні забобони і уявлення. Сократ створив новий тип аргументації, де вирішальну роль має чіткість і послідовність руху від очевидно відомого до невідомого, але досяжного для пізнання. Він започаткував культуру диспуту, де кожен має право оскаржити і поставити під сумнів будь-яке твердження.

Наукове пізнання – це процес здобуття нових знань шляхом

формування теорій та гіпотез, що мусять бути доведені або спростовані, і ніколи не мають перетворюватися в остаточно встановлену догму.

3. Основні ознаки та принципи наукового пізнання.

Серед головних ознак наукового пізнання слід виокремити наступні:

- опиратися на попередні досягнення науки і практики;
- мати чітко виражену спрямованість на пошук нового знання;
- обов'язково визначати мету і завдання дослідження;
- застосовувати як універсальні так і власні специфічні методи та засоби наукового пошуку;
- використовувати лексикон, що забезпечує максимально точно і конкретне тлумачення висловлювань науковця;
- узгоджувати спрямованість зусиль у розв'язанні актуальних проблем з нагальними запитамі соціуму;
- виважено і об'єктивно оцінювати та інтерпретувати результати наукових досліджень;
- обирати і використовувати найефективніший та інноваційний інструментарій наукового дослідження відповідно до найсучасніших здобутків розвитку технологій.

Остання з перелічених ознак іноді визначається «методологічною рефлексією» і полягає у слідуванні настанові завжди, і повною мірою усвідомлювати необхідність повсякчасного критичного переосмислення методів, і прийомів наукового дослідження.

Науково – практична ефективність будь - якого дослідження, значною мірою, визначається методологічними принципами. Зупинимось на деяких із них:

Принцип об'єктивності.

Вчений має визнавати існування об'єктивної реальності як такої, що не залежить від свідомості людини, а сама свідомість є суб'єктивним відображенням об'єктивно існуючих речей. Вчений з необхідністю має визнавати об'єктивність істини та її незалежність від уявлень, переконань і вподобань людини, що прагне її пізнати.

Принцип відносності (релятивності) істини.

Мусимо визнати, що будь-яке конкретно-наукове знання відносно істинне. Визначення його істинності вимагає урахування місця і часу та відповідних умов в яких реально перебуває об'єкт пізнання. Одне і те саме знання в одних умовах тут і тепер є істинним, в інших умовах та просторово-часових вимірах – хибним. Ми маємо розуміти, що в науці існує проблема догматизації чи то навпаки релятивізації існуючого знання. Догматизація це, по суті, шлях до визнання знань абсолютно істинними, істинними завжди і у всіх відношеннях, це переоцінка їх позитивного значення. Релятивізація, навпаки, це абсолютизація відносної істинності знання, коли знання визнається істинним лише тут і лише тепер, це недооцінка його позитивного значення.

Принцип пізнаваності.

Згідно цього принципу науковець має визнавати незаперечну когнітивну (пізнавальну) здатність людини адекватно відобразити світ на рівні свідомості. Процес пізнання об'єктивної реальності обмежений загальним станом історичної епохи, суспільно-історичною практикою, існуючими пізнавальними методами та засобами. В цілому наше пізнання обмежене конкретно – суб'єктивними факторами, а в об'єктивній реальності - відсутні недоступні для наукового пізнання сфери. Тут необхідно відмітити, що існують протилежні погляди в яких принципово заперечуються, чи то обмежуються, когнітивні можливості певними об'єктивно існуючими фактами непереборної сили.

Принцип практики

Практична діяльність спонукає до наукової діяльності і є її мотиватором, направляє на певну мету та верифікує (перевіряє) на предмет істинності результати, «практика – критерій істини» (доречно зазначити, що теорія і практика є необхідними і взаємоповнучими величинами).

4. Філософський рівень методології. Діалектика.

Методи наукового пізнання класифікуються за ступенем загальності та сферою застосування і, відповідно, поділяються на

наступні: філософські, загальнонаукові, спеціально-наукові та дисциплінарні/міждисциплінарні.

Філософський це вищий рівень методології. Він містить загальні принципи пізнавальної діяльності, категоріальний інструментарій і всю систему філософського знання. Для повноцінної наукової діяльності необхідні, на наш погляд, наступні філософсько-світоглядні настанови суб'єкта наукового пошуку:

- уявлення про розвиток, про соціальний прогрес, і, відповідно, заперечення рутинності повсякдення;
- розмежування суб'єкта та об'єкта пізнання;
- визнання чуттєвих та раціонально-логічних пізнавальних можливостей суб'єкта;
- визнання об'єкта доступним для пізнання, певним чином впорядкованим, онтологічно-раціональним;
- скептично-критичне відношення щодо існуючого знання і усвідомлення необхідності його постійного оновлення;
- діалогічний (конкурентний) метод наукового пошуку.

Серед філософських методів як правило, виділяють діалектичний, метафізичний та формально-логічний методи.

Діалектичний метод В ньому засобом найбільш загального абстрагування сформульована система універсальних законів та принципів буття які по суті своїй є методологічними засадами науково-пізнавальної діяльності. Уявлення про рух, його направленість, механізм змін та джерело руху; сутнісну універсальність взаємодії, уявлення про простір та час, все це може бути світоглядною основою науковця.

Діалектика це вчення яке дає знання найбільше загальних законів буття природи, людини і мислення, допомагає розуміти у його цілісності, визначити місце досліджуваної проблеми серед множини інших, його зв'язку з ними, тощо.

Для діалектичного мислення центральними універсальними властивостями буття є рух і взаємозв'язок, які пронизують діалектичні категорії, закони і принципи і які можна виразити словами: «все в світі рухається, спокій відносний - рух абсолютний», «все в світі взаємодіє».

Закони діалектики. Закон (науковий) відображає в вербальній або математичній формі — об'єктивний, стійкий, сутнісний та необхідний взаємозв'язок між процесами, предметами, явищами, що впливає з їх внутрішньої природи.

В трьох законах діалектики знайшли відображення сутнісні, універсальні (найбільш загальні), а отже відповідно закономірні взаємозв'язки реальності (як об'єктивної так і суб'єктивної).

- **Закон єдності і боротьби протилежностей.** В цьому законі відображений сутнісний, універсальний взаємозв'язок між протилежностями. Перше твердження – все в світі існує в дуалістичному (роздвоєному) на протилежності стані. Єдність цих протилежностей суперечність та боротьба між ними є необхідною умовою їх існування, руху, розвитку, змін. По суті в цьому законі розкрито джерело руху/саморуху, розвитку у будь-якій сфері життя речей і людей, показана та внутрішня сила яка забезпечила еволюційне становлення біосфери, історичного суспільного прогресу.

- **Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін,** В цьому законі відображений сутнісний, універсальний взаємозв'язок, взаємозалежність між кількісними і якісними сторонами предмета. Показано, що кількісні зміни з необхідністю ведуть до змін якісних і навпаки. Сутність закону виражена у категоріях кількість, якість, міра, стрибок, механізм розвитку;

- **Закон заперечення заперечення.** Цей закон відображає направленість та спадкоємність у процесі переходу від одного стану до іншого, від старого до нового, через заперечення і наступного зняття (заперечення) цього заперечення.

Метафізичний метод. Поняття «метафізика» (від старогрецької *μεταφυσικά* - те, що після фізики) має власну історію і часто вживається як синонім поняттю «філософія» або, як втаємничене вчення про недоступні емпіричному пізнанню рівні реальності.

Діалектичний метод пізнання визнає взаємозв'язок, взаємозалежність всіх речей і вимагає предмети досліджувати з урахуванням всієї сукупності відносин. Метафізичний метод дослідження, визнає зв'язки відносними, несуттєвими, зовнішніми і тому об'єкти мають розглядатися окремо один від одного. Метафізичний

метод протилежний діалектичному і виникає із кількісного розуміння розвитку, заперечує саморозвиток, абсолютизує окремі форми, етапи пізнавального процесу.

Відношення до метафізичного методу у нас досить критичне і ми його нерідко використовуємо для того щоб підкреслити важливість діалектичного методу.

Отже, метафізика - філософське вчення про надчуттєві основи буття, з притаманним йому способом мислення, який розглядає речі і явища як відносно незмінні й незалежні одне від одного. Різновидами метафізики є еkleктика і софістика. Під еkleктикою, як правило, розуміють спосіб мислення, що базується на поєднанні, шляхом підміни одних логічних основ іншими, різнорідних поглядів, ідей і теорій, а софістикою - міркування, що передбачають свідоме порушення законів логіки, вжиття хибних аргументів.

Різновиди філософської методології. Однією з актуальних течій у сучасному науковому дискурсі є аналітична філософія, яка скоріше являє собою стиль та метод наукового дослідження, аніж певну філософську школу. Головними рисами аналітичного стилю є ясність формулювань та точність викладу, а методу – раціональність та логічність аргументації. Найбільш активно аналітична філософія розширює свої географічні та тематичні межі у другій половині ХХ століття, головним чином охоплюючи англомовний світ.

До аналітичної філософії відносять два пов'язані між собою напрями у філософії: логічний позитивізм (логічний емпіризм) та, як його суттєво видозмінене продовження, - лінгвістична філософія.

Наступна, варта уваги, методологічна концепція – інтуїтивізм (від латинського *intuitio* — уява, споглядання) — концепція в якій абсолютизується значення інтуїції як моменту безпосереднього осягнення реальності. Прихильники інтуїтивізму стверджують, що тільки інтуїція пізнає життя у всій його глибині, а інтелект, спроможний розглядати предмети, лише зовні. Інтуїція ж здатна проникнути всередину об'єкта й адекватно відобразити його сутність. Інтуїція – третя, після емпіричної та теоретичної, форма пізнання (про них ми будемо говорити дещо пізніше), вона тісно пов'язана з інстинктом, тяжіє до

несвідомого, може піднятися над інтелектом, знищити або знівелювати його межі. Інтуїція — це також важливий, підсвідомий, інстинктивний акт художньо-естетичної творчості (котрий, до речі, ґрунтується на попередніх знаннях).

Отже, у науковому дослідженні опора на певну філософську систему на її положення і принципи, відповідні закони, і є його філософською методологією. Слід пам'ятати що філософська методологія зорієнтована на універсальні, концептуальні принципи наукового дослідження є його стратегією, але без спеціальних методів, повною мірою, не здатна забезпечити позитивний/істинний результат.

Від філософської методології перейдемо до загальнонаукових методів. Цей рівень включає в себе теоретичні концепції методи та форми наукового пізнання, що застосовуються до всіх, або більшості наукових дисциплін. В структурі загальнонаукової методології найчастіше виокремлюють два рівні методів і прийомів наукового дослідження: методи емпіричного рівня та методи теоретичного рівня.

5. Емпіричний рівень наукового пізнання, методи.

Відчуття - це пізнання яке забезпечує безпосередній зв'язок людини з оточуючою її реальністю. Первинне безпосереднє сенсорне відображення окремих якостей і властивостей предмета в формі відчуття яке ми отримуємо за допомогою чуттєвих органів (зір, слух, нюх, смак, дотик). На цьому рівні здійснюється процес накопичення інформації про досліджувані об'єкти шляхом спостережень, різноманітних вимірів та експериментальних даних.

Сприйняття. Наступний більш складний рівень емпіричного пізнання – перцептивний. Перцепція (сприйняття) – цілісний чуттєво-наочний образ предмета який формується як синтез певних безпосередніх відчуттів.

Уява. Порівняно з сприйняттям синтез певних минулих/майбутніх відчуттів (не даних безпосередньо) має назву уява. Сюди відносять як реальні образи пам'яті так і нереальні образи уяви чи то їх комбінацію.

Методи емпіричного рівня пізнання.

Спостереження - це безпосереднє чуттєве відображення предметів

на сенсорному (відчуття) та перцептивному (сприйняття) рівнях психіки. З розвитком науки людина значно посилила свої чуттєві пізнавальні можливості, спираючись на унікальний інструментарій - мікроскоп, телескоп та інші засоби значно розширили ці межі. При чому завжди відсутній інструмент щодо "вимірювання" рівня людської свідомості. "Виміряти" його можливо лише за рахунок іншої свідомості.

Досвід (старогрецькою *ἐμπειρία* – «емпірія») – це різновид, частина практики. Досвід – це не тільки процес взаємодії суб'єкта з об'єктом, а й результат цієї взаємодії. Він є найвагомішим інструментом набуття знань (інформації), і водночас, збагачення науки, розвитку теорії і практики.

Експеримент – це спостереження (чуттєві відображення) об'єкта який знаходиться не в природних а у штучно створених для нього і цілеспрямовано заданих умовах.

Моделювання (від французького *modeler* — ліпити, формувати) — метод наукового пізнання предметів, що ґрунтується на побудові замісника конкретного об'єкта дослідження (оригінала) іншим (аналогом), тотожним йому за основними властивостями (моделлю), але когнітивно для суб'єкта пізнання більш доступним та дешевшим.

Узагальнюючи осмислення досвіду як елементу буття, можна запропонувати таке визначення: досвід – це зафіксований у формі відчуттів, чуттєвих образів, уявлень, знань, умінь або навичок результат переживання суб'єктом взаємодії з об'єктом, який може бути використаний для подальшого ефективного освоєння світу.

Абсолютизація значимості емпіричного пізнання приводить до емпіризму та сенсуалізму.

Емпіризм (сенсуалізм) – методологічна концепція, що визнає науковий чуттєвий досвід найбільш достовірним засобом пізнання і применшує значення раціонального, теоретичного в пізнанні. До методів емпіричного рівня відносяться, спостереження, дослід, експеримент, моделювання (матеріальне).

Засновник сенсуалізму (від латинської, *sensus* – відчуття, почуття). Ф. Бекон порівнював свій емпіричний науковий метод з ліхтарем, який висвітлює шлях. Вчений, який не має правильного емпіричного методу,

прямує у темряві напوماцки/манівцями відшукуючи собі дорогу.

Сенсуалізм - напрямок у теорії пізнання, згідно з яким відчуття й сприйняття - основна й головна форма достовірного пізнання. Основний принцип сенсуалізму — «немає в розумі нічого такого, чого б не було у відчуттях». Сенсуалісти стверджували:

- люди осягають зовнішній світ через свої органи чуття (зір, слух, нюх, смак, дотик) ;
- органи чуття виконують вирішальну роль у процесі пізнання;
- сенсорні та перцептивні можливості дозволяють адекватно відображати реальність;
- істинність суджень про зовнішній світ верифікується (перевіряється) чуттєвим досвідом.

6. Теоретичний рівень наукового пізнання, методи.

Теоретичне або раціональне (від латинського ratio - розум, мислення) пізнання – найвищий рівень наукового пізнання, узагальнене і опосередковане відображення на рівні мислення, а основними формами мислення є поняття, судження та умовивід.

Поняття (слова, терміни, категорії) – первинна, форма мислення, вербальне відображення предметів їх сутнісних ознак поданих у визначеннях (дефініціях). Наприклад, у визначенні «депутат верховної ради», відображена така сутнісна ознака цієї людини, яка показує її належність до певної групи людей, а «Сидоренко В.І.» відрізняє її від інших людей. Поняття – які відображають найбільш загальні закономірні зв'язки та властивості буття – це філософські категорії. Будь – яка сформована наука, з необхідністю, має свій категоріальний апарат (до прикладу – транспорт, будівництво, ліки, тощо).

Судження – більш складна форма мислення в якій щось стверджується чи то заперечується про предмети, процеси і явища, чи то їх зв'язки, складається з двох чи більше понять, може бути як істинним так і хибним. Наприклад, берем два поняття «студент», «розумний» поєднуємо їх і отримуємо судження «всі студенти розумні».

З понять та суджень, складається наступна форма мислення яка має назву *умовивід* (висновок), завдяки якій з попередньо здобутого знання з

одного чи декількох суджень виводиться нове знання теж у вигляді судження. Наприклад: «Іван Петренко – студент», «всі студенти розумні», «Іван Петренко – розумний».

Раціоналізм, на відміну сенсуалізму навпаки - визнає розум вирішальною основою пізнання і, відповідно, недооцінює емпіричні методи пізнання. Раціоналізм в основу пізнання ставить людський інтелект, виводить знання з діяльності розуму.

Раціоналісти вважають, що загальні й необхідні істини не виводяться безпосередньо з даних чуттєвого досвіду та його узагальнень, а можуть бути запозичені тільки з самого теоретичного мислення. Крім того, деякі раціоналісти вважають, що розум певною мірою керується вродженими ідеями, не пов'язаними з чуттєвим досвідом.

Водночас маємо розуміти, що будь-яке наукове знання становить собою, нехай і не безпосередню, але в будь-якому випадку єдність двох складових – чуттєвого та раціонального. Співвідношення останніх залежить перш за все від об'єкта наукового дослідження. У науковому пізнанні чуттєво-емпіричне та раціональне знаходяться в діалектичній єдності та все ж, те яку роль у досягненні достовірного знання відіграє кожна з них, залишається дискусійним питанням. У практиці конкретних наукових пошуків реально постає питання вибору тих чи інших методів.

Теоретичні методи наукового пізнання:

Аналіз як метод теоретичного пізнання – це теоретичне роз'єднання, розкладання складного об'єкта на окремі елементарні предмети пізнання з метою їх дослідження. Це процес пізнання цілісного, складного об'єкта через пізнання його окремих елементів.

Синтез – це зворотній аналізу, по направленості, процес мислення, це поєднання знань окремих елементів, компонентів, об'єкта дослідження в його єдине ціле знання.

Аналіз і синтез як методи пізнання взаємообумовлені і діють в єдності, так як пізнання складного об'єкта можливе лише через вивчення окремих його елементів, компонентів. Якщо аналіз і синтез це методи пізнання окремих об'єктів, то індукція та дедукція, це методи дослідження ряду об'єктів з метою досягнення загального для них знання, а також на основі загальних знань пізнання окремих об'єктів.

Індукція – це направленість процесу пізнання від конкретного до загального. Індуктивний метод - це така форма умовиводу, при якій по конкретних фактах встановлюються загальні знання.

Дедукція – це зворотна направленість думки від знань загальних до знань про конкретні об'єкти. Дедуктивний метод - це така форма умовиводу, при якому знання про конкретні об'єкти виводяться із знань загальних.

Аналогія - це метод досягнення знань про об'єкт на підставі тотожності (схожості) його з іншими об'єктами.

До методів теоретичних досліджень також відносять:

Аксіоматичний метод (аксіома, постулат, істина) – особливості цього методу в тому, що деякі вихідні твердження приймаються як істинні без доказів і потім на їх основі за певними логічними правилами виводяться інші знання.

Формалізація – це використання в науці штучно створеної мови наукового знання (наприклад в математиці, хімії, або в комп'ютеризації знання). Це системи знаків (символів) в яких відображені об'єктивні якості і властивості предметів дослідження.

Системний метод полягає в дослідженні предмету як цілісної системи, як певної множини взаємопов'язаних елементів у всій сукупності їх відносин як внутрішніх так і зовнішніх.

7. Логічна послідовність наукового дослідження, формально-логічні методи.

Логічна послідовність процесу наукового дослідження, відображена в категоріях: ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія, наукова теорія, науковий закон.

Категорія – це понятійна форма наукового пізнання, слова чи то словосполучення які відображають загальні властивості та відношення об'єктивної реальності. Наука, з необхідністю, формує, має та вдосконалює категоріальний апарат який по суті є необхідним інструментарієм її функціонування та розвитку.

Наукова проблема. Наукова робота починається з постановки проблеми яка являє собою усвідомлену необхідність наукового пошуку

для вирішення певного теоретичного чи то практичного питання (завдання). Проблема – це протиріччя між наявними знаннями та потребами людей як в сфері науки так і в сфері практики. Успішність наукових досліджень значною мірою залежить від правильної постановки та формулювання проблеми.

Розвиток пізнання можна уявити як перехід від постановки одних проблем до їхнього вирішення, а потім до постановки нових проблем та подальшого вирішення їх як протиріччя між знанням про потреби людей у яких-небудь результативних практичних, та теоретичних діях і незнанням шляхів, засобів, знарядь їх реалізації.

Наукова ідея – інтуїтивне, первинне, здогадне (гіпотетичне) пояснення певного явища недостатньо аргументоване та недостатньо обґрунтоване, мало зрозуміле. Наукова Ідея може стати початком процесу наукового дослідження, або ж не стати, базуючись на наявних знаннях пропонує нові. Ідея, таким чином, є особливою формою наукового пізнання. Ідея не просто відображає дійсність такою, як вона є, але й показує нові можливості, тенденції, вона фіксує не лише суще, але і належне, спрямовує пізнавальну діяльність людини.

Наукова гіпотеза – це форма наукового пізнання, яка дає можливість сформулювати один із можливих варіантів вирішення проблеми, достовірність та істинність якого ще має бути доведена. Наукова гіпотеза є необхідним етапом розвитку наукового пізнання, засобом переходу від невідомого до відомого, від незнання до знання, від неповного, неточного знання до більш повного, точного. Після цього гіпотеза перетворюється в наукову теорію або замінюється новою гіпотезою. Заміна однієї гіпотези іншою в процесі розвитку наукового пізнання не означає, що попередня була безкорисною на певному етапі пізнання: висунення нової гіпотези, як правило, спирається на результати перевірки попередньої, навіть тоді, коли результати були негативними. Тому стара гіпотеза, зрештою, стає необхідним історичним і логічним етапом становлення нової.

Наукова теорія – це найбільш достовірна та довершена система знань, вища форма їх організації, належним чином доведена і верифікована. Вона повинна мати цілісну логічну структуру і давати

повне уявлення про закономірні та суттєві характеристики об'єкта.

Концепція – це ключовий задум, провідна ідея, змістовна сукупність знань яка дає можливість розуміти та пояснити основну ідею теорії, художньо-естетичного рішення.

Закономірний взаємозв'язок – необхідне, суттєве, стале співвідношення, що повторюється між окремими явищами. Виявлення та усвідомлення вченими закономірного взаємозв'язку веде до формування певного закону.

Закон (науковий) – категорія, що відображає сутність, загальні, необхідні, стійкі, повторювані відносини залежності між предметами і явищами об'єктивної дійсності, які впливають на їх сутність. Ще можна стверджувати що це – форма наукового пізнання, яка виражає суттєвий, необхідний, стійкий і повторюваний зв'язок між предметами, процесами та явищами, а також внутрішніми станами об'єкта, що обумовлює їх упорядковану зміну або незмінність. Закон відображає ті об'єктивні зв'язки, які існують незалежно від того, відомі вони нам чи ні.

У матеріальних процесах закони діють як об'єктивні природні сили, а у суспільстві вони діють як опосередковані свідомістю та все ж також об'єктивні і проявляються в процесі людської діяльності як усвідомленої так і неусвідомленої.

Формальна логіка відрізняється від діалектичної, адже вона, користуючись методом формалізації, досліджує форми мислення, абстрагуючись від його змісту. Діалектика аналізує діалектичні суперечності речей і думок у процесі розвитку знання, будучи науковим методом пізнання як матеріального так і духовного буття, і самого мислення.

Формальна логіка обмежує свій предмет такими способами мислення які давали б можливість з істинних думок, послань, завжди отримувати істинні думки, або висновки. Для того щоб мислення було логічно-правильним, воно має відповідати наступним вимогам: визначеність, несуперечність, однозначність, обґрунтованість, послідовність. Розглянемо формально-логічні закони які дають можливість досягнути цих якостей, і які належать тільки до форми мислення, а не до його об'єкта.

Закон тотожності, визначається так: кожна думка є і має бути тотожна сама собі, залишатися незмінною в ході одного й того ж міркування. Розуміти категорії і поняття в одному змістовному навантаженні також необхідно впродовж усього міркування.

Закон несуперечності (суперечності) стверджує, що дві суперечливі думки одна з яких виражає якусь характеристику предмета, а інша заперечує наявність цієї характеристики в цього предмета в той сам час та в тому самому відношенні, не можуть бути одночасно істинними, щонайменше одна з них є хибною, або жодне висловлювання не може бути одночасно й істинним, і хибним.

Закон виключеного третього є продовженням і поглибленням міркувань, закладених у попередньому законі – законі несуперечності. Якщо закон несуперечності твердить, що з двох суперечних суджень одне неодмінно істинне, а інше – хибне, то закон виключеного третього повторюючи цю вимогу, додає до неї ще один вагомий аспект, а саме: унеможливлення третього альтернативного судження до двох суперечних.

Закон достатньої підстави вимагає щоб будь-яка думка, перш ніж бути прийнятою за істину, має бути достатньою мірою обґрунтована, тобто необхідно визначити підстави, внаслідок яких вона вважається істинною. Достатньою підставою може бути будь-яка інша, вже перевірена і визнана істинною думка. Закон достатньої підстави відображає онтологічний принцип причинності, відповідно до якого всі речі та явища мають свою причину.

Контрольні питання.

1. Основні ознаки наукового пізнання.
2. Дайте визначення поняттю ненаукове знання.
3. “Наукова картина світу” – що це?
4. В чому сутність діалектичного методу?
5. Дайте визначення наукової ідеї, гіпотези, теорії, концепція .
6. Які ви знаєте теоретичні методи наукового пізнання?
7. Що таке суб’єкт, об’єкт та предмет наукової діяльності?
8. Наведіть приклади догматизації та релятивізації наукового знання.

9. Охарактеризуйте основні принципи наукового пізнання
10. В чому сутність формально – логічного методу.
11. Назвіть та охарактеризуйте основні етапи наукових досліджень.
12. Емпіризм та раціоналізм: проблема вибору методу.

Література

1. Білецький В. С. Методологія наукових досліджень технічних об'єктів та їх оптимізація (Навчальний посібник), Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». — К.: ФОП Халіков Руслан Халікович, 2023. - 115 с.
2. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. / Г. О. Бірта, Ю. Г. Бургу. – К.: Центр учб. літ., 2014. – 142 с.
3. Вернадський В. І. Виправдання науки // Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т.1 Книга 2. – К.: НБУ ім. В. І. Вернадського Інститут історії України НАНУ, 2011. – С. 142 – 149 с.
4. Данильян О. Г. Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб./ О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – Харків: Право, 2017. – 448 с.
5. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2019. – 432 с.
6. Добронравова І.С., Сидоренко Л.І. Філософія та методологія науки Підручник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 223 с.
7. Єріна А. М. Методологія наукових досліджень: Навчальний посібник. - К., 2004. – 212 с.
8. Іщенко М. П. Філософія науки: питання теорії і методології : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / М. П. Іщенко, І. І. Руденко ; за ред. М. П. Іщенка. – К.: УБС НБУ, 2010. – 442 с
9. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навч. посіб./О. В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2006. – 192 с
10. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник/О.В. Крушельницька. –К. :Кондор, 2006. –206 с.
11. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посібник / А. Є. Конверський, В. І. Лубський, Т. Г. Горбаченко та ін.; за ред. А. Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. –352 с.
12. Пилипчук М. І. Основи наукових досліджень : підручник / М. І.

- Пилипчук, А. С. Григор'єв, В. В. Шостак. –К : Знання, 2007. –270 с.
13. Підюшенко В. Л. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: навчальний посібник / Підюшенко В.Л., Шкрабак І.В., Словенко Е. –Київ: Лібра, 2004. -344 с.
 14. Семенюк Е. П. Мельник В. П. Філософія сучасної науки і техніки.- Львів: Світ, 2006. – 152 с.
 15. Сластенко Є. Ф., Ягодзінський С. М. Логіка: навч. посіб. – К.: НАУ, 2012. – С. 90-259
 16. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В.Губерського. – К.: Знання, 2009. – 621 с.

2.2 Філософія техніки і технології

1. Філософія техніки і технології: визначення та предмет.
2. Історія філософії техніки і технології: ключові етапи розвитку до виокремлення в окрему дисципліну.
3. Філософія техніки і технології як окрема філософська дисципліна: основні етапи розвитку.
4. Фундаментальні проблеми філософії техніки і технології.
5. Роль штучного інтелекту в сучасному світі: філософський аспект.

1. Філософія техніки і технології: визначення та предмет.

Філософія техніки та технології це розділ філософії, який вивчає концептуальні основи артефактів, інструментів, методів і систем, створених людиною та їх наслідки, а також вплив на суспільство і індивідуальну ідентичність.

Отже, з цього означення випливає, що предметом філософії техніки і технології є техніка та технології. Дослідимо ці два поняття і визначимо їх спільні та відмінні риси. У сучасному науковому та практичному дискурсі терміни «техніка» та «технологія» часто використовуються як взаємозамінні, проте вони мають чіткі концептуальні відмінності. Дихотомія «техніка-технологія» є фундаментальною для розуміння антропотехнічних систем. Розрізнення між «технікою» та «технологією» ґрунтується на їх епістемологічній природі, функціональній ролі та соціотехнічному впливі.

Терміни «техніка» і «технологія» мають спільний корінь і походять від грецького терміну «*technê*», що означає мистецтво, ремесло або майстерність. Часто це пов'язано з практичним застосуванням навичок і виготовленням артефактів. У давньогрецькій філософії його протиставляли терміну «*epistêmê*», що означав — знання. Цим підкреслювалася різниця між практичними навичками та теоретичним розумінням.

Почнемо розглядати термін «техніка» під різними кутами. Д. Іде у книзі «Техніка і життєвий світ» характеризує техніку як втілене знання, що опосередковує відносини між людиною і світом. Він розрізняє техніку як неявне знання (ноу-хау) і більш формалізоване процедурне знання [14].

Б. Штіглер у своїй праці «Техніка і час» визначає техніку як «організовану неорганічну матерію», що функціонує як екстеріоризація людської пам'яті та пізнання. Для Б. Штіглера техніка — це не просто інструменти, а складові елементи людської свідомості та темпоральності [35].

За М. Мерло-Понті, техніка є певним тілесним схематизмом дії, що трансформує абстрактні знання в конкретні операційні процедури [22]. Цей підхід акцентує на антропологічній функції техніки як продовження людського тіла та розуму. Наприклад, техніка мікроскопії в біології не лише передбачає налаштування приладу, а й формує когнітивні рамки спостереження.

У працях Ж. Еллюля техніка розглядається як сукупність раціональних методів, що досягають абсолютної ефективності в кожній сфері людської діяльності [9].

А. Боргманн у своєму аналізі техніки вводить поняття «фокусних практик», припускаючи, що певні техніки сприяють залученню та розвитку навичок, які пов'язують людину зі світом, на противагу технологіям, які, як правило, приховують свої операційні механізми [5].

Отже, ми можемо зробити висновок, що ключовою характеристикою техніки залишається її спрямованість на оптимізацію окремих операцій, а не на системну трансформацію процесів. Також можна виокремити операційну замкнутість техніки — здатність

функціонувати як автономний інструмент без безпосереднього зв'язку з ширшими технологічними системами.

Тепер більш ретельно розглянемо термін «технологія». Технологія, хоча й пов'язана з технікою, має ширший філософський зміст. Технологія — це комплекс наукових, інженерних та організаційних знань, спрямованих на створення продуктів, послуг або систем, що задовольняють суспільні потреби. На відміну від техніки, вона охоплює не лише окремі методи, а й їх взаємозв'язки, еволюцію та вплив на соціум. Сучасні технології, такі як штучний інтелект чи біотехнології, є результатом конвергенції різних дисциплін.

М. Гайдеггер у праці «Питання про технологію» визначає технологію не просто як інструмент, а як «спосіб розкриття» реальності де кожен рух майстра стає актом онтологічного конструювання [12].

А. Еспінас дає два означення технології. Він розрізняє технологію (з маленької літери) і Технологію (з великої літери). Технологією (з маленької літери) він називав систематичну організацію певної техніки. А Технологією (з великої літери) — узагальненими принципами дії, які можна застосувати в багатьох випадках [23, с. 33].

Е. Фінберг у книзі «Запитання про технологію» пропонує критичну теорію технології, яка визнає її соціально сконструйовану природу. Технологія втілює цінності та владні відносини, а не є нейтральною, і її розвиток слідує за соціальним вибором, а не за автономною технічною логікою [10].

Взагалі кажучи, можна виокремити два підходи про взаємодію техніки та суспільства: інструменталістський і субстанціалістський. Інструменталістський підхід розглядає технологію як засіб для досягнення мети, нейтральний інструмент для досягнення людських цілей. Оскільки технологія не здатна ставити перед собою жодних цілей, вона завжди залежить від людини у своєму розвитку, впровадженні та використанні. Розгляд технологій як чогось більшого, ніж інструмент, применшує або ігнорує відповідальність, яку в кінцевому підсумку несе людина за технології [28]. Субстанціалістський підхід займає прямо протилежну позицію. Він вважає, що твердження про нейтральність технологій вводить в оману: інструменталізм применшує те, що

технології насправді завжди змінювали суспільство, і часто не так, як планували їхні розробники [38, с. 36].

Б. Латур через акторно-мережеву теорію переосмислює технологію як мережу людських і нелюдських акторів, які співконституують один одного. Технологію неможливо відокремити від соціальних мереж, в яких вона функціонує [20].

Розглянемо ключові відмінності в філософському та загальнонауковому дискурсі між технікою і технологією:

1. **Сфера застосування:** Техніка зазвичай стосується конкретних процедур або навичок, тоді як технологія охоплює ширші системи, інфраструктури та соціально-технічні процеси.
2. **Матеріальність:** У той час, як техніка може існувати у вигляді втілених знань або методів, технології зазвичай мають матеріальне втілення та фізичну присутність.
3. **Самостійність та автономія:** Технології все частіше розглядаються як такі, що мають певний ступінь самостійності чи автономії, тоді як методи залишаються більш тісно пов'язаними з людською практикою та навичками.
4. **Історична перспектива:** Деякі філософи розрізняють традиційні техніки (майстерність) і сучасні технології, причому останні характеризуються систематизацією, стандартизацією і дистанціюванням від прямого людського контролю.

Аналізуючи все вищесказане, можна зробити наступні висновки: Техніка та технологія, хоча їх часто змішують, представляють різні, але взаємопов'язані концепції у філософському дискурсі. Техніка належить до конкретних методів або способів виконання завдань, наголошуючи на навичках, знаннях і застосуванні досвіду для досягнення бажаних результатів. Навпаки, технологія охоплює інструменти, системи та процеси, які виникають із застосування наукових принципів, часто спрямованих на підвищення ефективності та продуктивності. Це розмежування підкреслює, що хоча техніка в основному стосується здатності людини ефективно виконувати завдання, технологія служить засобом, за допомогою якого ці можливості посилюються та оптимізуються. Що стосується масштабування цих термінів, то тут

можна сказати наступне: у сучасній академічній традиції техніка визначається як операційно замкнута система методів, тоді як технологія є відкритою соціотехнічною системою, що інтегрує матеріальні, організаційні та епістемічні компоненти.

2. Історія філософії техніки і технології: ключові етапи розвитку до виокремлення в окрему дисципліну.

Філософія техніки і технології досліджує природу техніки і технології та їх вплив на людське існування, суспільство, культуру та навколишнє середовище. Хоча систематична філософська рефлексія над технікою і технологією як окрема галузь виникла відносно недавно, філософські питання про людське виробництво і технологічну діяльність мають давнє коріння. В цьому розділі ми простежимо основні етапи розвитку філософії техніки і технології від її зародження в античній філософії до становлення як сталої субдисципліни філософії у XX та XXI століттях.

Історія філософських роздумів про техніку і технологію розкриває не лише зміну уявлень про саму техніку і технологію, але й еволюцію розуміння відносин людини з технологічним світом. Цей історичний аналіз демонструє, як філософські погляди на технологію були тісно пов'язані з ширшим інтелектуальним, культурним і технологічним розвитком.

Античність.

Одну з перших рефлексій над технікою та технологією ми можемо побачити вже у Демокрита. Він роздумував над тезою про те, що технологія вчиться у природи або наслідує її. Згідно з Демокритом, наприклад, будівництво будинків і ткацтво були вперше винайдені шляхом імітації ластівок і павуків, які будують свої гнізда і мережі відповідно. Аристотель посилався на цю традицію, повторюючи приклади Демокрита, але він не стверджував, що технологія може лише імітувати природу: «загалом *technè* в деяких випадках завершує те, що природа не може довести до кінця, а в інших імітує природу» [11].

Також треба виокремити погляди Платона і Аристотеля на концепцію «*techne*» (τέχνη). У Платона «*techne*» охоплювало як

мистецтво, так і ремесло. В діалозі «Кратіл» Платон протиставляє «*techne*» як знання правил створення фізичних об'єктів «*episteme*» – теоретичному знанню ідей. Аристотель у «Нікомаховій етиці» розвиває цю дихотомію, визначаючи «*techne*» як «розумову здатність творити з роздумом». Для Аристотеля технічна діяльність завжди підпорядкована телеологічному принципу, де майстер керується кінцевим продуктом [11].

Аристотель розрізняв природні речі, які мають свої принципи руху і спокою в собі, і штучні речі, які отримують свою форму від людської діяльності. Це розрізнення між природним і штучним залишатиметься впливовим протягом усієї історії філософського мислення про технологію.

Грецькі мислителі встановили фундаментальну опозицію між природою (*physis*) і технікою (*techne*), де остання розглядалася як імітація або доповнення природних процесів. Ця концептуальна рамка знайшла вираз у міфі про Прометея, який став архетипом технічного творіння через порушення божественного порядку. Проте антична філософія техніки залишалася маргінальною темою в античній філософії, поступаючись центральним онтологічним і етичним дискусіям.

Також треба згадати про Піфагора та піфагорійців в контексті роздумів про техніку і технології. Акцент Піфагора на математиці та її зв'язку з космосом глибоко вплинув на Платона та пізніших філософів. Інтеграція піфагорійцями раціональності та гармонії у філософську думку підкреслює ідею про те, що технологія повинна відповідати природному порядку Всесвіту. Ця інтеграція математичних принципів у розуміння реальності відображає раннє визнання взаємозв'язку між технікою, знаннями та світом природи.

Ще в античній філософії ми можемо спостерігати першу критику техніки. В цей час існувало уявлення про те, що технології можуть бути небезпечними, якщо вони використовуються неналежним чином. Це можна побачити в міфах про Прометея, Дедала та Ікара [23, с. 277].

Отже, підсумуємо: антична філософія розглядала техніку як важливу форму людської діяльності, що вимагає як практичних навичок, так і теоретичного розуміння. Однак, філософи також усвідомлювали

потенційні небезпеки, пов'язані з розвитком техніки, і закликали до її розумного та відповідального використання.

Середньовіччя.

За доби середньовіччя, і тотальної теологізації всіх сфер буття, ставлення до техніки і технології теж змінилося. Християнізація Європи призвела до радикальної переінтерпретації техніки в контексті теологічних доктрин. Августин Блаженний у своєму творі «Про місто Боже» трактував механічні мистецтва як прояв божественної благодаті, дозволеної людству для компенсації гріхопадіння. Ф. Аквінський у «Сумі теології» розглядав механічні науки як легітимні форми пізнання, хоча вони все ще підпорядковані гуманітарним наукам і богослов'ю. Схоластична філософія XIII століття, зокрема у працях Альберта Великого, інтегрувала аристотелівську концепцію «*techne*» в християнський космологічний порядок.

Отже, можемо зробити висновок, що період середньовіччя характеризується сакралізацією технічної майстерності, де інструменти розглядалися як продовження божественного задуму. Технічні інновації, такі як готична архітектура або механічні годинники, інтерпретувалися як символи гармонії між божественним планом і людською творчістю [11].

В цей час важливим етапом стало виникнення гільдійних організацій, які інституціалізували передачу технічного знання через систему учнівства. Г. Сен-Вікторським у трактаті «*Didascalicon*» (1130), вперше об'єднує корисне матеріальне виробництво, тобто ремесла, під єдиним терміном «*artes mechanicae*» і поділяє його на сім класів за аналогією з сімома вільними мистецтвами: ткацтво, озброєння і будівництво, торгівля, сільське господарство, мисливство і приготування їжі, медицина і театральне мистецтво. Хоча ця класифікація надавала техніці місце в системі знань, соціальний статус ремісників залишався низьким. Технологічні практики розглядалися як компенсація наслідків гріхопадіння, а не як шлях до вдосконалення природи [4, с. 4-5].

Відродження і Просвітництво.

Період Відродження та Просвітництва радикально змінив статус техніки у філософській думці. Гуманізм, ключовий інтелектуальний рух

епохи Відродження, наголошував на важливості людського благополуччя, гідності та потенціалу індивідуальних досягнень. Цей філософський підхід заохочував дослідження світу природи та сприяв культурі дослідження та інновацій. У результаті технологічний прогрес став відображати орієнтований на людину світогляд, зосереджуючись на покращенні людського досвіду через винаходи та відкриття.

Науковою і філософською відправною точкою Ренесансу стали праці трьох античних авторів — Аристотеля, Галена і Птолемея, доповнені арабськими і середньовічними коментарями до цих авторів. Важливість епохи Відродження в контексті філософії техніки і технології полягає в тому, що, як стверджує Дж. Соудей [33] «багато з наших складних і суперечливих стосунків до власних технологій [...] уперше сформувалися в період європейського Відродження» [3, с. 142].

В епоху Відродження аристотелівський термін «*techne*» перекладається як *ars* і запроваджується чітке розмежування між ліберальними та механічними мистецтвами (це слово я використовуватиму як синонім «технології»). Термін «механічні мистецтва» стосується не тільки механіки, а й будь-якого виробництва корисних речей.

Е. Зілсел у своїй статті 1942 року «Соціологічні коріння науки» стверджував, що взаємодія ремісників і вчених в епоху Відродження є відправною точкою для сучасної науки та для сучасної концепції технології [3, с. 143].

Дихотомія техніки та природи прослідковується в працях філософів відродження. Опонуючи Аристотелю, М. Кузанський захищав людську винахідливість. Він стверджував, що форми людських артефактів не існують потенційно в природі, а створюються техніком для задоволення людських потреб [3, с. 147].

У пізньому Відродженні з'являється більш радикальна ідея, що механіка створює зовсім іншу сферу, яка конкурує і навіть перевершує природу. Механіку вважали настільки потужною, що вона могла «обманювати» природу, що передбачало її повну автономію і діяльність за правилами, відмінними від законів природи [3, с. 147].

Іншого погляду на відносини між механікою і природою

дотримуються професори математики в Падуї. Професори математики, такі як Г. Галілей, використовували механіку у своїх вченнях, спрямованих на відкриття природних законів шляхом маніпулювання механізмами. У своїх працях Г. Галілей доводить, що в природі діють механічні закони і що природа значною мірою механічна [3, с. 147]. Такий підхід знімає протиріччя між природою і технікою.

Попри деякі спроби підняти статус «artes mechanica», презирливе ставлення до «banausias» (корисного матеріального виробництва) зберігалось серед учених до початку XVII століття. Проте Ренесанс створив умови для розвитку сучасного розуміння технології як прикладної математичної науки та експериментальної науки. І все це ми бачимо вже в Новий час.

Сучасне розуміння технології багато в чому зобов'язане Ф. Бекону і Р. Декарту, які кинули виклик домодерним уявленням про корисне матеріальне виробництво. У цей період термін «технологія» стає більш уживаним. У натурфілософії спостерігається зсув у бік практичного підходу і акцент на механізмах [4, с. 2].

Ф. Бекон у «Новому Органоні» (1620) проголосив технічне панування над природою метою наукового пізнання, ввівши концепт «знання-сили». Ця парадигма знайшла свій вираз у картезіанському ідеалі людини як «володаря і власника природи».

В іншому своєму творі «Нова Атлантида» Ф. Бекон описує утопічне суспільство, де наука й технології покращують людське життя, наголошуючи на практичному застосуванні знань для суспільної користі. Також там ми зустрічаємо згадку про Соломонів дім — особливий підрозділ, що займається винаходом нових корисних розробок. Ф. Бекон розглядав механіку як нижчу форму технології [4, с. 87].

Центральним елементом філософії Р. Декарта, що безпосередньо вплинув на його розуміння технології, був механістичний світогляд. Р. Декарт розробив філософію, яка прагнула пояснити природу в механістичних термінах, тобто як систему, складену з взаємопов'язаних частин, що функціонують згідно з математичними та каузальними законами. Для Р. Декарта всесвіт був гігантською машиною, свого роду годинником, досконало зібраним Богом і керованим точними та

передбачуваними законами. Це механістичне бачення світу контрастувало з попередніми аристотелівськими концепціями, які розглядали природу як живий організм, анімований внутрішніми та телеологічними силами [4].

У механістичній концепції світу Р. Декарта вся природа функціонує згідно з механічними законами, і все в матеріальному світі можна пояснити з точки зору розташування та рухів його частин. Це передбачає, що всі аспекти складних структур – рослини, тварини чи людське тіло – можна зрозуміти, зводячи їх до найменших складових частин. Ця філософська позиція, відома як картезіанський редукціонізм, стала фундаментальним підходом для розвитку сучасної науки та технологічного мислення [7, с. 35-44].

Механістичний світогляд Р. Декарта надав теоретичне обґрунтування для розуміння технології. Якщо весь світ є машиною, то створення нових машин стає способом імітації та вдосконалення природних процесів. Ба більше, якщо природні об'єкти функціонують як механізми, то немає сутнісної різниці між природними об'єктами та технологічними артефактами – вони підпорядковуються тим самим фундаментальним законам. Ця ідея радикально відрізнялася від античного погляду, який наполягав на фундаментальній відмінності між природним і штучним [4].

Отже, філософія технології Ф. Бекона і Р. Декарта становить собою фундаментальний поворотний момент в історії філософської думки. Ці філософи переосмислили відношення між природою і технологією, надавши технології новий епістемологічний і соціальний статус. Вони встановили теоретичні основи для механістичного розуміння світу, що сприяло розвитку сучасної науки і технології.

Просвітництво і Промислова революція.

XVIII століття стало свідком формування філософії технічного прогресу, де розвиток механізмів і виробництва розглядався як драйвер соціальної модернізації. Д. Дідро у «Енциклопедії» систематизував технічні знання як основу цивілізаційного розвитку. Важливим моментом стало виокремлення техніки в автономну сферу людської діяльності, що підлягає раціональній оптимізації [11].

Іншим визначним етапом в рефлексії над технікою та технологією стала Промислова революція. Перша промислова революція розпочалася в Англії приблизно в 1750-1760 роках і тривала до 1820-1840 років, ознаменувавши перехід від аграрного суспільства до індустріального. Цей період характеризувався радикальною трансформацією виробничих процесів, коли людська праця поступово замінювалася механізованими технологіями. Ключові інновації включали парову машину, прядильну машину, використання коксу для виплавки металу та інші технологічні досягнення [24].

Промислова революція ознаменувала один із найфундаментальніших трансформаційних періодів у людській історії, що докорінно змінив не лише матеріальні умови існування, але й спосіб філософського осмислення взаємодії людини з технологіями. Цей період став не просто сплеском технологічних інновацій, але й породив глибокі філософські рефлексії щодо ролі та значення технологій у суспільному розвитку, заклавши основу для формування філософії технології як окремої галузі філософського знання [17].

Відносини між наукою та технологіями під час промислової революції є предметом постійних дискусій. Деякі вчені стверджують, що ключові винаходи того періоду були в основному роботою кваліфікованих ремісників без формальної наукової підготовки, тоді як інші наголошують на вирішальній ролі наукових знань у технологічному прогресі [27].

Дж. Мокір пропонує більш нюансований погляд, вказуючи на роль «корисного знання» у стимулюванні індустріалізації. Він стверджує: «Суть виробничої технології полягає в маніпулюванні природою для наших матеріальних цілей». Ця перспектива підкреслює важливість як практичного, так і теоретичного знання у сприянні технологічним інноваціям [25].

Промислова революція не обмежувалась лише технологічними інноваціями — вона призвела до глибинних економічних та соціальних змін. А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» створив інтелектуальну основу для розуміння нового економічного порядку, що ґрунтувався на спеціалізації, поділі праці та

ринкових трансакціях. А. Сміт обстоював «економічну систему, засновану на вільному підприємстві, приватній власності на засоби виробництва та відсутності державного втручання» [24].

Праця А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) надала не просто економічний аналіз, а філософську основу для розуміння індустріалізації та технологічного прогресу. А. Сміт підкреслював роль накопичення капіталу та поділу праці у підвищенні продуктивності. На його думку, багатство націй принципово залежало від «створення продуктивного капіталу», зазначаючи, що «річний капітал землі та праці може бути збільшений у своїй вартості лише шляхом збільшення робочої сили або її продуктивності [29].

Інша реакція на технологічний прогрес промислової містилася в роботах К. Маркса і Ф. Енгельса. Вони розглядали технології промислової епохи як інструмент експлуатації робітничого класу в капіталістичній системі. Проте ця критика вийшла за межі економічних аргументів і включала філософські роздуми про відчуження робітників від їхньої праці та трансформацію людської діяльності в умовах фабричної системи. Цей аналіз представляв спробу осмислення ширших наслідків технологізації для людської суб'єктивності та соціальних відносин [24].

Ці різноманітні реакції відображали глибокі соціальні та психологічні наслідки швидких технологічних змін, ставлячи питання про прогрес, традиції та добробут, які пізніше стануть центральними для філософії техніки і технології.

3. Філософія техніки і технології як окрема філософська дисципліна: основні етапи розвитку.

Хоча промислова революція стимулювала філософську рефлексію щодо технології, формування філософії технології як окремої академічної дисципліни відбулося значно пізніше. Дослідники вказують на публікацію книги Е. Каппа «Основи філософії техніки» [16] у 1877 році як на початок систематичного філософського осмислення технології. Також в цьому труді він вперше використав термін «філософія техніки» [11].

Філософія технології Е. Каппа, викладена в його основоположній праці «Grundlinien einer Philosophie der Technik» (1877), представляє перший систематичний підхід до філософського осмислення технологій через призму концепції органопроекції. Каппівська теорія розглядає технологічні артефакти як несвідомі проєкції людських органів, де інструменти виступають як зовнішні втілення біологічних функцій, призначені не лише для посилення фізичних можливостей, але й для розширення самосвідомості людини. Центральною ідеєю філософії Е. Каппа є діалектичний зв'язок між внутрішнім і зовнішнім: інструменти, створені людиною, дозволяють їй краще пізнати власну природу через матеріальні втілення функцій органів. Ця теоретична рамка розширюється від простих знарядь до складних систем, включаючи мову та державу, які Е. Капп вважав найвищими проявами органопроекції [16].

Таким чином, Е. Капп пропонує розуміння технології не просто як зовнішнього об'єкта, але як невіддільної частини людського буття, що формує саме наше самовизначення [16].

Впродовж ХХ століття філософія технології розвивалася за двома основними напрямками. Перший напрямок — це «гуманітарна філософія технології», яка зосереджувалася на значенні технології для суспільства та культури та її впливом на суспільство та культуру, а не самою технологією. В «гуманітарній філософії технології» визнається «примат гуманітарних наук над технологіями». Гуманітарні філософи технології схильні сприймати сам феномен технології в основному як належне; вони ставляться до нього як до «чорної скриньки», даного, унітарного, монолітного, неминучого явища. Їхній інтерес полягає не стільки в тому, щоб проаналізувати й зрозуміти сам феномен, скільки в тому, щоб зрозуміти його зв'язок із мораллю (Г. Йонас, А. Гелен), політикою (Н. Віннер), структурою суспільства (Л. Мамфорд), людською культурою (Ж. Еллюль), людським станом (Г. Арндт) чи метафізикою (М. Гайдеггер) [11].

Другий напрямок — філософія технології, яку можна назвати «аналітичною». «Аналітична філософія технології» займається власне технологією та спрямована на розуміння як практики проєктування та створення артефактів (у широкому сенсі, включаючи штучні процеси та

системи), так і природи створених таким чином речей. «Аналітична філософія технології» не розглядає технологію як «чорну скриньку», а навпаки вона підходить до техніки і технологія як до явища, яке слід детально вивчити. Ця остання гілка філософії технології прагне спадкоємності з філософією науки та кількома іншими галузями аналітичної традиції сучасної філософії, такими як філософія дії та прийняття рішень, а не з гуманітарними та соціальними науками [11].

Зараз наведемо основні концепції філософії техніки та технології у ХХ столітті. Друга світова війна стала поворотним моментом у філософії техніки технології. Розробка та використання атомної бомби, а також значна роль технології у військових діях змусили філософів переглянути оптимістичне бачення технологічного прогресу. Саме в цей період, у 1950-х і 1960-х роках, з'являються такі важливі роботи, як «Питання щодо технології» М. Гайдеггера (1954) та «Технологічне суспільство» Ж. Еллюля (1954), які встановлюють більш критичний тон у філософському осмисленні технології.

М. Гайдеггер (1889-1976) є одним із найважливіших філософів у сфері технологій. Його основоположна праця «Питання про техніку» [12] досліджує сутність технології за межами її утилітарного погляду, вводячи концепцію «enframing» (Gestell). М. Гайдеггер стверджує, що сучасна технологія не просто служить інструментом для використання людиною, але представляє особливий спосіб розкриття світу, який кидає виклик природі, щоб отримати ресурси для споживання людиною. Його критика підкреслює філософські наслідки технологічного прогресу та його потенціал для формування людського існування та сприйняття реальності.

Ж. Еллюль, французький філософ і соціолог, розвинув всеосяжну критику технологічного суспільства у своїй книзі «Технологічне суспільство» (1954) [12]. Для Ж. Еллюля технологія — це не просто машини або інструменти, а всеосяжна система або «техніка», яка підпорядковує всі аспекти людського життя власній логіці ефективності.

Ж. Еллюль стверджує, що «техніка, як універсальний і автономний технічний факт, розкривається як саме технологічне суспільство, в якому людина є лише одним тісно інтегрованим і чітко сформульованим

компонентом» [9, с. х]. Він також зазначає, що В що «Технологічне суспільство — це опис того, як автономна технологія перебуває в процесі поглинання традиційних цінностей кожного суспільства без винятку, підриваючи та пригнічуючи ці цінності, щоб у кінцевому підсумку створити монолітну світову культуру, в якій усе нетехнологічне різноманіття є лише видимістю». Цей песимістичний погляд на технологію як всепоглинальну силу став впливовим напрямком у філософії технології, особливо в контексті зростаючої технологізації суспільства.

Значний внесок у філософію техніки і технології внесли представники Франкфуртської школи зокрема М. Горкгаймер, Т. Адорно та Г. Маркузе.

Т. Адорно та М. Горкгаймер у своїй спільній праці «Діалектика Просвітництва» (1944) запропонували фундаментальну критику технологічної раціональності. Вони стверджували, що технологія стала формою домінування, яка підпорядковує як природу, так і людину [26]. За їхнім аргументом, Просвітництво, намагаючись звільнити людину від природи через технологічний прогрес, перетворило розум на інструментальний, спрямований лише на ефективність та контроль. Інструментальний розум, на їхню думку, розглядає природу лише як об'єкт для експлуатації та домінування, відмовляючись від будь-яких інших форм відносин з нею [18].

Т. Адорно та М. Горкгаймер критикували «інструментальний розум», який стає дедалі потужнішим із посиленням процесу раціоналізації в сучасних суспільствах. В інструментальному розумі та процесі раціоналізації люди починають приймати рішення на основі більш раціональних виборів, які враховують лише ефективність та завжди обчислюють, що принесе їм рішення чи дія. Це призводить до ігнорування моральності засобів для досягнення мети.

Важливим аспектом критики Т. Адорно та М. Горкгаймера була їхня концепція «культурної індустрії», яка використовує технології для створення стандартизованої масової культури. Вони стверджували, що культурна індустрія не лише обманює людей, але й домінує над ними, запобігаючи будь-якому опору. Вони бачили в культурній індустрії

систему, що ідеально організована для поневолення індивіда та пригнічення суспільства [39]

Г. Маркузе розвинув критику технології, зосереджуючись на її ролі в формуванні «одновимірного суспільства». У своїй відомій праці «Одновимірна людина» (1964) Г. Маркузе стверджував, що технологія не є нейтральною. Для Г. Маркузе технологія може бути інструментом соціального контролю та домінування, особливо в умовах капіталізму [26].

Перейдемо до аналітичної традиції в філософії техніки і технології. Іноді її ще називають аналітичною філософією техніки і технології і протиставляють так званій гуманітарній філософії техніки і технології.

А. Тюрінг відіграв надзвичайно важливу роль у становленні аналітичного підходу до технологій, особливо в галузі обчислювальної та інформаційної техніки. Його роботу «Обчислювальні машини і розум» (1950) розглядають як класичний приклад концептуально-аналітичної роботи в цій сфері. Ця робота А. Тюрінга ініціювала аналітичну традицію у філософії техніки, яка продовжує впливати і сьогодні [38, с. 20].

Також визначною фігурою в аналітичній філософії техніки та технології був Ф. Рапп. Його книга «Аналітична філософія техніки» (1981) є фундаментальною працею в цій галузі, яка закладає основи аналітичного підходу до техніки і технології [31]. В цій роботі він намагається забезпечити систематичний аналіз технології, враховуючи її історичні та системні аспекти. Підхід Ф. Раппа підкреслює важливість обґрунтування філософського аналізу емпіричними фактами. Його робота намагається подолати розрив між внутрішніми та зовнішніми аспектами технології.

У контексті емпіричного повороту, такі автори, як Д. Іде, П.-П. Вербек, П. Кроес і А. Мейерс своїми працями, зорієнтованими на аналіз конкретних технологічних ситуацій і взаємодію людини з технологіями, також роблять внесок у розвиток аналітично зорієнтованих досліджень. Хоча вони можуть використовувати феноменологічні підходи (наприклад, постфеноменологія), їхній фокус на емпіричних даних та аналізі окремих випадків зближує їх з аналітичною традицією [38, с. 19].

І тут треба в першу чергу виділити Д. Іде американського філософа в сфері науки, техніки і технології, який розробив феноменологічний підхід до розуміння технологій. Його книга «Техніка та практика» (1979) [13] визнається першою північноамериканською працею з філософії технології.

Центральним внеском Д. Іде до філософії технології є розробка постфеноменології – модифікованого підходу до феноменології, який фокусується на емпіричному та міждисциплінарному дослідженні відносин між людиною та технікою і технологією. На відміну від традиційних абстрактних аналізів техніки і технології, постфеноменологія розглядає конкретні технологічні артефакти та способи їх взаємодії з користувачами. За поглядами Д. Іде, цей підхід знаходить спосіб аналізувати роль технологій у соціальному, особистому та культурному житті, здійснюючи конкретні емпіричні дослідження технологій у множині.

Ключовим моментом в філософії Д. Іде є момент взаємодії техніки і технології з людиною. Він виділяє три основні типи таких відносин: відносини втілення (Embodiment relations), герменевтичні відносини (Hermeneutical relations) та відносини інакшості або відчуження (Hermeneutical relations).

У відносинах втілення технологія стає ніби частиною користувача, зникаючи з його безпосереднього сприйняття світу. Досвід користувача опосередковується технологією настільки, що вона сприймається як продовження тіла або почуттів. Прикладом є окуляри: коли вони добре підібрані, користувач сприймає покращений зір як власний, а не як результат використання артефакту [38, с. 365]

Герменевтичні відносини (Hermeneutical relations) виникають, коли технологія надає репрезентації, які потребують інтерпретації. У таких відносинах користувач не «дивиться крізь» технологію, а скоріше «дивиться на» неї, щоб зрозуміти світ. Наприклад, термометр не дозволяє нам безпосередньо відчутти температуру, а надає числове значення, яке ми інтерпретуємо. Концепція Д. Іде про матеріальну герменевтику пов'язана саме з цим типом відносин, характеризуючи багато практик у сферах технонауки [38, с. 365-366].

При відносинах інакшості або відчуження технологія сприймається як щось окреме від користувача, як інший об'єкт, з яким потрібно взаємодіяти. При цьому типі відносин людина взаємодіє з технологією як з квазіавтономною системою, яка виконує функції, що раніше виконувалися іншими людьми. Прикладом може слугувати використання робота для виконання завдання: користувач усвідомлює робота як окремий інструмент, що виконує певні дії. Інший приклад — спілкування з чат-ботами або віртуальними співрозмовниками [38, с. 365-366].

Концепція мультистабільності є ще одним важливим аспектом філософії Д. Іде. Ця концепція стверджує, що технології можуть мати множинні стабільні використання та значення залежно від культурного контексту та практики. Наприклад, лук і стріли можуть бути як зброєю для полювання, так і спортивним знаряддям або ритуальним об'єктом. Матеріальність, тілесні техніки та практики, а також культурний контекст разом формують траєкторію технологій – як вони розробляються, сприймаються та використовуються. Таким чином, концепція мультистабільності Дона Іде наголошує на гнучкості та багатогранності технологій, а також на активній ролі людини у формуванні значення та функцій технологічних артефактів через їхнє використання та інтерпретацію в різних контекстах. Цей підхід є важливою частиною постфеноменології, що прагне детального опису конкретних досвідів взаємодії людини та технології [38, с. 371].

4. Фундаментальні проблеми філософії техніки і технології.

Сучасне суспільство фундаментально сформоване технологіями, силою, настільки поширеною, що її філософське дослідження стає дедалі критичнішим. Це поле дослідження виходить за рамки простого розгляду інструментів, визнаючи технологію визначальним елементом нашого існування, що впливає не лише на наше фізичне середовище, але й на наші соціальні структури, культурні практики та навіть наше розуміння самих себе. Швидкий розвиток та інтеграція технологій у всі аспекти людського життя призвели до усвідомлення того, наскільки глибоко артефакти та технічні системи змінюють наш досвід і наші уявлення про майбутнє. Цей висхідний інтерес впливає з розуміння того, що технологія не є нейтральною сутністю, а активно змінює людські життя,

політичні ландшафти, наукові зусилля та наші довгострокові перспективи.

Отже, окреслимо фундаментальні проблеми філософії техніки і технології які турбують філософів від античності і до наших днів. І будуть турбувати і в майбутньому, бо доля нашої цивілізації нерозривна пов'язана з технікою і технологіями.

Фундаментальні онтологічні проблеми техніки і технології.

Почнемо з проблеми розрізнення між природою та технікою. Взаємозв'язок між природою та технікою був постійною онтологічною проблемою у філософії техніки. У античній грецькій філософії, особливо в роботах Аристотеля, природні об'єкти відрізнялися від техніки за їхнім принципом руху або зміни. Вважалося, що природні об'єкти мають внутрішній принцип зміни, тоді як техніка отримують свою форму та призначення із зовнішнього джерела — людини-творця.

У «Нікомаховій етиці» Аристотель розрізняє природні процеси та технологічне виробництво, зазначаючи, що в той час, як природа діє відповідно до необхідних принципів, техніка передбачає випадковість і вибір. Це онтологічне розрізнення було фундаментальним для античного грецького світогляду та впливало на філософське мислення про технологію протягом століть.

Однак цей жорсткий поділ був оскаржений у період раннього Модерну. Механістична філософія Р. Декарта фактично зруйнувала онтологічне розрізнення між природними та штучними об'єктами, розглядаючи і ті, й інші як механічні системи, що функціонують за однаковими принципами. У своїй роботі Р. Декарт розвинув радикальний погляд, що тварини і навіть людські тіла є по суті складними машинами, які відрізняються від створених людиною машин лише ступенем складності [4].

Цей механістичний погляд поставив нові онтологічні питання: Якщо і природні, і штучні об'єкти функціонують за однаковими механічними принципами, чи є між ними якась істотна різниця? Чи представляє технологія продовження природи, чи щось фундаментально відмінне? Ці питання залишаються центральними для філософії техніки в нас час.

Фундаментальні епістемологічні проблеми філософії техніки і технології.

Взаємозв'язок між технологією та знанням становить іншу основну область філософських проблем. Як технологія співвідноситься з науковим знанням? Який вид знання втілений у технологічній практиці? Як технологія опосередковує чи трансформує людське знання?

Взаємозв'язок між технологією (як прикладним знанням) і наукою (як теоретичним знанням) був постійною епістемологічною проблемою. Антична грецька ієрархія, яка ставила теорію вище виробництва, встановила модель, у якій технологічне знання було підпорядковане теоретичному знанню.

Однак Ф. Бекон кинув виклик цій ієрархії, аргументуючи більш тісний зв'язок між теоретичним знанням і практичним застосуванням. Він виступав за новий вид натурфілософії, який би продукував як знання, так і корисні винаходи. Це представляло значний епістемологічний зсув, припускаючи, що технологія могла бути шляхом до науки [4].

Р. Декарт далі розвинув цей зв'язок між теоретичним і практичним знанням у своїй механістичній філософії. Розглядаючи матеріальний світ як складну машину, він встановив рамки, у яких математичні й механічні принципи могли бути застосовані для розуміння як природних явищ, так і технологічних артефактів. Цей підхід передбачав більш уніфіковану епістемологію, у якій однакові принципи керували як науковим розумінням, так і технологічним розвитком [4].

Погляд на техніку як прикладну науку виник в епоху Просвітництва. Енциклопедія Д. Дідро і д'Аламбера (1751-1772) представила технічне знання як практичне застосування наукових принципів. Однак історики та філософи все частіше визнають, що технічні знання часто передують науковому розумінню.

В сучасній філософії техніки і технології панує думка, що технологія бере активну участь у формуванні знання, а не є просто нейтральним інструментом для його отримання [38, с. 104]. Технологія не просто допомагає нам здобувати знання, а й активно формує наші способи пізнання, створює нові середовища для взаємодії та пізнання, опосередковує наші стосунки зі світом і впливає на інтерпретацію

отриманих знань. Сучасна філософія технології дедалі більше визнає цю активну роль техніки в епістемологічних процесах.

Фундаментальні антропологічні проблеми.

Дослідження філософських аспектів взаємодії людини і техніки набуває особливої актуальності в умовах стрімкого технологічного розвитку сучасного світу. Антропологічний вимір техніки виступає ключовим у розумінні як сутності самої техніки, так і трансформацій людського буття під її впливом. Аналіз наукових праць демонструє, що філософія техніки зосереджує увагу на складних взаємозв'язках між технічним розвитком і людською природою, ставлячи в центр дослідження не лише саму техніку, але й людину як її творця і користувача. Одні з основних питань: Як технологія співвідноситься з людською природою? Як вона змінює те, що означає бути людиною? Яким є належний взаємозв'язок між людьми та технікою і технологіями?

Одним з основних питань тут є: дихотомія техніки як розширення людських можливостей і залежність людини від техніки.

З одного боку, техніка розширює можливості людини, дозволяє їй подолати природні обмеження. Як зазначав Х. Ортега-і-Гасет, техніка є невичерпним джерелом людської діяльності, яка в принципі не знає меж. Створені технікою життєві технічні передумови багаторазово перевищують природні, і в результаті люди вже не можуть існувати матеріально без досягнутого технічного рівня [34, с. 27].

З іншого боку, техніка трансформувалася в «самодостатню» сутність, дистанціювалася від свого творця настільки, що деякою мірою загрожує самій людині, а процес її інновації час від часу обертається складними соціальними проблемами. Людина відбувається у залежність від техніки, що породжує проблему технологічного детермінізму – виявлення про те, що технічний розвиток є самодостатнім і розуміє всі інші аспекти суспільного життя [41].

Приборкуючи силу природи за допомогою техніки і технології, людина змогла утвердитися в ролі творця так званої іншої природи, штучного середовища у вигляді різних артефактів, які зробили життя людини зручнішим та комфортнішим. Однак зворотним боком цей процес стає тим, що людина втрачає безпосередній зв'язок з природою і

все більше залежить від штучного середовища, створеного технікою [34, с. 28].

Інша велика антропологічна проблема в філософії техніки та технології це розмивання меж між людиною та технологією. Сучасні біотехнології, генна інженерія, нанотехнології та інформаційні технології відкривають можливості для радикального перетворення людини, що ставить під питання саме поняття людської природи.

Британський антрополог Д. Міллер зазначає, що відносини техніки та людини – це процес об'єктивізації, що виражається діалектикою суб'єкта й об'єкта, де «суб'єкт стає об'єктом самого себе, він повертається до себе на новому рівні, це циклічно триває» [34]. Він також нагадує про висловлювання А. Гурана про те, що «техніка — це фактор біологічного виміру людини», еволюційний фактор, у ході розвитку якого «інструменти і тіло глибоко проростають один в одному» [34].

Звідси можемо зробити висновки, що межі між технікою, технологією і людиною все більше стираються і будуть ще більше стиратися. Це явище має кореляцію з технологічним та науковим прогресом. Чим швидше буде проходити цей прогрес, тим менше буде межа між людиною і технологією.

Фундаментальні етичні проблеми.

Етичні виміри технології становлять ще одну основну область фундаментальних проблем в філософії техніки і технології. Як ми повинні оцінювати технології? Які цінності повинні керувати технологічним розвитком? Яку відповідальність несуть творці та користувачі технології? На ці інші питання намагається відповісти техноетика.

Термін «техноетика» вперше ввів М. Бунге в 1970-х роках (Bunge, 1977), коли боровся за більшу моральну та соціальну відповідальність технологів та інженерів за свої творіння. Це відображено в його статті «На шляху до техноетики» [6].

Одною з основних проблем в етиці техніки і технології є проблема відповідальності. Традиційна філософія та етика технології розглядала відповідальність переважно в контексті прямих наслідків технологічних інновацій. З ускладненням технологічних систем питання

відповідальності стає все більш багатомірним і складним.

Одним з найпомітніших авторів, який підіймав питання відповідальності був Г. Йонас. Він стверджує, що нинішня ситуація вимагає нового розуміння відповідальності. Традиційна етика була зосереджена на безпосередніх міжособистісних стосунках і наслідках, але не враховувала довгострокові ефекти технологічних дій на майбутні покоління та навколишнє середовище. Г. Йонас зазначає, що сучасна наука надає людству безпрецедентну владу над природою, майбутніми поколіннями і навіть визначенням самого життя. Тому треба створити нову етику для технологічного суспільства, яка б ґрунтувалася б на визнанні того, що людські дії мають далекосяжні наслідки, які можуть загрожувати майбутньому існуванню людства [15, с. 11].

У зв'язку з цим він формулює новий етичний імператив, який враховує довгострокові наслідки технологічних дій: «Дій так, щоб наслідки твоїх дій були сумісними з постійністю справжнього людського життя на Землі» [15, с. 11].

Приватність та спостереження становлять інші ключові етичні проблеми в сучасній філософії техніки і технології. Розвиток цифрових технологій, особливо в контексті того, що Ш. Зубофф назвала «наглядним капіталізмом» [40], порушує важливі питання про приватність, автономію та свободу в цифрову епоху. Ш. Зубофф визначає наглядний капіталізм як новий економічний порядок, який претендує на людський досвід як на безкоштовну сировину для прихованих комерційних практик вилучення, прогнозування та продажу. Цей людський досвід збирається за допомогою інформаційних технологій, які стали невіддільними атрибутами життя будь-якої людини.

Ці питання мають глибоке коріння в класичних філософських роздумах про свободу, автономію та гідність, але набувають нових вимірів у контексті цифрових технологій. Вони також пов'язані з етичними проблемами щодо справедливості, рівності та недискримінації в технологічно опосередкованому суспільстві [37, с. 62-72].

Розв'язання цих етичних проблем вимагає не лише аналізу конкретних технологій, але й осмислення ширших соціально-політичних та економічних структур, в яких ці технології вбудовані. Воно також

потребує розвитку нових етичних рамок, що враховують специфічні виклики цифрової епохи.

Фундаментальні соціальні та культурні проблеми.

Соціальні та культурні виміри технології становлять іншу основну область філософських проблем. Розвиток технологій не просто змінює наші повсякденні практики, але й трансформує саму структуру суспільства та культурні патерни. Аналіз різноманітних підходів до філософії техніки — від технологічного детермінізму до соціального конструктивізму та коеволюційних теорій — дозволяє глибше зрозуміти, як технологічні системи впливають на соціокультурний контекст і водночас формуються ним.

У сучасному дискурсі можна виокремити три основні філософські перспективи щодо взаємозв'язку між технологією та суспільством: технологія як автономна сила, що визначає суспільство; технологія як соціальний конструкт, сформований людськими цінностями; та коеволюційна перспектива, де технологія і суспільство взаємно впливають одне на одного [30].

Погляд на технологію як автономну силу, що визначає соціальні структури та рухає історичні зміни, має глибоке коріння у філософському осмисленні техніки. Ця перспектива, яку часто називають технологічним детермінізмом, розглядає технологію як таку, що розвивається згідно з внутрішньою логікою, значною мірою незалежно від людського контролю. Ж. Еллюль втілює цю думку в «Технологічному суспільстві», де він зображує техніку як автономну силу, яка «стала самоціллю» і «в якій немає нічого людського і до якої ми повинні пристосуватися якнайкраще»[9].

За Ж. Еллюлем, техніка функціонує за власними принципами, нав'язуючи універсальну й автономну технічну раціональність усім сферам життя. Ця перспектива розглядає технологічний розвиток як основний рушій соціальних змін, а соціальні структури та культурні цінності адаптуються до вимог технологічних систем, а не навпаки. Техніка стала «універсальним і автономним технічним фактом», який «виявляється як саме технологічне суспільство, в якому людина є лише одним щільно інтегрованим і артикульованим компонентом» [9].

На протизагу технолосічному детермінізму, соціально-конструктивістська перспектива розглядає технологію як фундаментально сформовану людськими вибором, цінностями та соціальними інтересами. Цей підхід, пов'язаний із соціальним конструюванням технології (SCOT) та спорідненими теоріями, підкреслює, що технології не розвиваються заздалегідь визначеним шляхом, а є результатом складних соціальних переговорів і виборів [8].

З цієї перспективи технології не є нейтральними інструментами, а втілюють певні цінності, інтереси та владні відносини. Дизайн, розробка та впровадження технологій відображають соціальні контексти, в яких вони виникають. Таким чином, технологічні артефакти розглядаються як «заморожені соціальні відносини», що матеріалізують конкретні культурні припущення та політичні домовленості. Соціально-конструктивістський підхід підкреслює важливість людської агентності в технолосічному розвитку та відкидає уявлення про те, що технології слідує автономній, заздалегідь визначеній траєкторії.

Третя перспектива пропонує середній шлях між детермінізмом і конструктивізмом, пропонує коеволюційні відносини між технологією та суспільством [30]. Цей підхід визнає, що, хоча технології соціально сформовані, вони також відіграють конститутивну роль у формуванні соціальних відносин і культурних практик. Технологія та суспільство розглядаються як взаємно конститутивні, що розвиваються разом у складних моделях взаємодії. Цей нюансований підхід до взаємозв'язку технології та суспільства уникає редукціонізму як технолосічного детермінізму, так і соціального конструктивізму, визнаючи складність їхньої взаємодії.

Окремо слід розглянути проблему трансформації суспільства завдяки технічному прогресу. Протягом всієї історії людства ми спостерігаємо, як техніки змінювала суспільство. І зараз ми спостерігаємо, як цифрові технології глибоко перебудували соціальні структури, комунікаційні моделі та форми людської взаємодії.

Цифрова революція сприяла безпрецедентній глобальній комунікації та обміну ідеями, створюючи нові форми соціального зв'язку та культурного обміну. Дослідження показують, що доступ до цифрової

культури позитивно впливає як на культурну, так і на соціальну відкритість [19], що свідчить про те, що цифрові технології можуть сприяти міжкультурному розумінню та соціальній згуртованості. Інтернет і мобільні технології створили нові можливості для міжкультурних взаємодій, що призвело до змішування культурних цінностей і практик у глобальному масштабі [1].

Однак ця цифрова трансформація також спричинила нові форми соціальної стратифікації та нерівності. Концепція «цифрового розриву» підкреслює, як нерівний доступ до цифрових ресурсів може посилити наявні соціальні нерівності [19]. Оскільки цифрові технології стають все більш центральними для освіти, працевлаштування та громадянської участі, ті, хто має обмежений доступ або цифрову грамотність, стикаються зі значними недоліками.

Технологія не лише трансформує соціальні структури, але й глибоко впливає на культурні ідентичності, практики та цінності. Філософія техніки все більше визнає культурні виміри технологічних систем та їхній вплив на різноманітні культурні контексти.

Технологія відіграє ключову роль у формуванні культурних ідентичностей і практик по всьому світу [1]. Цифрові технології, зокрема, трансформували способи формування та вираження культурних ідентичностей. Платформи соціальних медіа, наприклад, надають нові простори для культурного вираження та формування ідентичності, дозволяючи виникнення нових культурних практик і спільнот, що виходять за межі традиційних географічних кордонів.

Однак глобальне поширення цифрових технологій також викликає занепокоєння щодо культурної гомогенізації, де домінантні глобальні культури затіняють локальні ідентичності [1]. Оскільки технології, розроблені в конкретних культурних контекстах (переважно західних і особливо американських), поширюються глобально, вони можуть нести вбудовані культурні припущення та цінності, які конфліктуєть із місцевими культурними практиками.

У контексті швидких і часто підричних технологічних змін філософія техніки і технології відіграє важливу критичну роль. Вона забезпечує концептуальні інструменти для критичного осмислення

технологічних трансформацій, а також для уявлення та оцінки альтернативних технологічних майбутніх.

Шляхом дослідження фундаментальних проблем філософії техніки, від класичних до сучасних перспектив, ми отримуємо не лише глибше розуміння техніки і технології як філософського феномену, але й ресурси для більш вдумливого та відповідального залучення до технологічних систем, які все більшою мірою формують людське життя та світ.

5. Роль штучного інтелекту в сучасному світі: філософський аспект.

Штучний інтелект (ШІ) сьогодні переростає межі суто технологічного явища, трансформуючись у фундаментальний філософський виклик, що потребує переосмислення традиційних концепцій свідомості, інтелекту та пізнання. Ці аспекти зараз активно досліджуються філософією техніки і технології. Розвиток сучасного ШІ не лише революціонує технології та суспільство, але й кидає виклик основним філософським парадигмам, які формували наше розуміння розуму та інтелекту протягом століть.

Витоки філософського осмислення штучного інтелекту сягають фундаментального питання «Що таке ШІ?», яке само по собі є глибокою філософською проблемою. Попередньо можна зазначити, що ШІ — це галузь, присвячена створенню артефактів, здатних демонструвати в контрольованих, добре зрозумілих середовищах і протягом тривалих періодів часу поведінку, яку ми вважаємо інтелектуальною, або, більш загально, поведінку, яку ми вважаємо ключовою для володіння розумом [2].

Традиційний підхід до ШІ, який часто називають класичним або символічним ШІ, ґрунтувався на ідеї, що інтелект можна відтворити через маніпуляції із символами та логічними правилами. Ця концепція була тісно пов'язана з філософськими традиціями раціоналізму та формальної логіки. Однак із часом філософія ШІ еволюціонувала в напрямку більш емпіричних моделей, які наголошують на важливості навчання з досвіду, розпізнавання закономірностей і ймовірного міркування. Цей зсув частково відображає історичну напругу в філософії між раціоналістичними та емпіричними підходами до пізнання [2].

Одним із головних філософських питань ШІ є питання

переосмислення свідомості та інтелекту. У класичній філософії, особливо в роботах Декарта, зазначається, що справжній інтелект нерозривно пов'язаний зі свідомістю. Для Декарта думка вимагала самосвідомості: здатності розмірковувати, сумніватися, знати себе як мислячу істоту. Проте у сучасну епоху штучний інтелект кидає виклик цьому поняттю.

Системи ШІ, такі як DeepMind's AlphaZero та OpenAI's GPT-4, здатні виконувати завдання, які, здавалося б, вимагають складних міркувань, але роблять це без будь-якої форми самосвідомості. Ця ситуація породжує глибоку філософську дилему: якщо ШІ може виконувати завдання, які традиційно вимагають інтелекту, такі як творче письмо, стратегічне прийняття рішень або розуміння мови, без свідомого усвідомлення, яке Декарт вважав необхідним, то чи потрібно нам переосмислити саму природу інтелекту? Це може вимагати радикального перегляду наших найбільш фундаментальних концепцій розуму, свідомості та інтелекту.

Розвиток ШІ не лише змінює наше розуміння інтелекту та пізнання, але й спонукає до переосмислення самої людської природи. Штучний інтелект порушує глибокі питання про те, що відрізняє людей від машин і як людська ідентичність може трансформуватися в міру того, як системи ШІ стають більш складними. Як зазначається в одному з джерел [36], новітні технології порушують заново антропологічне питання про те, що таке людина і що відрізняє людей від технології. Чи можемо ми також приписувати свідомість, агентність, автономію та інтелект технології? Відповіді на ці питання приведуть нас до нового усвідомлення людини. Людини як феномена де майже немає розділення між штучним і технологічним.

Системи ШІ стають все більш автономними, очевидно раціональними та інтелектуальними, що породжує численні етичні проблеми. Серед них – проблеми приватності, упередженості та справедливості в алгоритмах ШІ, прозорості та пояснюваності прийняття рішень ШІ, потенціалу ШІ замінити людських працівників та питання про те, чи може розвинений ШІ врешті-решт становити екзистенційні ризики для людства.

Етичні проблеми, пов'язані з порушенням приватності, підзвітністю та алгоритмічною упередженістю, — це не просто технічні виклики; вони зачіпають фундаментальні моральні принципи, які керують людським суспільством. Зокрема, деонтологічна етика Е. Канта та утилітарний фокус на максимізації колективного добробуту пропонують цінні філософські рамки для вирішення цих дилем. Ці теорії надають практичні інструменти для етичної розробки, впровадження та регулювання технологій штучного інтелекту, гарантуючи, що вони слугуватимуть загальному благу, поважаючи при цьому права людини. Однак розв'язання цих етичних проблем не є одноразовим завданням, а вимагає постійних роздумів і адаптації. Оскільки ШІ продовжує розвиватися, з'являтимуться нові виклики, а рішення, які ми пропонуємо сьогодні, можуть потребувати доопрацювання вже завтра. Щоб розвиток ШІ не випереджав наше моральне розуміння, важливо розвивати міждисциплінарну співпрацю між технологіями, етиками, юристами та політиками. Така співпраця допоможе створити всеосяжні етичні настанови та регуляторні рамки, які не лише сприятимуть відповідальному розвитку ШІ, але й захистять людей і суспільство від потенційної шкоди [21].

Крім того, глобальна співпраця має першорядне значення для встановлення міжнародних етичних стандартів у сфері ШІ. Оскільки технології ШІ виходять за межі національних кордонів, то й етичні норми, які їх регулюють, також повинні виходити за межі національних кордонів. Країни повинні спільно працювати над створенням універсальних принципів, які забезпечать справедливість, прозорість і підзвітність у системах ШІ. Досягнувши глобального консенсусу щодо етики ШІ, ми зможемо запобігти тому, щоб технологічний прогрес посилював соціальну нерівність або порушував фундаментальні права людини.

Тільки завдяки постійним зусиллям ми зможемо досягти майбутнього, в якому ШІ і суспільство розвиватимуться пліч-о-пліч, гарантуючи, що інновації не лише стимулюватимуть економічне зростання, а й сприятимуть справедливості, рівності та загальному благу для всіх.

Дослідження філософського ландшафту штучного інтелекту в сучасному світі розкриває складний гобелен взаємопов'язаних тем і нагальних питань. Швидкий розвиток і широка інтеграція ШІ кидають виклик нашим фундаментальним уявленням про інтелект, свідомість, етику, автономію та саму природу людини. Філософське дослідження забезпечує критичні рамки, необхідні для навігації в цих незвіданих водах, пропонуючи проникнення в епістемологічні загадки машинного мислення, етичні дилеми розробки та впровадження штучного інтелекту, невловиму природу штучної свідомості, розвиток концепцій волі та відповідальності, глибокі наслідки штучного загального інтелекту та рухливі піски людська ідентичність і відносини в епоху ШІ.

Постійний діалог між філософією, інформаційними технологіями та іншими дисциплінами має вирішальне значення для забезпечення того, щоб розробка та розгортання штучного інтелекту керувалися етичними принципами, які віддають пріоритет благополуччю, автономії, гідності та справедливості людини. Оскільки штучний інтелект продовжує розвиватися прискореними темпами, потреба в суворій філософській взаємодії стає все більш критичною. Вдумливо розглядаючи глибокі філософські наслідки цих потужних технологій, ми можемо прагнути сформуванню майбутнього, де штучний інтелект буде корисним інструментом для людства, покращуючи наше життя та допомагаючи нам вирішувати деякі з найнагальніших викликів світу, зберігаючи при цьому основні цінності, які визначають нашу людяність. Майбутнє людства в епоху розумних машин формуватиметься не лише технологічними інноваціями, а й мудрістю та передбаченням, які впливають із філософських роздумів.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення філософії техніки та технології.
2. Що є предметом філософії техніки та технології?
3. Які філософські ідеї про техніку і технологію існували в Античності?
4. Як розуміли техніку й технологію в Середні віки?
5. Як змінилося ставлення до техніки і технології в епоху

Відродження і Просвітництва? Назвіть ключових філософів цього періоду.

6. Який вплив справила Промислова революція на філософське осмислення техніки й технології?

7. Коли філософія техніки і технології оформилася як окрема філософська дисципліна? Назвіть першу важливу роботу в цій галузі.

8. Охарактеризуйте два основні напрями у філософії техніки і технології ХХ століття.

9. Назвіть ключових мислителів, які зробили значний внесок у розвиток філософії техніки й технології у ХХ столітті, і коротко опишіть їхні основні ідеї.

10. Перелічіть основні фундаментальні проблеми філософії техніки і технології.

11. У чому полягає онтологічна проблема розрізнення природи і техніки?

12. Які основні епістемологічні питання філософії техніки і технології? Які антропологічні проблеми виникають у зв'язку з розвитком техніки і технології?

13. Як співвідносяться технологічний детермінізм і соціальний конструктивізм у розумінні взаємодії техніки і суспільства?

14. Як техніка і технологія впливають на трансформацію суспільства і культури?

15. Назвіть основні етичні проблеми ІІІ.

Список використаних джерел

1. Alsaleh, A. *The impact of technological advancement on culture and society*. Sci Rep, 14, 32140 (2024).
2. Arkoudas K, Bringsjord S. Philosophical foundations. *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence*. Cambridge University Press, 34-63 (2014).
3. Arnautu, R. *The Renaissance Conception Regarding Technology*. Journal for Communication and Culture, 1(2), 141-161 (2011).
4. Arnautu, R. *Early Modern Philosophy of Technology: Bacon and Descartes*: Doctor of Philosophy in Philosophy dissertation : Submitted to

Central European University. Budapest, Hungary, 2013. 185 p.

5. Borgmann, A. *Technology and the Character of Contemporary Life: A Philosophical Inquiry*. University of Chicago Press (1984).
6. Bunge, M. *Towards a Technoethics*. *The Monist*, 60(1), 96–107 (1977).
7. Capra, F., & Luisi, P.L. *The mechanistic view of life*. In *The Systems View of Life: A Unifying Vision*. Cambridge University Press, 35-44 (2014).
8. Dusek, V. (Ed.). *Philosophy of technology: an introduction*. Oxford: Blackwell (2008).
9. Ellul, J. *The technological society*. New York: Vintage Books (1964).
10. Feenberg, A. *Questioning Technology*. Routledge (1999).
11. Franssen, M., Lokhorst, G.-J., & van de Poel, I. *Philosophy of Technology*. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2024 Edition)*. URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/technology/> (дата звернення: 16.03.2025) (2024).
12. Heidegger, M. *The question concerning technology, and other essays* (W. Lovitt, Trans.). New York: Garland Pub (1977).
13. Ihde, D. *Technics and Praxis*. Dordrecht/Boston/London: D. Reidel (1979).
14. Ihde, D. *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*. Indiana University Press (1990).
15. Jonas, H. *The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age*. Chicago: University of Chicago Press (1984).
16. Kapp, E. *Elements of a Philosophy of Technology* (J.W. Kirkwood & L. Weatherby, Eds.). University of Minnesota Press (2018).
17. Khan, B.Z. *Human capital, knowledge and economic development: evidence from the British Industrial Revolution, 1750–1930*. *Cliometrica*, 12, 313–341 (2018).
18. Kurylo, B. *Technologised consumer culture: The Adorno-Benjamin debate and the reverse side of politicisation*. *Journal of Consumer Culture*, 20(4), 619-636 (2020).
19. Lamberti, G., et al. *Access to digital culture as a driver of social and cultural openness: European evidence*. *Humanit Soc Sci Commun*, 12, 180 (2025).

20. Latour, B. *Aramis, or the Love of Technology* (C. Porter, Trans.). Harvard University Press (1996).
21. Liu, G. *Artificial Intelligence and Ethics: Moral Challenges from a Philosophical Perspective*. Proceedings of the 2024 6th International Conference on Literature, Art and Human Development, 408–413 (2024).
22. Merleau-Ponty, M. *Phénoménologie de la perception*. Paris: La Librairie Gallimard (1945).
23. Mitcham, C. *Thinking through technology: the path between engineering and philosophy*. Chicago: University of Chicago Press (1994).
24. Mohajan, H. *The First Industrial Revolution: Creation of a New Global Human Era*. Journal of Social Sciences and Humanities, 5(4), 377–387 (2019).
25. Mokyr, J. *Knowledge, Technology, and Economic Growth During the Industrial Revolution*. In B. van Ark et al. (Eds.), *Productivity, Technology, and Economic Growth*. Kluwer Academic Press, 253–292 (2000).
26. Ocaso, J.V. *Technology, Technological Domination, and the Great Refusal: Marcuse's Critique of the Advanced Industrial Society*. Kritike, 4(1), 54–78 (2010).
27. O Grada, C. *Did science cause the industrial revolution?*. Journal of Economic Literature, 54(1), 224–239 (2016).
28. Pitt, J.C. *'Guns Don't Kill, People Kill': Values in and/or around Technologies*. In P. Kroes & P.-P. Verbeek (Eds.), *The Moral Status of Technical Artefacts*. Dordrecht: Springer, 89–101 (2014).
29. Pitt-Watson, D. *Of the nature, accumulation and employment of stock*. In O. Shaikh & S. Wheldon-Bayes (Eds.), *The Wealth of Nations in the Twenty-First Century*. Glasgow: Global Ethical Finance Initiative, 18–28 (2021).
30. Poel, I. van de. *Three philosophical perspectives on the relation between technology and society, and how they affect the current debate about artificial intelligence*. Human Affairs, 30(4), 499–511 (2020).
31. Rapp, F. *Analytical Philosophy of Technology* (S.R. Carpenter & T. Langenbruch, Trans.). D. Reidel Publishing Company (1981).
32. Sarkar, M.K., & Sarkar, S.D. *The Ethics Of Artificial Intelligence: Ethics And Moral Challenges*. Educational Administration: Theory and Practice, 30(5), 12367–12372 (2024).

33. Sawday, J. *The Engines of Imagination*. London: Routledge (2007).
34. Свента Н. Антропологічні виміри техніки / Н. Свента, Т. Чоп // *Збірник тез II Міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів „Філософські виміри техніки“*, 4–5 грудня 2019 року. — Т. : ТНТУ, 2019. — С. 28–29.
35. Stiegler, B. *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus* (R. Beardsworth & G. Collins, Trans.). Stanford University Press (1998).
36. Susan, K. *Neurotechnology, AI, and Human Identity: A Christian Anthropological Analysis and Apologetic Response*. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 12(3), 109–114 (2025).
37. Tsou, J.Y., & Walsh, K.P. *Ethical Theory and Technology*. In G. Robson & J.Y. Tsou (Eds.), *Technology Ethics: A Philosophical Introduction and Readings*. Routledge, 62–72 (2023).
38. Vallor, S. (Ed.). *The Oxford Handbook of Philosophy of Technology*. Oxford University Press (2022).
39. Yaman, B. *Critiques of Adorno and Horkheimer on modern society: a pessimistic approach*. *Tojsat*, 1(2), 16–21 (2016).
40. Zuboff, S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs (2019).
41. Чорноморденко І. В. Теоретико–методологічні засади становлення, розвитку та трансформації філософії техніки в епоху глобалізації / І. В. Чорноморденко, Н. В. Качак // *Гілея: науковий вісник*. – 2016. – Вип. 105.

2.3 Аксіологічні виміри філософії техніки

1. Аксіологічний вимір техніки і технологій.
2. Вплив технологій на цінності.
3. Етичні питання .
4. Аксіологічний контекст – цінності сучасності.

Аксіологічний вимір техніки і технології – це дослідження цінностей, які лежать в основі розвитку та застосування техніки і технологій. Він включає аналіз того, як технології впливають на наші цінності, а також як наші цінності впливають на розвиток технологій.

Сучасні технології відкривають перед індивідом багатоманітні

перспективи, пов'язані з покращенням якості життя, полегшенням праці, по-новому організують відпочинок, навчання, лікування, спілкування тощо. За допомогою сучасних технологій в індивіда з'являються нові можливості для самореалізації. Проте зазначені технології мають амбівалентний характер. Поряд із новими можливостями вони несуть нові небезпеки і ризики. Сучасні технології значно спрощують маніпулювання свідомістю, ілюзорною стає свобода людини у здійсненні певного вибору [4].

Вони також призводять до втрати відчуття реальності світу, дедалі більше втримуючи індивіда у світі віртуальному, посилюють самотність індивіда та індивідуалізацію суспільства, створюють загрозу існуванню людської тілесності, зменшують цінність людського життя тощо. Динаміка розвитку і вдосконалення сучасних технологій створює ситуацію значного відставання в усвідомленні можливих наслідків їхнього поширення. У суспільстві переважає емоційна оцінка сучасних технологій, які обіцяють людям зцілення від усіх хвороб, особисте безсмертя, задоволення всіх потреб, тощо. Значна частина людства, з одного боку, боготворить нові технології, з іншого – відчуває сильний страх, усвідомлюючи наслідки їх застосування. Будучи складним і багатоплановим феноменом, сучасні технології потребують серйозного гуманітарного осмислення й аналізу. На думку С.Лема, техноеволуція вторглась у сферу смислів, створивши цінності автономно [12]. Сучасні технології претендують на роль абсолютних цінностей, витісняючи інші людські цінності на узбіччя. Саме тому, досліджуючи аксіологічний аспект впливу сучасних технологій на життєвий світ людини, потрібно встановити межі їхнього застосування, мінімізувати негативні наслідки використання, сприяти їх гуманізації.

Ось деякі ключові аспекти аксіологічного виміру техніки і технологій:

Вплив технологій на цінності:

Технології можуть змінювати наші уявлення про те, що є важливим у житті. Наприклад, розвиток соціальних мереж впливає на наші уявлення про спілкування та соціальні зв'язки;

Технології можуть створювати нові цінності або підсилювати

існуючі. Наприклад, розвиток медичних технологій підсилює цінність здоров'я та довголіття;

Технології можуть також вступати в конфлікт з існуючими цінностями. Наприклад, розвиток технологій штучного інтелекту викликає питання про цінність людської праці та автономії і не лише, загрожує втрати власну ідентичність.

Вплив цінностей на розвиток технологій:

Наші цінності визначають, які технології ми вважаємо важливими та гідними розвитку. Наприклад, суспільство, яке цінує екологічну стійкість, буде інвестувати в розвиток зелених технологій;

Наші цінності впливають на те, як ми використовуємо технології. Наприклад, цінності конфіденційності та безпеки впливають на те, як ми використовуємо інтернет;

Сучасні технології, на відміну від традиційних, наділені культурогенною силою. Це означає, що вони здатні суттєво впливати на культуру, трансформувати її.

Етичні питання:

Аксіологічний вимір техніки і технологій включає також розгляд етичних питань, пов'язаних з розвитком та їх застосуванням;

Це включає питання про те, як забезпечити, щоб технології використовувалися на благо людства, а не на шкоду;

Також важливим є питання про те, як розподіляти вигоди від технологій справедливо.

Дослідження аксіологічного виміру техніки і технологій є важливим для того, щоб ми могли краще розуміти вплив технологій на наше життя та приймати обґрунтовані рішення щодо їх розвитку та застосування.

Аксіологія (вчення про цінності) – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, соціальними, культурними чинниками та особистістю людини.

Цінності є двох видів: духовні та матеріальні.

Базові цінності: добро, благо, свобода, користь, творчість, істина, правда, краса, щастя, віра, толерантність, відповідальність, емпатичність, довіра, людяність.

Історія розвитку техніки та технологій пройшла багатоетапний період історичного становлення, злетів і падінь. З часом цей період становлення пришвидшується. З'являються нові потреби та можливості для розвитку.

Філософія техніки дослідження першопричин техніки. Основоположником цього розділу філософії є Е. Капп, який написав «Основні напрями філософії техніки. До історії виникнення культури з нової точки зору» (1877). У 1898 році свої роботи, присвячені філософії техніки, видають німецький філософ Ф. Бон (одна з глав книги «Про обов'язок і добро»).

В основі техніки лежить *органопроєкція*, тобто техніка створюється за зразком живого організму. Створення техніки не є створення нового, але розкриття природних можливостей організму.

Техніка — це шлях до нових горизонтів буття.

Будь-яка розсудлива людина зможе назвати кілька технічних пристроїв, які її оточують. Фахівці зможуть навіть назвати конкретні приклади пристроїв з досліджуваних або створюваних ними видів техніки. Але це лише матеріальна сторона технічного знання.

Технічні дисципліни, відомі людям, вивчали окремі види або сторони техніки. Філософія техніки стала вивчати техніку глобально: не тільки внутрішній розвиток, але і вплив її на суспільство, приймаючи до уваги історичну перспективу. Розрізняють такі етапи розвитку технічних знань:

- донаукових знань (до другої половини XVIII століття) - знання добуваються емпіричним шляхом і не мають на увазі використання наукових знань;
- зародження технічних наук (з другої половини XVIII століття до 70-х років XIX століття) - починають використовуватися природні наукові знання і з'являються перші технічні науки.
- класичний (до середини XIX століття) - характеризується формуванням ряду технічних теорій, які утворили фундамент для подальшого розвитку.
- сучасний (з середини XIX століття) - технічні науки починають інтегруватися не тільки з природними, а й з громадськими, зароджуються

комплексні дослідження, технічні науки дедалі більше диференціюються від природничих і суспільних наук.

Концептуально техніка сучасності займає власний простір, такий необхідний зараз.

Але наполегливо хочеться нагадати про потребу збереження ціннісних аспектів та етичної рівноваги.

Г. Ленк доктор філософії, всесвітньо визнаний фахівець з інженерної етики. Німеччина. Г. Ленк досліджував вплив технологій на суспільство, зокрема на етику, цінності та соціальні структури. Він підкреслював необхідність відповідального ставлення до технологічного розвитку та усвідомлення його потенційних наслідків.

Для кращого розуміння варто ознайомитись з статтею Г. Ленка «Етичні комплекси поміж гарною видимістю і «тяжкою» повсякденною реальністю».

Універсалізація моральних пріоритетних правил, які повинні мати перевагу щодо усіх інших приписів, а саме: для розв'язання конфліктів у сфері відповідальності і ролей передусім слід проранжувати та висунути принаймні десять безпосередньо – значущих (моральних) пріоритетних правил.

1. Враховувати моральні права будь-якого індивіда; останні передують меркантильним міркуванням.

2. У випадку нерозв'язного конфлікту "між рівноцінними основними правами" — "шукати компромісу, який однаковою мірою може задовольнити кожного".

3. Лише зваживши моральні права кожної сторони, можна і слід схвалити таке рішення, що несе у собі якнайменшу шкоду усім сторонам.

4. Лише з огляду на правила 1, 2, 3 підраховувати прибуток щодо збитків. Таким чином: невідчужувані моральні права передують уникненню й усуненню збитків, а останні передують меркантильним міркуванням.

5. За умов практично нерозв'язних конфліктів слід шукати чесних компромісів (чесними компромісами, наприклад, є приблизно рівновеликий або пропорційний розподіл витрат чи шкоди).

6. Всезагальна (вищого щаблю) моральна відповідальність передує неморальним, обмеженим безпосереднім обов'язкам.

7. Універсальна моральна відповідальність передує, як правило, функціональній та рольовій відповідальності.

8. Безпосередня первинна моральна відповідальність має перевагу щодо відповідальності перед дальніми чи ближчими (проте як необхідність має бути градація згідно з тягарем наслідків та їх тривалості), а також щодо вторинної корпоративної відповідальності.

9. Громадське благо, спільне благо має передувати усім іншим специфічним і партикулярним*? неморальним інтересам.

10. У питаннях організації (техніки) безпеки перевага надається тим рішенням, які технічно забезпечують захист і можуть мати кращу економічну обґрунтованість. До того ж, у разі сумніву вимоги техніки безпеки мають перевагу над економічними вимогами. [13]

Етичність досягнень техніки і штучного інтелекту

Чи можемо ми вважати інтелект людини тим інструментом, за допомогою якого людина повинна створити нову людину (надлюдину), щось складніше і досконаліше ніж людина. Ф. Ніцше вважав людину проміжною ланкою, і що після людини повинна постати Надлюдина. В такому разі, створення технологій, які перевершують природні, є місією і основним завданням людини [5, ст.119-120]. Підсумовуючи вищесказане, ми можемо констатувати той факт, що на даний момент часу технології створені людиною не перевершили технологій створених природою. Наявність чи відсутність межі інтелекту людини також не можемо ні підтвердити, ні спростувати. А отже, дати однозначну відповідь на поставлене питання неможливо. Про природу ми знаємо далеко ще не все, а це значить, що ми не можемо достовірно оцінити і порівняти природні і майбутні людські технології. Дане питання є відкритим для філософських дискусій, і, залежно від нових одержаних фактів, ми можемо схилитися до оптимістичних чи песимістичних прогнозів.

Багато відомих науковців, таких, як Б. Гейтс, С. Хокінг, І. Маск тощо, висловились щодо розвитку штучного інтелекту і одноголосно застерігали від його подальшого зростання. «Штучний інтелект буде або

найкращим, або найгіршим, що колинебудь траплялося з людством» (Б. Гейтс)[11].

Аксіологічний контекст - цінності сучасності

Аксіологічний контекст – це сукупність цінностей, які визначають наше ставлення до світу, до інших людей та до самих себе. У сучасному світі ці цінності зазнають значних змін під впливом глобалізації, технологічного прогресу та інших факторів.

Розглядаючи деякі ключові цінності сучасності можемо узагальнити:

Індивідуалізм:

Сучасне суспільство все більше цінує індивідуальну свободу, самовираження та автономію.

Це проявляється у зростанні популярності ідей саморозвитку, персоналізації та унікальності, самореалізації взагалі.

Прагматизм:

У сучасному світі велика увага приділяється практичним результатам та ефективності.

Це проявляється у фокусі на науці, технологіях та інноваціях, а також у зростанні популярності освіти та професійного розвитку.

Толерантність:

Сучасне суспільство стає все більш різноманітним, що вимагає толерантного ставлення до різних культур, релігій та способів життя.

Це проявляється у зростанні популярності ідей мультикультуралізму, прав людини та соціальної справедливості.

Екологічна свідомість:

Зростання усвідомлення екологічних проблем призводить до зростання цінності сталого розвитку та збереження навколишнього середовища.

Це проявляється у зростанні популярності зелених технологій, екологічного способу життя та соціальної відповідальності.

Інформаційна грамотність:

В епоху інформаційних технологій, уміння критично оцінювати інформацію, розрізняти достовірні джерела від фейків стає вкрай важливою цінністю.

Ці цінності не є статичними, вони постійно змінюються та еволюціонують під впливом різних факторів. Розуміння аксіологічного контексту сучасності є важливим для того, щоб орієнтуватися у складному та мінливому світі.

"Розумна" техніка і технології

"Розумна" техніка та технології — це широкий спектр пристроїв, систем і програм, які використовують штучний інтелект (ШІ), машинне навчання та інші передові технології для автоматизації завдань, покращення ефективності та надання персоналізованих послуг.

Таким чином можна сформулювати певні ключові аспекти "розумної" техніки та технологій, як висновок:

Основні характеристики: Штучний інтелект (ШІ):

"Розумна" техніка часто використовує ШІ для аналізу даних, прийняття рішень і навчання.

Це дозволяє їм адаптуватися до мінливих умов і надавати більш персоналізовані послуги.

Машинне навчання:

Машинне навчання дозволяє "розумним" пристроям навчатися на основі даних, що дозволяє їм покращувати свою продуктивність з часом.

Це особливо корисно для завдань, які вимагають розпізнавання образів, прогнозування та класифікації.

Інтернет речей:

"Розумна" техніка часто підключається до Інтернету речей, що дозволяє їм обмінюватися даними та взаємодіяти з іншими пристроями.

Це створює мережу взаємопов'язаних пристроїв, які можуть працювати разом для досягнення спільних цілей.

Автоматизація:

"Розумна" техніка автоматизує багато завдань, які раніше виконувалися вручну.

Це звільняє людей від рутинних завдань і дозволяє їм зосередитися на більш важливих справах, котрі потребують творчого підходу.

Приклади "розумної" техніки та технологій:

"Розумні" будинки:

"Розумні" термостати, освітлення, системи безпеки та інші пристрої, які автоматизують функції будинку.

"Розумні" автомобілі:

Автомобілі з функціями автономного водіння, адаптивного круїз-контролю та іншими передовими технологіями сучасності.

"Розумні" міста:

Міста, які використовують сучасні технології для покращення інфраструктури, транспорту та інших послуг.

"Розумні" медичні пристрої:

Пристрої, які відстежують стан здоров'я, надають персоналізовані рекомендації та допомагають у лікуванні.

Віртуальні помічники:

Програми, які використовують ШІ для надання персоналізованих послуг, таких як відповіді на запитання, керування календарем і виконання завдань.

Таким чином проаналізувавши всі наявні і можливі технології означимо переваги і недоліки.

Переваги "розумної" техніки та технологій:

- Підвищення ефективності та продуктивності.
- Покращення якості життя.
- Надання персоналізованих послуг.
- Автоматизація рутинних завдань.

Недоліки "розумної" техніки та технологій:

Проблеми конфіденційності та безпеки.

Ризик втрати робочих місць через автоматизацію.

Етичні питання, пов'язані з ШІ.

Можлива залежність від технологій.

"Розумна" техніка та технології швидко розвиваються, і вони мають потенціал для трансформації багатьох аспектів нашого життя. Важливо розуміти як переваги, так і недоліки цих технологій, щоб ми могли використовувати їх відповідально та ефективно.

Не менш важливо пам'ятати, що користуватись потрібно речами, а

цінувати Людей та залишати незмінними вічні цінності людства.

У висновку хочеться означити, що вся історія людства дає нам безліч прикладів споживацького відношення та їх наслідків. Тому необхідно ніжно оберігати та примножувати те, що людині з допомогою техніки не під силу досягнути.

Аксіологічний вимір техніки та технологій визначає та формує Людина. В залежності від культурного розвитку та соціальних досягнень людство набуває нових досягнень. І цей процес неспинний.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення Філософія техніки.
2. Розкрийте основні складові Філософії техніки.
3. Дайте визначення Аксіології.
4. Які основні складові розділу Аксіології.
5. Охарактеризуйте основні ціннісні складові людства.
6. Як ви вважаєте, що або хто впливає на формування ціннісних орієнтацій людства?
7. Охарактеризуйте вплив новітніх технологій на цінності. (клонування, екозапліднення, штучний інтелект, тощо)
8. Як ви вважаєте, яким чином будуть формуватися цінності майбутнього?
9. Що на вашу думку, необхідно для збереження вічних загальнолюдських цінностей?
10. Дайте характеристику філософського осмислення аксіології філософії техніки.

Використані джерела:

1. Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки : підручник / Едуард Семенюк, Володимир Мельник. – Вид. 3-тє, випр. та допов. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 364 с.
2. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. – 255 с. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Phil-science.pdf>
3. Данильян О.Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П.

Дзьобань. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2018. – 432с.https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_2018.pdf

4. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: Підручник. – Львів:

Місіонер, 2020. – 784 с.

https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35525/2/O_Shepetiak_Philosophy_IFF.pdf

5. Основи еволюційної теорії: навч. посіб. Ред. О. Галкін; уклад.: Галкін О. Ю., Тітова Л. О. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 121 с.

6. Беломесяцев А.Б. Філософські основи архітектури. /А.Б.Беломесяцев. – К.: ІПСМ АМУ, 2005. – 488 с.

https://shron1.chtyvo.org.ua/Bielomiesiatsev_Andrii/Filosofski_osnovy_arkhitektury.pdf

7. Філософія сучасної науки і техніки : підручник / Едуард Семенюк, Володимир Мельник. – Вид. 3-тє, випр. та допов. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 364 с.

<https://lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2018/08/Melnyk60h84-2016-ilovepdf-compressed.pdf>

8. Філософія науки, техніки, архітектури: навчальний посібник / В.А. Рижко та ін. - Київ: КНУБА, 2021. – 196с.

9. Петрушенко В. Л. Філософія і методологія науки. Навч. посібник. [Текст] / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во Львівськ. політехніки, 2016. - 508 с.

10. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія: Навч. посіб. для студ. і аспірантів вищ. навч. закл. / Є.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, Л.А. Чекаль. - К. : Аграр. наука, 2000. - 504 с.

11. Рубанець О.М. Філософські проблеми наукового пізнання : Навчальний посібник з грифом МОН України. - Суми, Університетська книга, 2013. - 229 с.

12. Advantages and Disadvantages of ArtificialIntelligence. URL: <https://www.simplilearn.com/advantages-and-disadvantages-of-artificial-intelligence-article>

13. Сума технології. Десять років перегадом. Двадцять років перегадом. Тридцять років перегадом. Умлівіч. Лем С. Видавництво Навчальна книг- Богдан. 2024. 260 с.

14. Lenk H., Maring M. "Ethikkodizes – zwischenschönemScheinund "harter" Alltagsrealität", 1998, - 307 с. NaUKMA, Magisterium<http://ekmair.ukma.edu.ua>

Переклад з нім. А.М. Єрмоленка за виданням: Lenk H., Maring M. Ethikkodizes — ZwischenschönemScheinund "harter" Alltagsrealität, 1990. – 307 с.

15. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання / М.Г. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.

Розділ III Філософія архітектурної творчості

3.1 Філософія архітектури

1. *Архітектура і філософія: світогляд крізь простір.*
2. *Філософське осмислення архітектури від античності до модерну.*
3. *Від піднесення до занепаду: програма модернізму в архітектурі.*
4. *Філософські програми архітектури після модернізму.*
 - 4.1. *Феноменологія архітектури: простір як переживання.*
 - 4.2. *Постмодернізм: архітектура як гра знаків.*
 - 4.3. *Деконструктивізм: архітектура як розрив і нестабільність.*
 - 4.4. *Параметризм: архітектура самоорганізації та взаємодії.*
 - 4.5. *Неовернакуляризм: архітектура як локальна ідентичність.*
5. *Сучасна філософія міста.*

Архітектура і філософія: світогляд крізь простір.

Сучасна архітектура – це не лише стіни та дахи, а спосіб формування світу. Сьогодні її не можна сприймати у вузькому сенсі лише як мистецтво будівництва. Архітектура початку XXI століття – багатогранне явище, яке виходить далеко за межі простого зведення будівель. А з включенням інноваційних рішень (*smart buildings, інтернет речей (IoT), 3D-друк, VR/AR, urban farming, біоміметика, енергогенеруючі матеріали (EGM), тощо.*), можна говорити про архітектуру з філософського ракурсу: як новий спосіб осмислення світу і себе в ньому. Вона все глибше пов'язується з людською свідомістю, культурою та світоглядом. Архітектура ставить питання, на які ми продовжуємо шукати відповіді, створюючи простори, вона формує наше життя. Від неї безпосередньо залежить і наше психічне здоров'я: житлові простори, в яких ми живемо, безперервно впливають на когнітивні процеси, почуття, емоції, настрій, а також на суспільні відносини. Тому, вивчаючи природу архітектури та процес архітектурного творення, ми можемо створювати простори, які надихають та об'єднують, і в кінцевому підсумку, можемо зрозуміти, як ці простори роблять нас і наше життя кращими. Архітектура представляє собою дзеркальний міст між

минулим, теперішнім і майбутнім, на якому століттями відбувається діалог між людиною і суспільством, мистецтвом і ремеслом, формою і змістом. Так у відображенні власних страхів, цінностей, мрій, через архітектуру людина намагається повернутися до себе, знайти і здобути своє місце у світі, осмислити свою екзистенційну приналежність. І цей філософський діалог між людиною і архітектурою продовжується кожного дня, у кожній будівлі, у кожному районі, у кожному місті. Адже в кінцевому підсумку, архітектура – це не лише питання про будівлі, а й питання про нас самих.

До початку XXI століття архітектура вбрала в себе безліч дисциплін, ставши міждисциплінарною областю, що об'єднала мистецтво, науку, технології, соціологію, екологію та філософію. До завдань сучасної архітектури належать не лише будівництво функціональних та естетично привабливих будівель, а й отримання відповідей на глобальні виклики сучасності: урбанізація, екологічні кризи, соціальна нерівність та технологічні зміни. Сталий розвиток, мрії про кращий світ, архітектура як інструмент влади, моральна відповідальність архітекторів, технології, що змінюють наші уявлення про простір і час – все це далеко не повний перелік питань, які піднімаються в рамках відносно нової дисципліни – філософія архітектури.

Філософія архітектури — це міждисциплінарна область досліджень, яка звертається до фундаментальних принципів, смислів і цінностей, що лежать в основі архітектури та архітектурного мислення.

Вона вивчає архітектуру з двох взаємодоповнюючих перспектив:

- *аналіз архітектурного творчого процесу як створення форм, просторів і структур, що охоплює питання естетики, культури, історії, технології та соціальних аспектів (Third-Person Perspective, TPP).*
- *дослідження природи архітектурного простору у всіх його взаємозв'язках, включаючи досвід його сприйняття, переживання та взаємодії з людиною, навколишнім середовищем і суспільством (First-Person Perspective, FPP).*

Нині філософія і архітектура нерозривно пов'язані одне з одним у

єдиному прагненні зрозуміти найфундаментальніші проблеми людського існування. Архітектура більше не може існувати поза унікальним світоглядом архітектора. Архітектор стає не просто професіоналом, а своєрідним філософом-творцем, який створює власні світи через призму своїх ідей, цінностей і сприйняття простору. Його роль виходить за межі проєктування будівель — він формує середовище, яке відображає його погляд на світ, взаємодію людини з природою, суспільством і самим собою. Якщо припустити, що філософія є частиною дизайну, то архітектура пропонує філософу простір, при осмисленні якого він може отримати новий досвід і розвинути своє мислення. Вірно і навпаки, філософія своїми питаннями методологічно організовує мислення архітектора, пропонуючи практичні інструменти для створення осмислених, комфортних, зручних і стійких просторів. Наприклад, німецький філософ **М. Гайдеггер** розглядав архітектуру як спосіб "проживання" людини у світі. Його есе "Поетично живе людина" (1951) надихнуло цілі покоління архітекторів на осмислення зв'язку між архітектурою, природою і людським існуванням. Подібним чином ідеї німецького філософа **В. Беньяміна** «фізіогноміка міста», викладені в його «Труді про пасажі», надихнули багатьох на вивчення архітектури як тексту, який можна "читати". Терміни, які В. Беньямін ввів – фланер, аркади, оптика шоку, колекціонер як архітектор пам'яті – міцно закріпилися в науковій лексиці сучасних дослідників-урбаністів. У ХХ столітті внесок у осмислення архітектури зробили багато філософів, серед них **Г. Башляр** (Поетика простору, 1957), **М. Фуко** (Наглядати і карати, 1975), **Ж. Дельоз** (Тисяча плато, 1980). Зустрічний щирий інтерес до філософського переосмислення архітектури ми бачимо і у архітекторів. Візьмемо, наприклад, глибокі філософські ідеї швейцарських архітекторів **П. Цумтора** і **Б. Чумі**. Якщо концепція першого (про *присутність* і *тишу*), надихнула на створення просторів, які говорять з людиною на емоційному рівні, то ідеї другого (про *подію* і *простір-час*) – на створення динамічних і інтерактивних просторів у архітектурі. Це і унікальна філософська інтерпретація архітектури як екзистенційного простору норвезького архітектора **К. Н. Шульца**, що став передвісником створення осмислених, вкорінених у культурі та природі просторів (скандинавська

архітектура, контекстуалізм у архітектурі). Неможна не згадати філософську концепцію архітектури одного з найвпливовіших архітекторів сучасності **П. Айзенмана**, що запропонував концепцію «слабкої форми» (*weak form*) на основі постмодерністських ідей **Ж. Дерріда** і **Ж. Дельоза**. Варто зазначити, що наведений список далеко не повний. Тим не менш, що ми бачимо в результаті?

Архітектор сьогодні — **автор унікальних наративів**, який через форми, матеріали та простори розповідає історії, надихає, ставить питання і навіть змінює спосіб мислення людей. Його робота стає не лише технічним процесом, а й актом філософського осмислення реальності, де кожна будівля чи простір — це втілення його індивідуального бачення і відповіді на виклики сучасності. Таким чином, архітектура перетворюється на діалог між архітектором і світом, де кожен проєкт — це не просто функціональний об'єкт, а частина великого філософського висловлювання, яке формує наше розуміння краси, гармонії і сенсу. Але так було не завжди. У наступному розділі спробуємо з'ясувати, як, чому і коли склалися всі умови, необхідні для появи нової міждисциплінарної області досліджень – філософії архітектури.

2. Філософське осмислення архітектури від античності до модерну. Впродовж усієї історії західної філософії аж до XVIII століття архітектура залишалася в тіні, на периферії більшості філософських досліджень. Її значення у суспільному житті, естетична цінність та концептуальні основи зрідка ставали предметом глибокого обговорення у філософських дискусіях. Нечисленні згадки про архітектуру можна знайти у видатних античних філософів, Платона та Аристотеля. У своїх діалогах Платон лише зрідка виправдовує архітектуру як мистецтво. На його думку, це **практикі** (практичне знання), пов'язане з **τέχνη** (практичним мистецтвом), яке, на відміну від скульптури, не є оманливим і сприяє суспільному благу. У Аристотеля архітектура взагалі не є центральною темою, він використовує її лише для ілюстрації певних ідей. Архітектура храму для філософа – лише черговий приклад обґрунтування вчення про чотири причини: план будівлі – це формальна причина, робітники, які її зводять – діюча, камені – матеріальна, а сам храм – цільова. Незважаючи на те, що архітектори наполягали на вивченні філософії, адже вона, на

думку видатного римського архітектора **М. Вітрувія** (середина I століття до нашої ери), мала піднімати дух архітектора, зробити його чесним і сумлінним у роботі, проте з часів античності більшість філософських суперечок зводилися лише до того, в якій мірі архітектура є мистецтвом, а в якій залишається ремеслом? І якщо це мистецтво, то наскільки воно «самостійне» та «чисте»?

Більшість середньовічних філософів відмовили архітектурі в естетичній автономії, а її цінність визначали лише через здатність втілювати божественні принципи та направляти думки віруючих до Бога. **А. Августин** (354-430) наполягав, що краса світу – це відображення божественної гармонії, а душа – це дім, який ми будуємо для Бога, і він має бути міцним і прекрасним. І не варто прикрашати стіни церков золотом і коштовностями, поки душі ваших братів голодують. Світосприйняття середньовічних архітекторів збігалось із загальним напрямом філософських міркувань, практично нічим від них не відрізняючись. Фактично це підтверджують думки «про управління» одного з ідеологів готичної архітектури, абата Сен-Дені **Сугерія** (1081–1151), який за життя активно займався будівництвом і реконструкцією церков. У світобаченні абата архітектура постає лише одним із засобів наближення до бога, коли через видиму красу матеріальних речей душа могла піднятися до споглядання невидимої краси Бога.

Ненабагато в осмисленні філософських питань архітектури просунулися й мислителі Відродження. В епоху Ренесансу замість відображення божественної краси та гармонії архітектура мала б відображати красу і гармонію людського тіла. Буквально наслідуючи М. Вітрувія, будівлі мають проєктуватися з урахуванням людських пропорцій та потреб, а архітектура має стати більш «людяною» — зручною, гармонійною та відповідною до масштабу людини. Керуючись новим гуманістичним баченням, архітектор і філософ **Л. Б. Альберті** (1404–1472) критикує готичні собори за їхню надмірну висоту та масштаб, які, на його думку, тільки пригнічують людину. Людина – міра всіх речей, відроджує античну мудрість Л. Б. Альберті, — а отже, архітектура має відображати її потреби та масштаб. Античні зразки будівничого мистецтва мають стати джерелом натхнення для нової архітектури. Біля 1490 року

завдяки зусиллям видатного мислителя, інженера та архітектора Відродження **Л. да Вінчі** (1452–1519) з'являється «еталон» антропоцентричного підходу до архітектури, який згодом став символом епохи Відродження — «Вітрувіанська людина». І сьогодні в «Атлантичному кодексі», одній із найбільших та найзначніших колекцій рукописів Л. да Вінчі, ми можемо знайти безліч інженерних та архітектурних проєктів генія Леонардо, побачених крізь призму цього еталону, які надовго випередили свій час. Це і проєкти ідеального міста з багаторівневими вулицями, просторі площі та будівлі, обертові вежі. Хоча багато з цих проєктів так і не були реалізовані, вони й понині зберігають свій філософський потенціал, залишаючись джерелом натхнення для сучасних архітекторів та інженерів.

Особливого інтересу не викликала архітектура і у філософів Нового часу, вона сприймалася скоріше як механічне мистецтво, яке має справу з практичністю та функціональністю, не може претендувати на науковість, а отже, не може бути об'єктом філософського аналізу. **Ф. Бекон** (1561–1626), один із ключових мислителів Нового часу, розмірковуючи у своїх «Досвідах і настановах» про архітектуру, досить сухо позначив свою позицію щодо цього мистецтва. На думку Ф. Бекона, будинки будуються для того, щоб у них жити, а не дивитися на них. І той, хто будує хороший будинок у поганому місці, ув'язнює себе у в'язницю. Наступним кроком філософ скаржиться, що європейські будівлі перестали бути просторими, і натомість пропонує «ідеальну модель» королівського палацу.

Тим не менш, відносна байдужість філософів до проблем архітектури не завадила визнанню архітектури як інтелектуальної дисципліни та її піднесенню до рівня вільних мистецтв. Завдяки заснуванню Королівської академії архітектури у Франції у 1671 році архітектура стає привабливою теоретичною дисципліною. Але її піднесення до рангу вільних мистецтв породило гострі конфлікти та суперництво між архітекторами класицизму та бароко. Новий італійський стиль бароко, пов'язаний з Контрреформацією та католицькою церквою, наполегливо проникав у Францію та Англію, намагаючись завоювати свою аудиторію в тих країнах, де класицизм представляв офіційний стиль, підтримуваний королівською владою. Питання, який архітектурний простір більше

відповідає «духу часу» — «статичний, збалансований» у класицизмі чи «динамічний, асиметричний» у бароко? Наукова «простота, порядок, гармонія та раціональність» проти «ігрової складності, емоційності, динаміки і театральності». Вибір між протилежностями був аж ніяк не очевидним, що, власне, і породжувало безліч конфліктів між архітекторами: **Б. Борроміні** в Італії, **К. П. Берніні** у Франції, **К. Рен** і «суперечки про стиль» в Англії. Суперечка між класицизмом та бароко вирішилася у XVIII столітті через їхній синтез та еволюцію в нові стилі.

Європейська архітектура після Французької революції та наполеонівських війн перестає бути «лише архітектурою». З введенням у філософський обіг ідеї «нації», народ та його історія почали сприйматися як унікальна культурна цінність. У прагненні народів Європи утвердити «національний міф у камені» архітектура стає інструментом національного самовираження, тісно примикаючи до питань національної ідентичності. XIX століття — час концептуального зсуву в розумінні природи архітектури: від втілення «духу часу» (**Zeitgeist**) до втілення «духу нації» (**Volksgeist**). Пошуки «свого» історичного стилю призвели до вибуху всього різноманіття національних архітектурних стилів. Синтез римської величі, строгого класицизму та імперської могутності явив світові *ампір*. Коктейль із «історичних» стилів (*неокласицизму, необароко, неорококо, неоренесансу*) на смак виявився *еклектикою*. Змішання *еклектики, неокласицизму* з елементами *бароко* запропонувало стиль *Боз-ар (Beaux-Arts)*. Реакцією на *еклектику, історизм і класицизм* стала поява в кожній країні Європи загальних архітектурних паростків «нового мистецтва» — це *Art Nouveau* (Франція), *Jugendstil* (Німеччина), *Sezession* (Австрія), *Liberty* (Італія), *Modern* (Англія) та інші. Архітектори винаходили нові стилі швидше, ніж філософи встигали їх переосмислити. Поки під час запеклої суперечки з ідеологами «старого мистецтва» філософи вирішували проблеми естетики та мистецтва, архітектори продовжували будувати залізничні вокзали, хмарочоси і фабрики. Дискусія між архітекторами і філософами про універсальні принципи краси, коли кожна країна відшукувала свої, залишалася недоречною.

З народженням модерну на межі XIX-XX століття відбувається поступова відмова від системи античних ордерів, і розмивається

класичний фундамент архітектури — тріада М. Вітрувія (**firmitas – utilitas – venustas**):

- **Firmitas (міцність):** З використанням нових матеріалів (сталь, скло та залізобетон) архітектори почали експериментувати з конструкціями, які не завжди відповідали традиційним уявленням про міцність.

Питання: залізничні вокзали, мости, фабрики — функціонально «міцні», але їхня архітектурна цінність ставиться під сумнів. Чи це взагалі архітектура?

- **Utilitas (корисність):** Архітектори прагнули створити емоційно виразні простори, але їхня функціональна доцільність була під питанням.

Питання: будівля, зведена заради краси, але незручна — це погана архітектура? Або, навпаки, функціональна, але негарна фабрика чи, наприклад, громадський туалет — це хороша архітектура? Що вважати корисною?

- **Venustas (краса):** Краса в модерні почала розумітися інакше. Вона більше не ґрунтувалася на класичних канолах, а виражалася через оригінальність, індивідуальність та зв'язок із природою.

Питання: якщо будівля викликає емоції, але не підпорядковується традиційним пропорціям — вона гарна? Чи краса більше не може бути універсальною категорією?

Через розмивання класичної тріади М. Вітрувія філософи, архітектори та мистецтвознавці почали по-різному розуміти саму природу, сутність архітектури. Дійти до єдиного визначення архітектури стає досить проблематичною задачею. Наприклад, у 1849 році англійський мистецтвознавець **Д. Раскін** (1819-1900) у своєму есе «Сім світильників архітектури» запропонував розглядати архітектуру як поєднання скульптури та живопису у величних масах і відповідних місцях. А вітрувіанську тріаду він наважився замінити сімома «національними світильниками»:

1. **Жертва** (присвячення людини Богу як доказ людської любові, слухняності);
2. **Правда** (ручна робота та «чесне» відображення матеріалів і структури);
3. **Сила** (організація фізичних зусиль під час будівництва);

4. **Краса** (прагнення до Бога, виражене в орнаментах та іншій творчості) ;
5. **Життя** (будівлі мають бути зроблені людськими руками);
6. **Пам'ять** (будівлі мають поважати культуру, з якої вони походять);
7. **Слухняність** (стиль має відповідати найкращим із наявних англійських цінностей).

На протигагу естетиці Д. Раскіна можна поставити одну з найоригінальніших концепцій архітектури XIX століття німецького архітектора **Г. Земпера** (1803–1879). У 1860 році Г. Земпер на старому фундаменті вітрувіанської тріади заклав свої чотири елементи: **вогнище (Feuerstätte), огорожу (Wand), каркас (Dach) і підмости (Erdaufwurf)**, архітектуру запропонував сприймати як процес еволюції примітивних ремесел, пов'язаних із зазначеними елементами. Таким чином, через різноманіття визначень смисл архітектури розмивався. Яке з цих новоявлених визначень і в якій мірі підібралося до невловимої суті архітектури? Визначення Д. Раскіна чи Г. Земпера? Чи, можливо, це просто «застигла музика» як у І. В. Гете та Ф. Шеллінга, чи «створення порядку світла» як у А. Гауді, чи просто «машина для життя» як у Ле Корбюзьє? У розмиванні суті «механічного мистецтва» архітектори припинили бути «будівельниками» і стали художниками, інженерами, містобудівниками, соціальними реформаторами. А сама архітектура перестала розумітися виключно як «мистецтво зведення будівель». Вона ввібрала в себе містобудування, дизайн інтер'єрів, інженерні рішення та навіть соціальні проекти. Урбанізація, промислова революція та ріст середнього класу, наслідки Першої світової війни призвели до появи нових типів будівель (фабрики, вокзали, соціальне житло, торгові центри), а це звернення до нового виду світогляду і, безумовно, до кардинальних змін у підходах до проєктування. Таким чином, до кінця XIX століття склалися всі умови для виникнення «філософських програм архітектури» і з цього моменту починає свій відлік філософія архітектури.

3. Від піднесення до занепаду: філософія модернізму в архітектурі.

На початку XX століття архітектурна творчість перестала бути просто мистецтвом або практичною діяльністю. Вона запропонувала нові способи трансформації суспільства, осмислення світу, мислення людини

та її існування, що характерно саме для філософських програм. Архітектура почала взаємодіяти з філософією, соціологією, психологією та технологіями, стаючи інструментом для вираження ідей, формування простору та створення нових смислів. Цей період став початком нової епохи, в якій архітектура стала не лише створювати будівлі, а й почала формувати наше розуміння світу.

Усі без винятку архітектурні напрямки, об'єднання, школи (*модернізм, школа Баухаус, конструктивізм, футуризм, експресіонізм, органічна архітектура, ар-деко*) вже не були просто стилями чи наборами візуальних прийомів. Їх новий фундамент базувався на певних філософських принципах, які визначали унікальний підхід до архітектури та містобудування. На початку ХХ століття вони не просто пропонували нові форми будівель, а визначали стратегічні та програмні напрямки розвитку архітектури. Як має розвиватися архітектура? Яким має бути місто майбутнього? Як технології змінюють будівлю та життя людей? Навіть якщо архітектурні течії початку ХХ століття не можна назвати філософськими системами в строгому сенсі (бо вони занадто далекі від абстрактної академічної філософії), проте їх можна вважати повноцінними філософськими програмами розвитку архітектури (*див. Таблиця 1*).

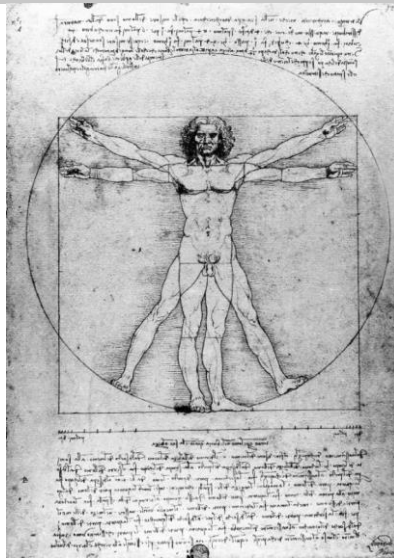
Серед усіх існуючих напрямів філософська програма модернізму виявилася найуніверсальнішою та найадаптивнішою до викликів часу. «Орнамент – це злочин» (А. Лоос), а «форма має слідувати за функцією» (Л. Салліван) – так модернізм відповідав на виклики індустріальної та післявоєнної епох. Програма модернізму асоціювалася з прогресом і створенням кращого майбутнього, що робило її привабливою для архітекторів і суспільства в цілому. Стандартизація та типізація житла (вікна, двері, панелі), використання нових матеріалів дозволяли будувати швидше і дешевше, створюючи масове та доступне житло в умовах урбанізації та зростання населення. Естетична привабливість функціональної та мінімалістичної архітектури стала ідеальним рішенням для відновлення міст після першої та другої світової війни. Але найголовніше — філософська програма модернізму викладалася в чітку і зрозумілу формулу — в універсальну архітектурну мову, яка зробила її ідеальним кандидатом для подальших поширення та популяризації.

Таблиця 1

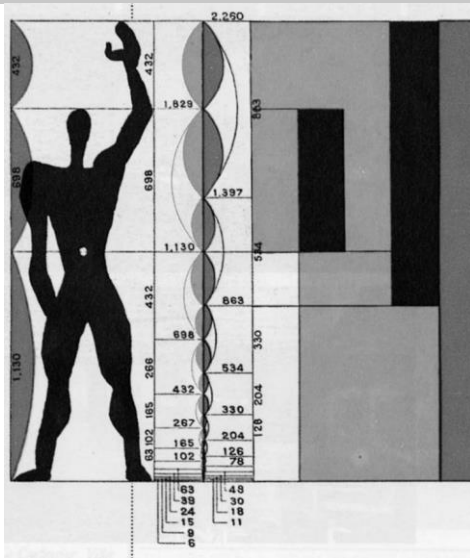
Напря́м	Ідейне підґрунтя (філософське кредо)	Образ	Засновники
Ар-деко	Естетика розкоші, симетрії та геометричної чіткості	Хмарочос, оздоблений золотом	Е. Корм'є, В. ван Алєн, Р. Худ
Футуризм	Швидкість, рух, архітектура як енергія майбутнього. Архітектура розрахунку, сміливості та простоти; архітектура залізобетону, сталі, скла...	Місто-ракета, спрямоване вгору	А. Сант-Елія, Ф. Т. Марінетті
Модернізм	Форма підпорядковується функції, архітектура – раціональність	Машина для життя	Ле Корбюзьє, Л.М. ван дер Рое, В. Гропіус
Конструктивізм	Архітектура як інструмент соціальної трансформації. Рух форми у порожнечі, архітектура поза гравітацією	Заводський цех, але для життя	В. Татлін, М. Гінзбург, О. Веснін
Баухаус	Gesamtkunstwerk (єдність всіх мистецтв). Синтез мистецтва, технологій і стандартизації	Оркестр форм та функцій, гармонія скляного куба	В. Гропіус, Г. Мейєр, Л. М. ван дер Рое
Експресіонізм	Емоційність, архітектура як живий організм	Плаваюча вежа, застиглий рух	Е. Мендельсон, Б. Таут, Ганс Пельціг
Органічна архітектура	Гармонія з природою, будівля як продовження ландшафту	Дім, що виростає зі скелі	Ф. Л. Райт, А. Гауді, А. Аалто
Неопластицизм (De Stijl)	Архітектура як абстракція чистих форм, кольору і геометрії	Білий куб із червоними, жовтими та синіми акцентами	Т. ван Дусбург, П. Мондріан, Г. Рітвельд
Раціоналізм	Архітектура як точний розрахунок, гармонія конструкції та економіки	Логічна структура зі скла і бетону	А. Перре, А. Лоос, Н. Ладовський

Замість смислової неоднозначності класичної тріади М. Вітрувія запропоновано закласти новий фундамент архітектури – **функція, конструкція, простір, форма**. Рівняння з чотирьох відомих величин у різних пропорціях змішувало в собі старі невідомі — міцність, користь, красу. У результаті краса виявилася не абстрактним, а технічно зчитуваним елементом, наче певний епіфеномен, що виникав із чистоти та функціональності конструкції. Форма почала виражати ідею, а простір — визначати якість життя людей. «Вітрувіанська людина» Л. да Вінчі, той ренесансний еталон створення комфортних та естетично приємних просторів, переродився в новій системі пропорцій «**Модуло**р» французького архітектора **Ле Корбюзьє** (1887–1965). Так у XX столітті система «Модулор» Ле Корбюзьє стала однією з найвідоміших модерністських спроб об'єднати архітектуру, людське тіло та математику в єдину гармонійну систему (див. Мал.1). Замість застарілої культури античних ордерів Ле Корбюзьє у 1927 році пропонує п'ять «відправних точок сучасної архітектури»: **стовпи-опори, плоский дах-тераса, вільна планування, стрічкові вікна, вільний фасад**. Таким чином, поняття краси перестає бути чимось абстрактним і суб'єктивним, а стає інструментальним поняттям, тобто природним наслідком гармонійного поєднання цих елементів.

Малюнок 1

Вітрувіанська людина
(Леонардо да Вінчі, 1490-92
рр.)

Модульор
(Ле Корбюзьє, 1940 р.)

Натомість під досить ефективну філософську програму модернізму за три роки до публікації Ле Корбюзьє вже була закладена «міна повільної дії». **Т. ван Дусбург (1883–1931)**, нідерландський архітектор, вирішив вдосконалити мову модернізму – зробити її ще більш універсальною, а архітектуру – такою точною наукою як математика. В журналі *De Stijl* у 1924 році була викладена філософська радикальна програма нової архітектурної мови, названа **неопластицизмом**. 16 пунктів неопластичної архітектури маніфестували: *відмову від стандарту, елементарність, економічність, функціональність, відсутність форми, пластичність, динамізм, відкритість, прозорість, баланс асиметрії, колір, простір-час, антидекоративність, антикубичність, план, пластичне багатство*. Правду кажуть, найкраще

— ворог хорошого. Таким чином, модернізм, який мав стати універсальною мовою, через подальшу уніфікацію почав задихатися в надто жорстких рамках неопластицизму. Філософська програма модернізму Т. ван Дусбурга перетворювала робоче рівняння Ле Корбюзьє з 4-ма невідомими на рівняння з 16 невідомими, що робило його практично нерозв'язним. Адже Ле Корбюзьє завжди шукав компроміс: прості і зрозумілі принципи, адаптував архітектуру до оточення, ландшафту, міста, щоб модернізм міг працювати в різних умовах. Тоді як Т. ван Дусбург виключив всі компроміси: він радикалізував гнучку робочу систему, і тепер вона не давала гнучкості, неопластичні форми існували в абстрактному просторі, але не в реальному середовищі, і це, відповідно, звужувало можливості архітектури. Неопластицизм хотів довести модернізм до досконалості, але замість цього завів у кризову ситуацію. Так назрівала потреба нового філософського переосмислення.

З того часу як модернізм почав радикалізуватись, його мова відчувалася «мертвою» - вона втрачала живий, природній зв'язок зі смислами та автоматично відтворювала лише порожні знаки. Натомість, архітектори змушені були шукати способи критичного аналізу занадто ускладненої лексики. Модернізм не позбувся орнаменту, форма завжди набувала значення, навіть якщо архітектор хотів свідомо позбавити її будь-якого символізму. Як наслідок, знакова система модернізму збільшувалася до неймовірних розмірів. Поступове філософське переосмислення її ускладненої архітектурної мови супроводжувалося відновленням у дискурсі універсальних філософських категорій **архітектоніка** та **тектоніка**. Ці категорії з кінця XIX століття вже використовувалися в архітектурній теорії завдяки зусиллям Г. Земпера, про якого вже згадувалося раніше. Досить важко простежити, звідки сам Г. Земпер запозичив ці поняття. Чи то у І. Канта, який розумів архітектоніку як «принцип системної організації мислення»? Чи то у І.В. Гете, який пов'язував архітектоніку з мистецтвом і бачив у ній гармонійну організацію форми, що відображає внутрішні закони та ідеї? Натомість, поняття тектоніка (τέκτων) згадувалося ще в «Державі» Платона як принцип майстерності, чи то принцип гармонійного

поєднання частин у ціле. Архітектоніка і тектоніка претендували на універсальність, виводили дискусії навколо модернізму на певний метарівень філософських узагальнень, тобто дозволяли переосмислити складні взаємодії між конструкцією, матеріалами та естетикою, аналізуючи архітектуру на рівні ідей:

- *Архітектоніка* – основний принцип побудови твору (композиції), ідеальний взаємозв'язок складових його елементів. При цьому це ще й філософський принцип, що об'єднує естетику, функцію та сенс.
- *Тектоніка* – це філософська категорія, яка пояснює, як форма, матеріал і конструкція створюють архітектуру.

Один із найвпливовіших дослідників модернізму, британський теоретик архітектури **К. Фремптон** у своїх «Дослідженнях тектонічної культури» [2] запропонував нове розуміння ролі **тектоніки** та **архітектоніки** в архітектурі ХХ століття. К. Фремптон активно використовував ці універсальні філософські категорії у спробі розібратися з ускладненою радикалізованою мовою модернізму. Дослідник підкреслював, що лише найкращі приклади архітектури поєднують тектоніку та архітектоніку. К. Фремптон виділив тектоніку як ключову категорію архітектурного мислення. Тектоніка відображена у трьох складових: вираження конструктивної логіки будівлі, матеріальність і реміснича майстерність, чесність у використанні матеріалів і конструкцій. Поруч з цим тектоніка протиставляється «**сценографічній архітектурі**», де конструкція — тільки оболонка, яка не несе смислового навантаження. Якщо тектоніка надає будівлі конструктивну чесність, то архітектоніка організовує її форму та простір. А архітектоніка — це не просто геометрія, а осмислене побудова форми. У взаємодії форми, маси та пропорцій К. Фремптон вбачав можливість протистояти хаосу сучасної урбаністики. Тим не менш, використання філософських категорій архітектоніки та тектоніки залишало багато аспектів без уваги. А подальший перехід від модернізму до постмодернізму стався через чергову кризу філософської програми модернізму та її активної критики в 60-70-х роках ХХ століття. Ця трансформація не стала несподіванкою, але й не була миттєвою.

З критикою модернізму обрушилася ціла плеяда американських

архітекторів, педагогів і теоретиків архітектури – **Ч. Дженкс** (1939-2019), **Р. Вентурі** (1925-2018), **Ч. Мур** (1925-1993), **М. Грейвс** (1934-2015). В переліку звинувачень: надмірна простота, мінімалізм, одноманітність, відірваність від повсякденного життя та потреб людей, ігнорування історичних і культурних традицій, утопічність. Модернізм, створюючи холодні, безликі простори, які не враховували людський масштаб, забрав колір, веселощі та гру з архітектури. Але це був далеко не повний список претензій до універсальної мови модернізму. З ускладненням архітектурного мовлення модернізм виявився надто спрощеним інструментом – він просто не міг працювати з набором архітектурних знаків, символів, алюзій, лексичний словник яких постійно збільшувався. Паралельно з критикою модернізму архітекторами, ситуація загострювалася філософським невдоволенням загальним історичним курсом *модерну*, який обрала західна цивілізація. З критикою модерну на арену виступили багато філософів, соціологів і теоретиків культури. Це й представники Франкфуртської школи (Т. Адорно, М. Хоркгаймер, Ю. Хабермас), які вважали, що модерн не зміг реалізувати потенціал раціональності, звільнення і привів до нових форм відчуження та пригнічення. Метанарративи модерну – прогрес, звільнення, раціональність – втратили свою легітимність (Ж. Ф. Ліотар) і часто використовувалися для виправдання контролю та пригнічення (М. Фуко). Отже хто тільки не критикував модерн як історичний вектор розвитку і модернізм як філософську програму розвитку архітектури. Ситуація дозривала кілька десятиліть, але апофеозом усього став крах багатьох модерністських проєктів у архітектурі.

Це символічний момент – модернізм не впорався не лише теоретично, але й практично. Достатньо назвати модерністський проєкт соціального житла **Pruitt-Igoe** (Сент-Луїс, США, 1954–1972), який за кілька років перетворився на гетто. Також **Le grand ensemble de la Villeneuve à Grenoble** (Гренобль, Франція, 1960-ті) – грандіозний модерністський житловий комплекс на 20 000 мешканців, задуманий як ідеальне місто майбутнього, а зараз опинився на межі знесення або повної реконструкції. Можна згадати проєкт **Robert Taylor Homes** (Чикаго, США, 1961–2007) - зразковий модерністський житловий

комплекс, створений для афроамериканського населення, який став розсадником злочинності. Наступний приклад, це модерністське місто **Чандігарх** (Індія, 1950-ті), яке було задумане як символ сучасного прогресу, натомість, стало прикладом відчуження, ігнорування контексту та соціальної нерівності. Звичайно, це й радянські «хрущовки» як спроба реалізувати модерністський принцип «житло для всіх». З одного боку, якщо вважати «хрущовки» перехідним періодом, вони тимчасово вирішили проблему дефіциту житла і стали основою для більш якісної панельної забудови в майбутньому. Але з іншого, «хрущовки» не враховували реальних потреб людей, позбавили міста індивідуальності і стали символом недоліків модернізму, оголивши всі кризові моменти.

4. Філософські програми архітектури після модернізму

Після тривалої кризи модернізму архітектура втратила прагнення до єдиної універсальної системи. Замість єдиної догми, як це було в епоху модернізму, архітектура розділилася на кілька філософських напрямів, де програмні розробки філософії, психології, семіотики та нових технологій станом на зараз відіграють визначальну роль. До перспективних напрямів можна віднести *феноменологічні напрями архітектури, постмодернізм, деконструктивізм, параметризм і нео-вернакуляризм*. Ці архітектурні течії світоглядно по-різному трактують взаємодію людини та архітектурного простору, значення форми, символів і технологій.

4.1. Феноменологія архітектури: простір як переживання.

Філософський базис: феноменологія та екзистенційна філософія.

Е. Гусерль, М. Гайдеггер, М. М. Понті, Г. Баушія, Г. Арендт.

Дискурс в архітектурі:

Е. Н. Роджерс, Ж. Лабатут, Д. Весела, Дж. Рікверт, К. Норберг-Шульц, Ю. Палласма, Д. Літербарроу, А. Перес-Гомес, С. Холл, П. Цумтор.

Основна ідея: архітектура як акт над-феноменального досвіду, безпосереднє сприйняття тепла, світла, руху та тиші - легітимні способи опису взаємин між людським тілом та архітектурою.

- ✓ Простір сприймається через тілесний досвід, дотик, звук, світло;
- ✓ Важливі матеріальність, текстура, взаємодія з природою;
- ✓ Екзистенційна орієнтація людини в просторі (концепція «духа

місяця» *genius loci*, справжнє перебування в часі, ритуальна природа архітектури);

- ✓ «Любов» і «поезія» як принципи феноменологічних концепцій архітектури.

Теоретичну основу феноменологічних концепцій архітектури склав курс лекцій, прочитаний **Д. Ріквертом** (нар. 1926) та **Д. Веселою** (1934–2015) у 1970-х роках у Школі порівняльних досліджень в Ессексі, який називався «*The advanced masters-level course in the history and theory of architecture*». В основі курсу лежала феноменологія та психологія сприйняття, зокрема розглядався їхній вплив на методологію проектування. Спроба побачити історію архітектури через культурні та соціальні умови реалізації проекту (контексті реального життя, міфологічного і духовного змістів) мала неймовірний успіх у студентства і сформувала весь подальший феноменологічний дискурс у архітектурі. Курс Дж. Рікверта та Д. Весели сприяв появі цілого покоління теоретиків, які визначили архітектурну думку на наступні півстоліття. Паралельно багато архітекторів-теоретиків почали приєднуватися до нового напрямку феноменології архітектури. Саме так і виникла герменевтична та феноменологічна традиція мислення в архітектурі, яка на зараз продовжує залишатися актуальною та популярною серед архітекторів і дослідників архітектури всього світу.

Представники цього напрямку були переконані, що антиісторизм, розрив із архітектурною традицією загрожували самому існуванню модернізму через відсутність історії, абсолютного домінування абстрактності та раціоналізму, що перетворювало його на бездушний формалізм, відірваний від соціальних та культурних потреб людей. Домінування ролі геометрії та числа в мисленні відривають архітектуру від системи смислів, які стосуються людського існування. Єдиний соціально відповідальний шлях для модернізму — повернутися до «назад до речей», до над-феноменального досвіду, «життєвого світу» архітектури, до історичних коренів як способу брати участь у загальному просуванні культури. Це якісний перехід від агресивної, нав'язливої, домінуючої інструментальної репрезентації модернізму до символічної репрезентації феноменології — до наповнення архітектури людськими

смыслами, створення основи для культурного та історичного розуміння архітектури. Саме так архітектура стає закріпленням часу — епохи — у просторі. Саме так концепції «архітектури Євхаристії» Ж. Лабатута, «латентного світу» Е. Н. Роджерса, «смыслової структури міста» Д. Рікверта, «смыволічної репрезентації» Д. Весели вказують однозначно, що головною інтенцією феноменології архітектури було і залишається виявлення над-феноменального досвіду, пошук духовного, екзистенційного, чуттєвого, естетичного, символічного виміру в архітектурі.

Затвердження важливості тілесного досвіду архітектури як універсального механізму організації архітектурної форми було спільним як для феноменології, так і для модернізму (Модулар Ле Корбюзьє). Проте архітектори-феноменологи усвідомлювали неможливість його артикуляції в числах і поняттях, адже досвід інтуїтивний і багато в чому ірраціональний. Більше того, феноменологічні концепції архітектури наполягали на несеміотичній природі архітектури, що призвело до розбіжностей із постмодерністськими ідеями і практиками. Отже, й досі частина постмодерністських теорій архітектури, заснованих на критичному підході, семіотиці, структуралізмі, постструктуралізмі, вороже налаштовані щодо феноменології архітектури.

Феноменологічна архітектура пропонує нам побачити простір не просто як сукупність форм, а як живий досвід, який людина сприймає тілом, рухом і почуттями. Кожен крок, кожен промінь світла, кожна текстура створюють унікальну взаємодію між людиною та середовищем, роблячи архітектуру невід'ємною частиною нашого повсякденного життя.

Тілесність. Починається ця взаємодія з тілесності. Наше сприйняття простору безпосередньо пов'язане з тим, як ми його переживаємо фізично. Коли ми йдемо вузьким коридором, його стиснуті стіни можуть викликати почуття напруженості, а просторий хол, навпаки, дарує відчуття свободи. Ми відчуваємо поверхню підлоги, дотик до поручнів, повітря, яке нас оточує. Ці тактильні та просторові відчуття формують наше ставлення до архітектури, роблячи її не лише візуальним, а й кінестетичним досвідом.

Перформативність. Але сприйняття простору не статичне — воно розгортається в часі. Рухаючись крізь будівлю, ми проживаємо її, досліджуємо її таємні куточки, піднімаємося сходами, відкриваємо двері. Перформативність архітектури проявляється в тому, як вона направляє наш рух, підказує маршрути, пропонує сценарії взаємодії. Наприклад, звивисті доріжки в парку створюють відчуття прогулянки та неспішного дослідження, а строгі ряди колон у храмі підкреслюють урочистість моменту. Архітектура ніби веде нас, створюючи послідовність вражень, які накладаються одне на одне, формуючи цілісний досвід.

Світло. Невід’ємним елементом цього досвіду є світло. Воно змінює сприйняття простору, створює гру тіней, виділяє текстури та форми. Вранці м’яке світло наповнює приміщення теплотою, тоді як різкі контрасти опівденного сонця роблять простір більш драматичним. Світло може підкреслити деталі, створити затишок або, навпаки, підкреслити строгість та монументальність. Таким чином, архітектура стає динамічною, змінною разом із добовим ритмом та порами року.

Матеріальність. Але крім світла, наше сприйняття простору формують матеріали. Камінь вселяє почуття міцності та вічності, дерево — тепла та затишку, скло — легкості та прозорості. Ми відчуваємо поверхню не лише очима, а й дотиком, чуємо, як відгукуються наші кроки на різних покриттях, відчуваємо температуру матеріалів. Все це формує наш контакт із простором, роблячи його справжнім та осмисленим.

Ритуальна природа архітектури. Однак архітектура не існує у вакуумі. Вона вплетена в тканину навколишнього світу, в історію, культуру та природу конкретного місця. Це поняття «духу місця» (*genius loci*) — того, що робить простір унікальним та значущим. Коли ми входимо до старовинного собору, ми відчуваємо не лише його стіни, а й багатовікову історію, висічену в камені. Коли ми гуляємо сучасним містом, ми відчуваємо його ритм, його динаміку, його неповторний характер. Усвідомлення контексту надає архітектурі глибини, пов’язуючи нас із простором на рівні, що виходить за межі фізичного сприйняття.

Екзистенційна орієнтація в просторі. Архітектура формує не лише матеріальний, а й екзистенційний простір. Вона дає нам відчуття захищеності або, навпаки, відкритості світу. Ми шукаємо притулок, коли відчуваємо себе вразливими, і прагнемо до просторих залів, коли хочемо вдихнути повною грудьми. Деякі простори викликають у нас відчуття самотності, інші — почуття причетності до чогось більшого. Саме ця екзистенційна природа архітектури робить її не просто місцем проживання, а частиною нашого життєвого досвіду.

«Любов» і «поезія». Вводяться в архітектурний дискурс як принципи, що дозволяють архітекторам вийти за межі раціонального проектування та створити простори, здатні пробуджувати і формувати справжні почуття, спогади та ідентичність людини. Любов у архітектурі — це створення простору, наповненого турботою та увагою до людини, а поезія — це спосіб передати глибинні смисли через архітектурну форму. Ці феноменологічні принципи дозволяють архітекторам виходити за межі стандартних проектних рішень, створюючи будівлі, які не просто виконують функції, а й збагачують життя своїх мешканців.

Феноменологічна архітектура — це мистецтво створювати простір, який взаємодіє з людиною, розкриває його почуття, направляє його рух і наповнює життя змістовністю. Вона виходить за межі формальних рішень, стаючи живим процесом, у якому кожна людина знаходить свій унікальний шлях сприйняття. У цьому її сила, її таємниця та її нескінченна можливість надихати.

Приклади будівель:

- **П. Цумтор** (Терми в Вальсі, 1996) – мінімалістичний простір, де камінь, вода та світло створюють унікальне чуттєве переживання.
- **С. Холл** (Капелла Святого Ігнатія, 1997) – робота зі світлом і тінню як основними елементами сприйняття.

4.2. Постмодернізм: архітектура як гра знаків.

Філософський базис: структуралізм і семіотика

Р. Барт, У. Еко, Ж. Бодріяр, Ж.-Ф. Ліотар

Дискурс в архітектурі:

Ч. Дженкс, Р. Вентурі, Ч. Мур, М. Грейвз

Основна ідея: *архітектура — це текст, наповнений символами,*

алюзіями й культурними кодами, які слід "читати" через її форми, деталі та контекст.

- ✓ Відмова від догм модернізму – іронія, гра з історичними стилями, багатозначність, подвійне кодування;
- ✓ Інтертекстуальність, цитування, бриколаж, адхокізм;
- ✓ Апеляція до історії та поп-культури, будівлі набувають впізнаваного, іноді театралізованого вигляду.

У 60–70-х роках архітектурна думка звільняється від догматичних засад модернізму – функціоналізму, мінімалізму та універсальності форми. Замість фетишизації мови відбувається відмова від її диктату. Під впливом структуралізму і постструктуралізму (К. Леві-Строс, Р. Барт, Ж. Дерріда, М. Фуко) традиційні композиції поступалися місцем багаторівневим семіотичним інтерпретаціям, у межах яких **архітектор** відчув себе вже **індивідуальним філософом**, що здатний запропонувати різні сценарії прочитання простору. В гру вступив архітектурний постмодернізм, який в 70-х намагався позбутися «нудьги» модернізму, відновити образну, знакову цінність архітектури та вступити в комунікацію з адресатом.

Архітектура постмодернізму являла собою складний феномен, що виникла в діалектичному зв'язку з модернізмом. Вона заперечувала і водночас утримувала його у полі зору як точку відліку та об'єкт іронічної рефлексії. Постмодерністська **архітектура - поле гри**, у якій автор і глядач залучені до процесу розсіювання смислів і пошуку нових тлумачень. Однією з ключових стратегій постмодернізму постала **колажність**. У книзі "Колажне місто" (1979) архітектори К. Роу та Ф. Кеттер тлумачили **колаж** як стратегію, що відображала фрагментовану і дискретну логіку сучасного суспільства. Ця стратегія, відповідно, пов'язувалася з **бриколажем** – тобто грою з елементами минулого, переосмисленням застарілих форм через їх іронічне зіставлення. Архітектор поставав як **брикольор**, іншими словами, архітектор-самоук, що працює з розрізненими знаками і смислами. Американський **адхокізм** (трейлери, намети, контейнери) у 70-х лише підкреслив гнучкість і ситуативність архітектурних рішень. Наслідуючи концепцію «**смерті автора**» французького філософа і семіотика Р. Барта (1915–1980)

архітектура втрачала єдиного творця. Сам архітектор відмовлявся від жорстких канонів на користь миттєвої реакції на запити суспільства. У постмодерністському дискурсі зникала постать «автора», поступаючись місцем колективному творенню, де центральну роль починав відігравати *читач, інтерпретатор і замовник*.

Постмодернізм переосмислив архітектуру як систему знаків і кодів. Теоретик постмодернізму Ч. Дженкс ввів поняття "**подвійного кодування**" – принцип, який проявлявся у використанні архітектурних форм, які одночасно апелювали як до традиційних стилів, так і до сучасної символіки, створюючи двозначність у сприйнятті. Архітектура зверталася до різних аудиторій, використовуючи як універсальні класичні мотиви, так і символіку прогресуючих технологій. Орнаментальність, метафоричність, контекстуалізм, колажність, неорационалізм та іронія стали основними складовими постмодерністської архітектури.

Архітектура постмодернізму прагнула діалогу з суспільством, впроваджуючи елементи масової культури. Проте, попри спроби взаємодії з широкою аудиторією, вона залишалася елітарним явищем, обмеженим університетським середовищем. Багатошаровість і концептуальна гра зробили її об'єктом не масового сприйняття, а інтелектуального аналізу. **Шок, еkleктизм і дискретність** стали виразними засобами архітектурної форми. Проєктант свідомо викликав емоційний відгук, посилюючи асоціативне мислення глядача. Архітектура насичувалася знаковими кодами, забезпечуючи множинність інтерпретацій, що, за Ч. Дженксом, мало б зробити її доступною для різних культурних смаків. Зрештою, постмодерністська архітектура пропонувала відмову від жорстких правил, відкриваючи простір для множинності значень. Знак набував більшого значення, ніж сама архітектурна форма: вивіска магазину ставала яскравим атракціоном, а будівля за нею – лише вторинним тлом. Мова про іронічне переосмислення ролі архітектури в культурі, де головним стає не конструкція, а її сприйняття та інтерпретація.

Архітектурний постмодернізм в творчості Р. Вентурі, Ч. Мура і М. Грейвза можна розглядати як відповідь на модерністські ідеали, що

панували в середині ХХ століття. Ці архітектори зробили значний внесок у розвиток нових підходів до форми, функції та символізму в архітектурі. **Р. Вентурі** (1925-2018) запропонував концепцію складності та багатозначності, що контрастувала з прагненням модернізму до чистоти і простоти. Архітектор відкинув гасло "менше – означає більше", замінюючи його на більш складну та іронічну тезу: "менше – означає нудно". Будівлі Р. Вентурі, зокрема *Vanna Venturi House*, відображають іронічне використання традиційних форм у поєднанні з сучасними елементами, що створюють багатозначність. Його колега **Ч. Мур** (1925–1993) активно звертався до історичних стилів і використовував елементи орнаментальності та символіки. Проекти Ч. Мура не просто цитують історію, але й роблять це з певним іронічним дистанціюванням. Його *Piazza d'Italia* в Новому Орлеані відтворює ренесансні форми, але з явною театральністю та поп-артовим підходом. Так архітектура не тільки звертається до історичних стилів, але й намагається залучити глядача до гри з інтерпретацією, створюючи простір для особистих емоційних відгуків. **М. Грейвз** (1934-2015), на відміну від Р. Вентурі та Ч. Мура, більше орієнтувався на поєднання класичних форм і сучасної функціональності. Його проекти, зокрема *Portland Building*, мають яскраво виражену декоративність, кольорову експресію і чітку геометрію, що підкреслює естетику постмодернізму. Сам М. Грейвз через «подвійне кодування» поєднував традиційні мотиви з новими архітектурними ідеями, що в контексті постмодерністської архітектури зробило його роботи особливо виразними. Три впливових американських архітектори демонстрували різні підходи до поєднання традицій та інновацій, однак їх творчість об'єднувало прагнення до багатозначності, емоційності та відкритості для інтерпретацій.

Значний внесок у розвиток постмодернізму справили архітектори Г. Голляйн (1934-2014), А. Россі (1931-1997) і Ф. Джонсон (1906-2005). Їх творчість є яскравим прикладом переходу від модернізму до постмодернізму: від строгих, функціональних форм, натхнених М. ван дер Роє, до іронічних ігрових елементів з історичними стилями. Один із найбільш виразних прикладів постмодерністської роботи Ф. Джонсона — будівля АТ&Т у Нью-Йорку. Ця споруда поєднує класичні

архітектурні мотиви, зокрема фронтон, що стало виразним відходом від традицій модернізму. Для Ф. Джонсона і Г. Голляйн характерним стало використання театральних ефектів та концептуальних метафор у створенні архітектурних форм, що створювало додаткове враження динамічності та символізму в будівлях. А. Россі ж прагнув переосмислення міської структури через архетипічні форми, відображаючи постмодерністське бачення взаємодії між архітектурою та історичною пам'яттю міста.

Приклади будівель:

- **Р. Вентурі** (Будинок Ванни Вентурі, 1964) – поєднання традиційного будинку з модерністським розривом із симетрією.
- **Ф. Джонсон** (Будівля AT&T, 1984) – хмарочос із класичним фронтоном як іронічний жест на адресу модернізму.

4.3. Деконструктивізм: архітектура як розрив і нестабільність

Філософський базис: деконструкція, ідея руйнування значень і форм.

Ж. Дерріда, М. Фуко, Р. Барт, конструктивізм

Дискурс в архітектурі:

П. Айзенман, Р. Кулхаас, Б. Чумі, З. Хадід

Основна ідея: *архітектура вільного дискурсу, свободи сенсу, свободи форми, незалежності від духу часу – відкидання будь-якої симуляції.*

- ✓ Ламані форми, нестабільність, відмова від симетрії;
- ✓ Руйнування логіки традиційного будівництва – будівлі здаються хаотичними, але мають продуману «структуру відсутності»;
- ✓ Простір сприймається як нестабільний і динамічний.

Приклади будівель:

- **Ф. Гері** (*Музей Гуггенхайма в Більбао*, 1997) – будівля, що нагадує хаотично складені металеві форми.
- **Б. Чумі** (*Парк де ла Віллет, Париж*, 1982–1998) – архітектура, побудована на принципі розривів і випадковості.

У 70-х роках ХХ століття архітектурний процес зазнає драматичного

перелому: постмодерністи рішуче відмовляються від догматів модернізму, руйнуючи його жорсткі принципи. Однак на зміну цьому бунтові вже у 80-х приходить нова архітектурна філософія – **деконструктивізм**. Це не просто стиль, а особливий тип мислення, спрямований на радикальний перегляд архітектурних концепцій. Отже, процес, що розпочався із заперечення модернізму, незабаром перетворюється на його переосмислення. Архітектори знову звертаються до ідей початку ХХ століття, але тепер із критичної дистанції, через деконструкцію «мертвої» структури модерністської естетики. Теоретик постмодернізму **Ч. Дженкс** (1939–2019), вороже налаштований до архітектурного деконструктивізму, назвав його *«неомодернізмом»*. **Неомодернізм – деконструкція форм модернізму** та його ідей, замкнена у власній системі кодів, схильна до фрагментації та дисонансу у формальному модусі, свідомо відсторонена від гуманістичних ідей і «вибухова» у просторовому вираженні.

Мета архітекторів-деконструктивістів — поєднати непоєднуване, зруйнувати традиції зсередини та створити ефект відчуження людини від звичної ідеї про Порядок–Космос. Проте *деконструкція* – це не руйнування. Вона ставить діагноз, виявляючи проблемні вузли у, здавалося б, стабільних структурах. Її мета – поставити під сумнів найвищі цінності структури (гармонію, цілісність, стабільність) і запропонувати іншу концепцію, у якій певні невідповідності стали б невід’ємною властивістю самої структури. Адже подолати їх неможливо, не зруйнувавши структуру в цілому. Перебуваючи під впливом деконструктивізму З. Хадід писала, що необхідний перегляд архітектури, її розвиток у бік образності, винахідливості, інтерпретативності для того, щоб підвищити цінність нашої діяльності. Деконструктивізм має дослідити феномен модернізму за напрямом, запропонованим ранніми модерністами. Це єдине правильне рішення не лише з погляду естетики, а й з погляду програми та стратегії [4]. Іншими словами, архітектурна еліта 80-х уже не просто відкидає минуле, а прагне розібрати його на частини, щоб зібрати наново — але за іншими правилами. Через завищені амбіції архітектурний деконструктивізм стає не просто реакцією на постмодернізм і модернізм, але й синтезом філософії, мистецтва та

архітектурних експериментів. Його надихають філософські ідеї Ж. Дерріда та М. Фуко, а його візуальна мова формується під впливом радянського конструктивізму.

Сама історія деконструктивістської архітектури починається з двох помітних центрів архітектурного неоавангарду, які з'явилися у період кризи модернізму (наприкінці 60-х) у Нью-Йорку та Лондоні. Перший центр – це вільна асоціація архітекторів, так звана "ню-йоркська п'ятірка", очолювана американським архітектором **П. Айзенманом**, другий – Office for Metropolitan Architecture, або «ОМА», яку очолив нідерландський архітектор **Р. Кулхаас**.

П. Айзенман — перший архітектор, який мислив у деконструктивістському ключі, його іноді називали Ле Корбюзьє другої половини ХХ століття. Насправді, щодо архітектури, він безкомпромісний провокатор. Бо кожна будівля Айзенмана – це відвертий виклик емоціям! Це «будинки мазохістів», створені архітектором-садистом. «Джерелом невичерпного різноманіття» став куб, а потім починалася артикуляція і викристалізовувалась ідея. Куб членувався колонами, площинами, часто конструктивно хибними. *Зсув, поворот, інверсія* – такі улюблені прийоми архітектора. Проекти П. Айзенмана навмисно порушували баланс: вікна різних розмірів розташовані без жодної симетрії, опори виглядали ненадійно, зрізані кути будівель, стіни нахилені, а клумби зміщені. Архітектор любив повторювати: якщо між подружніми ліжками є щілина, в яку можна провалитися, це мене не турбує. Якщо в сім'ї є дитина – це мене не хвилює, якщо виявляється, що з обіднього столу в ідальні випирає стовп – мені на це начхати, якщо люди не можуть побачити зі свого будинку океан через вікно – та й нехай. Бо архітектура не повинна бути зручною чи функціональною! Радикальний підхід П. Айзенмана часто відштовхував замовників, тому в його портфоліо не так багато реалізованих проектів. Натомість, саме ці споруди кардинально змінили міський простір і стали іконами деконструктивізму. Через поєднання архітектури, математики, філософії та психології, архітектор-провокатор прагнув дістатися до нових типів простору, створюючи дещо принципово нове, що за силою впливу могло зрівнятися з авангардом початку

минулого століття. Так з'явилась «архітектура вільного дискурсу», вільного від зовнішніх цінностей. Це свобода сенсу, свобода форми, незалежність від духу часу – тобто відкидання будь-якої симуляції.

Відтинки деконструктивістського мислення в архітектурі можна побачити і у швейцарсько-французького архітектора Б. Чумі, який очолив проектну програму для парку La Villette (1983—1998), працюючи разом із П. Айзенманом і філософом Ж. Деррідою. На сьогодні парк La Villette став не лише місцем для відпочинку, а й архітектурним маніфестом, який демонструє *ідеї деконструкції, нелінійності та відкритості* у містобудуванні. Б. Чумі – архітектор, відомий своїм новаторським підходом і сміливими експериментами. Його роботи вирізняються радикальністю, переглядом традиційних архітектурних норм і прагненням до переосмислення простору. Використовуючи нестандартні форми, фрагментацію та навмисну дисгармонію [14], він створює середовище, яке дезорієнтує і змушує глядача по-новому поглянути на архітектуру. Б. Чумі майстерно поєднує архітектуру з філософією, мистецтвом і літературою. Такий міждисциплінарний підхід робить його роботи не лише унікальними, а й провокаційними, відкриваючи нові межі архітектурного вираження.

Деконструктивізм виявився дуже багатоліким. У ньому використовувалась безліч принципів та прийомів. Архітектор Ф. Гері розвивав лінію «демонтажу та складання не за правилами». Бюро "Архітектоніка" переглядала супрематизм. З. Хадід на ранньому етапі творчості будувала хаотичні композиції із загострених площин, посилюючи динамізм супрематичних композицій. Архітектурна група Соор Німмелб (1)ау, працюючи з «осколочною» естетикою, демонстрували «психограми руйнування». Р. Кулхаас створював гіпертрофовані сюрреалістично пофарбовані варіанти бруталних форм раннього конструктивізму, а Х. Фуджі методично розшаровував, розрізав чіткі геометричні фігури, довільно зрушуючи шари та елементи. Проте деконструктивізм не отримав подальшого розвитку. В 90-х роках ХХ століття деконструктивісти завершували розпочате, епатувати новаціями не продовжили, згасала і популярність філософії деконструктивізму.

4.4. Параметризм: архітектура самоорганізації та взаємодії

Філософська основа: *теорія аутопоезису, теорія складних систем.*

У. Матурана, Н. Луман,

Дискурс в архітектурі:

П. Шумахер, З.Хадід, Д. Лібескінд, Р. Кулхаас

Основна ідея: *архітектура – це система, яка здатна до самоорганізації, саморозвитку та реагування на зовнішні зміни, вона має адаптуватися до середовища за допомогою цифрових алгоритмів і параметричних систем.*

- ✓ Використання генеративного дизайну, створеного комп'ютерними алгоритмами.
- ✓ Відмова від жорсткої геометрії, поява біоморфних, текучих форм.
- ✓ Архітектура гнучка, адаптивна, реагує на зовнішні умови.

Приклади будівель:

- **З. Хадід** (Пекінський аеропорт Дасін, 2019) – плавні форми, створені за допомогою цифрового моделювання.
- **BIG (Б. Інгельс та інші)** (Cactus Towers, Копенгаген, 2022) – параметричні хмарочоси, що враховують кліматичні умови.

У 2008 році німецький архітектор **П. Шумахер**, одна з найвпливовіших фігур у сучасній архітектурі, опублікував свій знаменитий «Маніфест параметризму» [13]. Цей невеличкий текст став ключовим документом, що визначив філософські та практичні основи **параметризму** – течії, що став одною із ключових напрямів в авангардній архітектурі ХХІ ст. Сам П. Шумахер представив параметризм як стиль, що прийшов на зміну модернізму та постмодернізму, і охарактеризував його як найбільш відповідний для вираження складності та взаємозв'язків світу.

Показово, що найбільш гнучкими архітекторами, здатними адаптуватися до змін, стали П. Айзенман, З. Хадід, Ф. Гері, Д. Лібескінд і Р. Кулхаас. У 1980-х вони працювали у напрямі деконструктивізму, а вже у 1990-х плавно перейшли до поетики складної, складчастої топологічної зв'язаності, яка відображає ідею аутопоезису, або самоорганізації органічних структур, залишаючи позаду ризому, хаос і невизначеність.

Розроблений протягом останніх 15 років, параметризм і сьогодні претендує на лідерство в авангардній архітектурі. Крім бюро *Zaha Hadid*, з цим стилем пов'язують свою діяльність *MAD Architects*, *BIG*, *MIT Media Lab*, *Synthesis Design + Architecture*, *Coop Himmelb(l)au* та *ETH Zurich*. Він знаменує собою нову хвилю систематичних інновацій, завершуючи епоху невизначеності, що розпочалася з кризи модернізму й була позначена короткочасними, але яскравими епізодами постмодернізму, деконструктивізму та мінімалізму. Сьогодні параметризм утвердився як домінуючий стиль в авангардній архітектурній практиці, особливо у сфері великомасштабного урбанізму. Про його потенціал красномовно свідчать успіхи бюро *Zaha Hadid* на міжнародних конкурсах із розробки генеральних планів. Параметризм рішуче відкидає модерністський підхід, заснований на універсальних рішеннях і стандартизації, натомість пропонуючи адаптивні й індивідуалізовані проекти, що враховують контекст і специфіку кожного об'єкта. У його основі лежать ідеї теорії складних систем, яка досліджує взаємодію безлічі елементів, що формують динамічні та самовпорядковані структури. В архітектурі це втілюється у створенні форм, які чутливо реагують на широкий спектр параметрів: від кліматичних умов і соціальних взаємодій до функціональних вимог та інших ключових факторів.

Найглибший вплив на засновника параметричної архітектури П. Шумахера справили дослідження німецького соціолога та філософа **Н. Лумана** (1927–1998), одного з найвпливовіших мислителів ХХ століття в галузі соціальних наук. Особливо яскраво цей вплив проявився у книзі П. Шумахера «Автопоезис архітектури» [12], де він використовує ключові ідеї Н. Лумана, такі як автопоезис, самореферентність і складність систем, щоб створити всеосяжну теоретичну систему для сучасної архітектури. Архітектор буквально адаптує філософські ідеї складних систем і самоорганізації до архітектури, маючи намір представити її як автопоезичну систему — систему, яка розвивається через свої внутрішні процеси, зберігаючи при цьому зв'язок із суспільством.

Якщо Н. Луман стверджував, що соціальні системи є автономними та самореферентними, відтворюючи себе через власні правила та логіку,

то П. Шумахер робить цю ідею дотичною до архітектурного контексту. На його думку, архітектура повинна не лише розвивати свої теоретичні та практичні межі, а й залишатися відкритою для взаємодії з іншими системами — економікою, політикою, культурою. Саме це, на його переконання, дозволяє архітектурі зберігати свою унікальність, не втрачаючи зв'язку із зовнішнім світом.

У теорії соціальних систем суспільство розглядається як складна структура, що складається з безлічі підсистем, кожна з яких має власну логіку та функції. П. Шумахер використовує цю концепцію, щоб показати, як архітектура може взаємодіяти з урбанізмом, екологією та технологіями, поступово адаптуючись до зростаючої складності сучасного світу. Вона повинна бути гнучкою та здатною реагувати на найрізноманітніші фактори — від кліматичних умов до соціальних трансформацій. Ключовим елементом луманівської теорії є ідея про те, що соціальні системи існують через комунікацію. П. Шумахер розглядає архітектуру крізь цю ж призму: на його думку, архітектурний дискурс і практика — це форми комунікації, які не лише виражають архітектуру, а й визначають її майбутній розвиток. Проекти, тексти, обговорення — усе це формує архітектуру як систему, що здатна до еволюції.

Н. Луман підкреслював, що системи змінюються через внутрішні інновації та адаптацію до зовнішніх викликів. П. Шумахер розвиває цю думку, стверджуючи, що архітектура повинна не просто реагувати на зміни, а активно розвиватися, інтегруючи нові технології, зокрема параметричний дизайн. Вона має відповідати на сучасні виклики, такі як урбанізація, екологічні кризи, технологічні прориви. У відповідному контексті параметризм постає як наступна стадія еволюції архітектури. Гнучкі, адаптивні форми цього стилю дозволяють відобразити складність сучасного суспільства, що на пряму перегукується з луманівською концепцією складних систем. Як і будь-яка саморозвивальна система, архітектура повинна не лише зберігати свою ідентичність, а й виробляти механізми для обробки зростаючої складності світу, що постійно змінюється.

Одним із еталонів параметричного підходу в архітектурі стала архітектурна творчість британського архітектора, новатора З. Хадид

(1950–2016), партнера П. Шумахера по архітектурному бюро Zaha Hadid Architects. Філософське бачення простору жінкою-архітектором засноване на динаміці, плавності форм, а також звільненні від традиційних геометричних обмежень. Її роботи надихаються абстрактним мистецтвом, природними формами та течіями російського авангарду, такими як супрематизм. З. Хадид прагнула створювати будівлі, які «течуть», «рухаються» і взаємодіють із простором, руйнуючи звичні уявлення про статичність. Її підхід поєднує інноваційні технології (параметричне моделювання) з художнім баченням, роблячи архітектуру не просто функціональною, але й емоційно виразною.

Говорячи про параметричну архітектуру, неможливо не згадати Б. Інгельса — засновника бюро BIG (Bjarke Ingels Group) і яскравого представника цього напрямку. Його філософія, відома як «прагматичний утопізм», поєднує в собі функціональність та інновації, а використання параметричних методів дозволяє створювати динамічні та адаптивні форми. Наприклад, його проекти «8 House» та «VIA 57 West» наочно демонструють, як складні геометричні рішення можуть одночасно бути практичними та зручними для життя. Наступним ім'ям, яке неминуче спадає на думку, є Ф. Отто — піонер легковажних конструкцій і людина, яка надихалася природними процесами. Його підхід до архітектури будувався на пошуку оптимальних форм із мінімальною витратою матеріалів. Саме йому належать новаторські ідеї мембранних та тентових конструкцій, які він довів до досконалості. Мюнхенський олімпійський стадіон став одним із найкращих прикладів того, як параметричні методи можуть створювати повітряні, елегантні і в той же час надзвичайно функціональні споруди. Отже, один архітектор бачить у параметризмі шлях до інтеграції технологій у комфортне міське середовище, а інший — спосіб зробити архітектуру частиною живого, органічного світу. Але обидва вони, кожен по-своєму, довели, що параметричний підхід — це не просто інструмент, а філософія проектування, яка змінює уявлення про простір, форму та можливості архітектури.

4.5. Неовернакуляризм: архітектура як локальна ідентичність

Філософська основа: усталений розвиток, локальні традиції, екологія.

Дискурс в архітектурі:

Х. Фатхи, П. Олівер

Основна ідея: народна архітектура може розвиватися разом з сучасними технологіями, підкреслюючи культурну, історичну і кліматичну специфіку місця.

- ✓ Використання місцевих матеріалів і технологій (глина, дерево, камінь, бамбук).
- ✓ Повернення до традиційних форм, адаптація старих будівельних технік до сучасних умов.
- ✓ Екологічність, мінімальний вплив на навколишнє середовище.

Приклади будівель:

- **Ф. Кере** (Школа в Гандо, 2001) – будівництво з місцевих матеріалів у Африці, адаптація будівель до клімату.
- **Г. Маркатт** (Будинок Marika-Alderton, 1994) – поєднання архітектури австралійських аборигенів із сучасними технологіями.

Неовернакулярну архітектуру варто розглядати не як сукупність статичних будівель, що підлягають ретельній охороні, а як динамічну будівельну традицію, здатну відіграти важливу роль у створенні стійкої архітектури майбутнього. Наразі існує небагато філософських досліджень, академічних курсів або освітніх ресурсів, доступних студентам, а також відсутнє формальне визнання неовернакулярної архітектури серед учених, які працюють у різних галузях. Але за прогнозами, до 2050 року населення світу зросте до 9 мільярдів, що спричинить колосальний попит на житло. В умовах безпрецедентного зростання попиту на житлові площі «народні житла», тим не менш, досі становлять близько 90% від загального обсягу житлового фонду у світі [1]. Саме з цієї причини надзвичайно важливо підтримувати і розвивати місцеві традиції будівництва. Іншими словами, традиційні житлові споруди (індіанські публо, індонезійські довгі будинки, будинки на палях, оселі з саману, бамбукові конструкції, єврейські суки, амбари амішів, азійські юрти тощо) завдяки сучасним будівельним технологіям

можуть нарешті позбутися тавра бідності, нерозвиненості та відсталості. **Нова народна архітектура** (new folk architecture), завдяки своїм екологічним, соціальним та економічним перевагам, ідеально відповідає вказаним завданням. Натомість, ці завдання значною мірою відповідають цілям глобальної програми «сталого розвитку», запропонованої ООН у 1987 році для всього людства.

Нео-вернакулярна архітектура – ще одна реакція на панування модернізму в архітектурі поряд із постмодернізмом, деконструктивізмом, параметризмом та феноменологічними концепціями. Це своєрідна «архітектура без архітекторів» із виваженим акцентом на традиціоналізм, що проявляється в повазі до місцевих традицій і культурної спадщини, використанні місцевих матеріалів і ресурсів, адаптації до кліматичних умов, інтеграції сучасних технологій для підвищення ефективності, створенні гармонії між будівлею та навколишнім середовищем, а також у врахуванні потреб користувачів і суспільства. У неовернакулярній архітектурі змішуються історичне та сучасне, неформальне та формальне, міське та сільське, корінне та мігрантське, традиційне та сучасне, монументальне та популярне. А після того, як вони об'єднуються, взаємодіють та адаптуються одне до одного, виникає більш автентична архітектурна історія.

Одним з піонерів усталеної архітектури і нео-вернакулярного підходу можна вважати видатного єгипетського архітектора **Х. Фатхі** (1900–1989). Озброївшись традиціоналізмом, він не прагнув запозичувати концепції та зовнішній вигляд західної архітектури і самотужки кинув виклик модернізму. Його називали «Дон Кіхотом арабської архітектури», а його життя стало безкомпромісною боротьбою з домінуючими силами інтернаціонального стилю в архітектурі. На його думку, інтернаціональний стиль в архітектурі знищує її сенс і суспільну свідомість. Відроджуючи давні будівельні техніки, він прагнув «**будувати разом із людьми**», створюючи нову архітектуру, що ґрунтувалася на принципі екологічної стійкості. Відроджуючи провідні нитки давніх традицій, Х. Фатхі прагнув сформувати особливий, екологічно та соціально здоровий стиль архітектури. Використовуючи місцеві ресурси та залучаючи місцевих архітекторів-самоучок, він

намагався зробити житло доступним для бідних верств населення. Попри свої досягнення, Х. Фатхі іноді критикували за ідеалізацію традиційних методів та недостатню увагу до сучасних потреб. Однак завдяки його спадщині та діяльності його послідовників (архітектурних груп DW, CRATerre, ADAUA) на початку XXI століття архітектура ставала більш соціально відповідальною та екологічно орієнтованою. І на сьогодні цей тренд зберігається.

Значний внесок у вивчення вернакулярної (народної) архітектури зробив і британський історик архітектури **П. Олівер** (1927–2017). Його дослідження стали основою для розуміння та розвитку нео-вернакулярної архітектури, яка поєднує традиційні методи будівництва із сучасними технологіями та підходами. Дослідження Олівера надихнули багатьох архітекторів і науковців, зокрема тих, хто працює в сфері нео-вернакулярної архітектури, а його ідеї й досі впливають на сучасні методи проєктування. Британський історик присвятив свою кар'єру дослідженню народної архітектури по всьому світу, підкреслюючи, що вернакулярна архітектура — це не просто примітивні будівлі, а складні системи, які відображають культурні, кліматичні та соціальні особливості регіону. Він є автором і редактором фундаментальної праці *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World* (1997), яка стала важливим ресурсом для архітекторів, дослідників та студентів, що вивчають традиційні методи будівництва. П. Олівер наголошував, що вернакулярна архітектура є прикладом стійкого будівництва, адже використовує місцеві матеріали, адаптується до кліматичних умов і мінімізує вплив на навколишнє середовище. Він також вважав, що народна архітектура є невід'ємною частиною культурної спадщини, яку необхідно зберігати та вивчати, адже нехтування нею призводить до втрати унікальних знань і традицій.

5. Сучасна філософія міста. За останні десятиліття філософія міста перетворилася на потужний міждисциплінарний напрям, що об'єднує філософію, урбаністику, соціологію та географію. Одним із ключових засновників цього напрямку став В. Беньямін, який у незавершеній праці *Arcades Project* (1927–1940) проаналізував місто як текст, що відображає

культурні та економічні зміни. Його концепції «фланера» та «пасажу» заклали основу для багатьох подальших досліджень з цієї тематики. До засновників філософії міста можна віднести і А. Лефевра із його революційною концепцією «права на місто». А. Лефевр розвинув ідею соціального простору і пояснив, як влада та капітал формують міське середовище, що детально висвітлено у його праці *The Production of Space* (1974). Д. Гарві у *Social Justice and the City* (1973) продовжив цей напрям, досліджуючи вплив капіталізму на урбаністичні процеси. Водночас соціолог і урбаніст Ш. Зукін детально розглянула процеси джентрифікації та руйнування «автентичності» міст під впливом ринкових сил [15, 16]. Особливе місце у цьому списку займає постать Л. Мамфорда [7], чії праці заклали основу для розуміння міста як органічної системи, у якій соціальні, культурні та екологічні аспекти взаємопов'язані. Критика мегаполісів та ідеї про «регіональне місто» Л. Мамфорда залишаються актуальними у сучасних дискусіях про сталий розвиток.

Насьогодні філософія міста продовжує активно розвиватися, охоплюючи все нові аспекти – від цифрових технологій до екології та психології. Важливу роль відіграють ідеї постмодернізму, які глибоко впливають на сучасні дослідження міського простору. В зазначеному руслі, наприклад, розвивається філософія урбанізму Р. Кулхааса. У 2000 році Е. Соуджа у роботі *Postmetropolis* запропонував нові категорії аналізу урбаністики, а М. Кастельс у трилогії *The Information Age* (1996–1998) пояснив вплив інформаційних технологій на структуру мегаполісів.

Серед молодих дослідників слід відзначити ім'я Б. Браттона, в книзі якого *The Stack: On Software and Sovereignty* (2016) запропонований радикально новий погляд на місто як багаторівневу систему, в котрій фізичний простір переплітається із цифровими платформами. Його ідеї про «вертикальне місто» та «планетарний масштаб» урбанізації відкривають нові горизонти для філософського осмислення міст. Серед сучасних авторів варто виділити К. Істерлінг, яка у книзі *Extrastatecraft: The Power of Infrastructure Space* (2014) розкрила роль інфраструктури у формуванні глобальних міських мереж. Її підхід поєднує урбаністику,

політичну теорію та філософію, пропонуючи новий погляд на те, як технології та інфраструктура впливають на міське життя. Не можна оминати феноменологічний підхід Ж. Сімона та його міжнародної дослідницької групи *Philosophy of the City* (PotC), створеної у 2011 році, але яка й досі розвиває філософію міста, зосереджуючись на питаннях етики, політики та екології урбаністики [11]. Розвідки дослідницької групи PotC, ґрунтуючись на багатій феноменологічній традиції М. Гайдеггера, М. Мерло-Понті та Г. Арендт, допомагають осмислити, яким чином міста формують нашу ідентичність, повсякденність та соціальну динаміку суспільства.

Своєрідною лабораторією для експериментів із формою, функцією та сенсом міського простору для архітекторів минулого та сучасності стає створення амбітних проєктів міст-утопій. Це не лише творчий і філософський виклик, але й спосіб дослідити межі можливого, втілити свої ідеали та запропонувати альтернативні шляхи розвитку суспільства. Серед таких архітектурних проєктів – *Ville Radieuse* Ле Корбюзьє, *Broadacre City* Ф. Л. Райта, *Venus project city* дизайнера та футуриста Ж. Фреско. У цьому ряду й видатні архітектори сучасності Б. Ингельс з його футуристичним містом *Telos*, С. Боєрі з проєктом «*Міста-лісу*» Лічжоу та Н. Фостер з «містом відновлюваних джерел» *Масдар*. Натомість із поступовою реалізацією наймасштабнішого на сьогодні проєкту NEOM – будівництва 10 футуристичних міст, найамбітнішим із яких є беззуглицеве місто-стіна *The Line* на 9 млн. мешканців, будівництво якого має бути завершено до 2050 року, – амбіції людства лише зростають, а отже, філософія міста продовжуватиме розвиватися все більш інтенсивними темпами.

Сучасні фахівці з урбаністики визнають [20], що саме міста, а не країни, стали ключовим драйвером економічного та соціального прогресу. Тому майбутнє світової економіки визначатиметься не державами чи коаліціями країн, а 50 найбільшими мегаполісами, які стануть найбільшими гравцями на світовій економічній арені. З цієї причини ще у 2015 році ООН одинадцятю ціллю у загальній стратегії сталого розвитку 2030 року позначила забезпечення відкритості, безпеки, стійкості та екологічної стійкості міст. Іншими словами, створення

комфортних, безпечних і стійких умов життя в містах, враховуючи швидку урбанізацію та пов'язані з нею виклики.

Література:

1. Asquith, L., & Vellinga, M. (Eds.). *Vernacular architecture in the 21st century: Theory, education and practice*. Routledge. 2006. 312 p.
2. Corbo S. *From Formalism to Weak Form: The Architecture and Philosophy of Peter Eisenman*. 2014. 138 p.
3. Frampton K. *Studies in Tectonic Culture: The Poetics of Construction in Nineteenth and Twentieth Century Architecture*. MIT Press. 1995. 448 p.
4. Hadid Z. *The Eighty-Nine Degrees // Planetary Architecture Two*. L.: Architectural Association, 1983. (2-nd facing p.)
5. Kroes, P., Vermaas, P., Light, A., & Moore, S. A. (Eds.). *Philosophy and Design: From Engineering to Architecture*. Springer. 2008. 359 p.
6. Lefebvre H. *Writings on Cities / selected, translated and introduced by E. Kofman and E. Lebas*. 1996. 250 p.
7. Mumford, Lewis (1989) *The city in history: its origins, its transformations, and its prospects* N.Y.: MJF Books, 657 p.
8. Norberg-Schulz C. *Existence Space and Architecture*. New York: Praeger, 1974. - 124 p.
9. Norberg-Schulz C. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli, 1979. — 216 p.
10. Otero-Pailos J. *Architecture's Historical Turn: Phenomenology and the Rise of the Postmodern*. University of Minnesota Press, 2010. 320 p.
11. Simon, J. *Introduction: Introducing Philosophy of the City*. *Topoi* 40, 387–398. 2021
12. Schumacher P. *The Autopoiesis of Architecture: A New Framework for Architecture, Volume I*. WILEY. 2011. 481 p.
13. Schumacher P. *Parametricism: A new global style for architecture and urban design // Architectural Design, Vol. 79, No. 4, 2009*
14. Tschumi B. *Architecture and Disjunction*. Cambridge: MIT Press. 1996. 278 p.
15. Zukin S. *Cities at War: Global Insecurity and Urban Resistance*. 2020. 264 p.

16. Zukin S. Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places. 2010. 294 p.
17. Zumthor P. Thinking Architecture. 3rd Edition. Basel; Boston; Berlin, 2010. -112 p.
18. Беломесяцев А.Б. Філософські основи архітектури / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. — Київ: ПСМ АМУ, 2005. — 488 с.
19. Мардер А. П. Теоретичні основи естетики архітектури: Конспект лекцій. — Київ: КНУБА, 2002. — 64 с.
20. Флоріда Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними. — К.: Наш формат, 2019. — 320 с.

Контрольні питання:

1. *Чому сьогодні архітектора можна вважати філософом?*
2. *Яким чином архітектура впливає на соціальне середовище?*
3. *Як ви розумієте вираз «постмодерністський злам» в архітектурі?*
4. *Розкрийте філософський зміст категорій архітектоніки та тектоніки?*
5. *Естетичний вимір архітектури в історії філософії.*
6. *Визначте основні інтерпретаційні походи у філософії архітектури.*
7. *Архітектурний проект як філософський маніфест*
8. *Згадайте діячів, імена яких пов'язані і з архітектурою, і з філософією*
9. *Феноменологія міста: форми і реальність*
10. *Урбанізм vs антиурбанізм: філософська аргументація*

3.2 Сучасне світорозуміння і архітектура. Архітектура як відповідь на виклики часу.

1. Філософія архітектури: історія становлення і предмет вивчення.
2. Головні проблеми досліджень у філософії архітектури.
3. Архітектура і час.
4. Феноменологія поняття «архітектура».
5. Онтологія архітектури.

1. Філософія архітектури: історія становлення і предмет вивчення

Діалектика понять буття і свідомості займає центральне місце у філософії. Важливо усвідомлювати, що архітектурні об'єкти мають реальне існування, але їх сприйняття та оцінка відбуваються через свідомість людини та великих груп людей. При цьому сприйняття може варіюватися в залежності від попереднього досвіду та установок індивідів. Сутність архітектури може бути глибоко закодована автором та його оточенням (школою, кланом, носіями релігійних канонів), а розкривається для людей (громадян, паломників, користувачів) через реальні контакти, які можуть бути як випадковими, так і цілеспрямованими, зокрема під керівництвом архітекторів або професійних гільдій.

Основною філософською дихотомією цього розділу є співвідношення причин архітектури та їх наслідків, тобто визначення детермінованості архітектурної форми різними чинниками. На певному етапі історії (20–30 роки ХХ ст.) виникло теоретичне обґрунтування жорсткої залежності архітектури від прагматичних чинників — функціоналізм. Ця течія насправді приховувала, що її найкращі представники активно використовували нові підходи формоутворення, а спроби безпосередньо реалізувати доктрини функціоналізму призводили до «нікчемних» результатів у послідовників. Не випадково найкращі твори цього стилю отримали назву «неопластицизм», акцентуючи увагу на нових можливостях архітектури-скульптури кубістичного типу. У різні епохи постійно змінювалося співвідношення самостійності форми та впливу на неї прагматичних чинників, які, за тріадою Вітрувія, можна визначити як корисність.

Для всебічного розуміння функцій архітектури доцільно дотримуватися концепцій діалектичного детермінізму, які передбачають:

- гнучкі та еластичні зв'язки між причинами та наслідками в архітектурі;
- можливість створення різних архітектурних форм на основі одного набору факторів;
- можливість розробки самодостатньої архітектурної форми на основі оцінкау її сприйняття в реальному міському просторі та втілення

авторських або суспільних концепцій — при цьому форма не повинна суперечити функції, хоча може бути від неї незалежною і не обов'язково проявлятися на фасадах або в об'ємно-пластичному рішенні;

– така самодостатня форма може і повинна передбачати можливість зміни функції, тобто бути адаптивною до різного використання в часі.

Розглянемо, як різні архітектурні епохи змінювали основного замовника:

1. Єгипет — споруди «космічного» культу — замовник фараон.

2. Греція — споруди для численних богів та простори для політичних і суспільних подій (агору) — замовник демос або його виборні представники.

3. Рим — монументальні споруди, символи імперії — замовник патриції, що завершують централізовану владу імператора.

4. Готика (Європейське Середньовіччя) — храми та будинки вільних городян — замовник церква та вільні громадяни.

5. Стародавня Русь — кам'яний літопис у вигляді храмів і теремів заможних мешканців — замовник князівство та православна церква.

6. Ренесанс — демократичні філософії будинків дворян і заможних торговців — замовники городяни та шляхетні сім'ї.

7. Епоха бурхливого розвитку торгових міст (пізній ренесанс) — відносно однакові домогосподарства та різноманіття фасадних рішень багатопверхових будинків — теоретичні основи достатку заможних городян — бюргерів, міщан, буржуазії.

8. Королівський абсолютизм — теоретичні основи розкоші палаців і храмів — замовник король.

9. Українське козацьке бароко — храми з лаконічним декором — теоретичні основи демократії козацької громади — замовники гетьмани та козацька верхівка.

10. Імперський класицизм — підпорядкованість ієрархії суспільства споруд і будинків, що будуються за зразковими фасадами в залежності від рангу міста та шляхетності замовника — будівельне мистецтво як інструмент імперської системи — замовник імператор та шляхетство.

11. Бурхливий розвиток капіталістичної міської культури — свобода і демократизм споруд, що підпорядковані ідеям капіталізму —

архітектор як служитель замовника-індивідуала, що має гроші — замовник власник прибуткових будинків, промислових споруд, великих магазинів, контор і банків.

12. Соціалістичні суспільства тоталітарного типу — типові будинки і споруди — замовник обезлічений — від імені народних мас замовляє держава.

13. Сучасні саморегульовані громади на фоні демократизації суспільства — будинки і споруди, що вирішують завдання відповідної громади і залежать від способу життя — колективний замовник — від імені громад, замовниками виступають їх представники, які часто мають архітектурну освіту.

2. Головні проблеми досліджень у філософії архітектури

Архітектура в контексті «буття» розглядається як цілісний об'єм або простір, що складається з об'ємів, які відповідають природі — від загальних контурів і об'ємної композиції до деталей, кольору та фактури. Жоден проект не може одночасно відобразити цілісну і багаторівневу (фрактальну) архітектуру на одному кресленні або в єдиній 3D-моделі. Проте, в будь-якому випадку, цілісність перевищує суму всіх компонентів проекту, оскільки на будівельному майданчику під час виконання робіт, а також при виготовленні архітектурних елементів можуть виникати нові, іноді непередбачувані рівні фракталізації. Деякі аспекти структуризації архітектурного об'єкта можуть виникати поза волею архітектора внаслідок взаємодії з навколишнім середовищем. Лише завершена споруда, що є результатом колективної праці архітектора, його колег-виконавців, а також суміжних спеціалістів — інженерів, дизайнерів, фахівців з комплектації та монтажу фасадних систем, ландшафтних архітекторів, дендрологів, спеціалістів з освітлення та медіа-архітектури, розробленої новими поколіннями дизайнерів (медіа-архітекторами) — може стати об'єктом для безкінечного вивчення та візуального «сканування».

З кінця XIX століття ставлення до буття архітектури зазнало змін через розвиток науки. Новітні доктрини Віоле ле Дюка, О. Шуази, Дж. Рьоскіна поступово змінювали сприйняття архітектури як об'єкта елітної

культури. Зросла роль сучасних технологій у реалізації архітектурних задумів, а палітра презентації проектів стала більш різноманітною, оцінюючи зв'язок будівлі з її оточенням. Архітектурою почали вважати не лише об'єкт будівництва, а й простір між спорудами, який став розглядатися як цілісне завдання проектування та предмет архітектурної естетики.

Зігфрід Гідіон також приділяв значну увагу розв'язанню конфлікту простору і маси в архітектурі [5]. Його концептуальна доктрина, що передбачала вільне омивання архітектурного об'єму зовнішнім простором, побудованим на взаємодії простих об'ємів, знайшла своє втілення в композиції центру Сан-Ді (1945 р.). Гідіон наводить цей приклад як втілення сучасної просторової концепції — віртуальної [3].

«Було б помилково сприймати віртуальну онтологію і простір як нереальність (можливість, ілюзорність, потенційність уяви); віртуальність архітектури — це інша реальність», — підкреслюють сучасні науковці.

Філософія архітектури є досить незвичним аспектом розгляду світоглядних настанов архітектурного процесу, тому важливо чітко визначити, що таке теоретичні основи архітектури. Це питання буде розглядатися в тексті як послідовний аналітичний виклад характеристик архітектури як явища.

На основі понятійного розрізнення, ми вважаємо, що основна різниця між філософією архітектури та теорією архітектури в традиційному розумінні терміна «концепція архітектури» полягає в наступному. Теорія архітектури представляє собою систему взаємопов'язаних категорій, які розрізняють явища архітектурного процесу: простір і маса, маса і форма, простір і форма, форма і функція, форма і образ, образ і функція, матеріал і форма, форма і конструкція, матеріал і композиція, форма і композиція, людина і образ тощо.

Філософія архітектури, в свою чергу, не є стільки системою категорій (хоча досвід німецької класичної філософії — Кант, Гегель, Фіхте, Шеллінг — свідчить про категорійність філософського осмислення явищ світу), скільки особистісним настроєм, формою відношення (естетичного, художнього, технологічного,

конструкційного) до формування архітектури як яскравого та знаково важливого суспільно-матеріального явища. Крім того, просторові мистецтва, до яких насамперед належить будівельне мистецтво, на відміну від інших видів мистецтва (наприклад, музичних), оформлюють саме речі, причому в найповсякденнішому сенсі слова: фрагменти матеріалів (мас) та просторові проміжки між ними.

Філософія архітектури безпосередньо пов'язана зі становленням і існуванням людини як особистості, а не як біологічної істоти; концепція архітектури охоплює людину як біологічне єство.

Як концепція, так і теоретичні основи архітектури не виникали на порожньому місці: існує розвинена традиція спадкоємності думок щодо архітектури як у прикладній архітектурній науці (техніка, конструкції, стійкість, опір матеріалів тощо), так і в абстрактних розмірковуваннях про архітектуру як естетичну або образно-художню реальність.

Творцями архітектурної теорії ще в давній Греції були, з одного боку, письменники-теоретики, які в спеціальних трактатах підбивали підсумки досягнень архітекторів-практиків (містобудівників), а з іншого — переїгеті (письменники-мандрівники), які описували міста та окремі пам'ятки.

«Віртуальна реальність архітектури — це не лише реальність архітектурних об'єктів, але й реальність свідомості» [8].

У звичайному світі людина стикається з численними поверхнями, які в умовах фокусів і ілюзій починають здаватися реальними. «Границя дійсного і віртуального — це поверхня, в якій сполучаються різні звукові та візуально-оптичні ряди... можна говорити про просторову і часову локалізацію віртуальної реальності, яка не передбачає зовнішнього спостерігача. Можна лише говорити про наше місце у віртуальній події, наше місце у віртуальному просторі архітектури» [5].

Загалом, зміна бачення і поведінки людини в міському просторі найбільш яскраво продемонстрував всесвітньо відомий практик і теоретик Бернар Чумі — автор парку де ла Валетт у Парижі, а в наступні роки — декан архітектурного факультету Колумбійського університету. Його провідна ідея сучасного бачення архітектури характеризується як демонтаж — роз'єднання: «Якщо новий, опосередкований світ відлунув

і зміцнив нашу розібрану реальність, можливо, варто скористатися таким демонтажем, відсвяткувати роздробленість, відзначаючи культуру відмінностей, прискорюючи та посилюючи втрату визначеності, центру, історії», — наголошує він [7].

Людина вважає, що пізнає об'єкти як щось незалежне від своєї свідомості та свідомості інших людей, але насправді це не об'єкти, а предмети (те, що «перед моїми очима»), іншими словами, об'єкти, в які привносяться певні змісти — чи то «олюднені об'єкти», чи дані у свідомості.

У сучасних лексиконах слово «будівельне мистецтво» зазвичай пов'язують з латинським «architectura» (будівельне мистецтво) і далі — з грецьким «architekton» (будівничий, головний будівник). Щодо трактування поняття «будівельне мистецтво», це термін, запозичений з грецької мови, де префікс «архі» означає «головна», більш «висока міра», а «тектура» — «будівництво», «побудова», «організація».

Архітектуру називають мистецтвом будувати. Леон Баттиста Альберті в трактаті «Десять книг про зодчество» (XV століття) визначав її як «мистецтво, без якого ніяк не можна обійтися і яке приносить користь, з'єднану з насолодою і достоїнством». Техніка для Альберті, при всій його повазі до премудростей будівельного ремесла, є лише засобом, що дозволяє «здійснювати на ділі все, що за допомогою руху ваги і додавання тіл чудовим чином служить найбільш важливим потребам людей».

Варіанти визначення терміна «будівельне мистецтво» є досить різноманітними, суперечливими та неоднозначними. Зазвичай поняття «будівельне мистецтво» вживається в кількох основних значеннях: як штучно створене або організоване матеріально-просторове середовище для життєдіяльності людей, а також як діяльність, спрямована на створення цього середовища.

Якщо обмежити зміст поняття «будівельне мистецтво» лише матеріальним середовищем, то ми сприйматимемо її як набір не пов'язаних між собою предметно-просторових форм — різноманітних споруд або їх комплексів. Ця сукупність є статичною не лише в просторі, але й у часі, оскільки самі по собі будівлі не можуть змінювати форму,

перетворюватися на інші або змінюватися під впливом зовнішніх факторів. Будинки, споруди чи міста, позбавлені зв'язку з людиною, в процесі взаємодії з навколишнім середовищем постійно втрачають закладені в них фізичні та функціональні якості. Таким «втручанням» є діяльність людини, спрямована на перетворення предметно-просторових форм її існування.

Вже саме загальноприйняте визначення будинків як «творів архітектури» свідчить про сприйняття архітектури як певної продуктивної діяльності. Проте не можна обмежувати зміст поняття «будівельне мистецтво» лише діяльністю зі створення середовища. Таке обмеження перетворювало б цю діяльність на самоціль, позбавляючи її конкретного змісту.

З мистецької перспективи, термін «будівельне мистецтво» сприймається через естетичний аспект. Проте на практиці будівельне мистецтво відображає та втілює навколишню дійсність. Це просторове мистецтво створення життєвого середовища, образи якого відображають ідеали епохи, а також уявлення суспільства про час, простір, структуру Всесвіту і місце людини в ньому. Архітектура не лише змінює навколишню реальність, але й фіксує історію розвитку суспільства, його цінності, перемоги та поразки, велич і буденність. Вона виникла як відповідь людства на навколишній світ, тому її часто називають «літописом людства» або «застиглою в камені», адже будівельне мистецтво є елементом, що надає видимість реальності світу ілюзій.

Френк Ллойд Райт глибше розкриває суть архітектури, стверджуючи, що «будівельне мистецтво є необхідною інтерпретацією людського життя, яке ми знаємо, якщо прагнемо жити в індивідуальності та красі». Пізнання архітектури через розуміння сутності людського життя забезпечує об'єктивність творчого процесу, спрямованого на пошук істинного відображення довкілля.

Важливо звернути увагу на розуміння сутності архітектури в контексті її історичного розвитку. Архітектура постійно оновлюється, але не відривається від майбутнього. Навіть у часи значних змін «мистецтво будувати» в тій чи іншій мірі використовує досвід минулого та спирається на його спадщину, яка залишається частиною середовища.

Зв'язок з минулим може проявлятися і у формі суперечки з ним, що призводить до переосмислення звичних норм. Заперечення недавнього іноді супроводжується зверненням до більш віддаленого минулого: будівельне мистецтво Ренесансу, відкидаючи досвід готики, шукала натхнення в античності; постмодернізм 1970-х років, ігноруючи раціоналістичні течії 1920–1960-х, звертався до стилю модерн і еклектики кінця XIX століття. Однак і те, що було відкинуто, з часом підлягає переоцінці, як, наприклад, спадщина готики, про яку Андреа Палладіо зазначав, що її «можна назвати плутаниною, але не архітектурою», а XIX століття визнало її однією з вершин зодчества.

3 Архітектура і час

Архітектура минулого вже не є архітектурою в традиційному сенсі, а перетворилася на пам'ятки архітектури. Майбутня будівельне мистецтво поки що не існує, тому що вона ще не реалізована. Сучасна будівельне мистецтво, яка є «живою» і актуальною, представляє собою процес трансформації минулої архітектури в сучасну (через відновлення та реконструкцію) і сучасної в майбутню.

Архітектура, як процес безкінечного становлення в часі та просторі, тісно пов'язана з розвитком людства та його прагненням освоїти навколишню реальність. З часом будівельне мистецтво стала однією з форм самоствердження людини в просторі та часі. Завдяки архітектурі людство змогло адаптувати довкілля під свої потреби. Проте, після досягнення контролю над природою, виникли нові суперечності, пов'язані з архітектурою. Діалектична боротьба з природою перетворилася на нову стадію конфлікту з споживачем, що стосується комфорту, практичності та доступності.

У цьому контексті англійський архітектор і теоретик Чарльз Дженкс зазначив, що «будівельне мистецтво — це будівлі, створені в рамках діалектичного процесу між архітектором і користувачем».

Архітектура як практика. «Людство створить абсолютно нову архітектуру в той момент, коли почне використовувати нові підходи будівництва, розроблені в нещодавно виниклій промисловості». З цим висловлюванням Теофіля Готьє 1850 року важко не погодитися. Нова

будівельне мистецтво відкрила людству новий світ, новий зміст і нове життя. Архітектура стала сприйматися як реальне відображення досягнень сучасної промисловості, закріплених у нових будівельних матеріалах. Духовність поступилася місцем матеріальній практичності архітектури, що символізує промислово насиченість поняття «будівельне мистецтво».

У цьому контексті Мішель Рагон стверджує, що «коріння сучасної архітектури слід шукати в технічних досягненнях минулого». У своїй книзі «Про сучасну архітектуру» він доводить, що «будівельне мистецтво ХХ століття була створена без участі архітекторів, окрім них або навіть всупереч їм». Естетика ХХ ст. виникла завдяки технічним досягненням цього ж століття. Саме ці технології дозволили реалізувати сучасні споруди, а практичне досягнення мети стало свідченням успішного розвитку архітектури. Її суть полягала в чіткому виконанні поставлених завдань. Автоматизація архітектурної діяльності призвела до помилкового сприйняття архітектури як машинного процесу, що відтворює стандартні, шаблонні рішення, відображені в подібних архітектурних предметах. Зведення сутності архітектури до простого триаду будівництва «завдання — виконання — результат» зменшило широкий спектр її можливостей.

Протиріччя між архітектурою як мистецтвом і як практикою — джерело розвитку. Протиріччя є основою будь-якого руху та життєвості: лише завдяки наявності внутрішніх протиріч щось може рухатися, мати імпульс і активність. Протиріччя, що виникають у понятті «будівельне мистецтво» під час його формування, базуються на наступній дилемі сприйняття:

1) Архітектура як мистецтво:

- як просторово-тимчасове мистецтво створення життєвого середовища;
- як джерело натхнення;
- як благо;
- як інтерпретація людського існування;
- як мистецтво гармонійного порядку;
- як вища форма образотворчого мистецтва;

- як результат виникнення космосу з хаосу;
- як олюднена матерія;
- як метафора («кам'яна книга людства»);
- як уявлення про архітектуру як «матір усіх мистецтв».

2) Архітектура як практика:

- як середовище, що протистоїть природі;
- як процес безкінечного становлення в часі та просторі;
- як будівлі, створені в рамках діалектичного процесу взаємодії архітектора і користувача;
- як відображення досягнень сучасної промисловості;
- як техніка відтворення споруд.

Поняття «будівельне мистецтво» не може бути суб'єктивним за своєю природою. Більшість визначень архітектури відображають її подвійність, підкреслюючи об'єктивність цього поняття.

Визначити межу між архітектурою як мистецтвом і архітектурою як практикою досить складно. Це багато в чому залежить від співвідношення естетичного та матеріального в архітектурному творі. Проте насправді сполучною ланкою між мистецтвом і практикою в архітектурі є протиріччя, які сприяють подальшому розвитку архітектури як феномену людського існування.

Поняття, пов'язані з сутністю та природою архітектури. Розглянемо визначення архітектури, запропоноване А. П. Мардером. Він стверджує, що «будівельне мистецтво — це особлива форма суспільного існування, процес пізнання та трансформації середовища життєдіяльності людини, що відповідає її матеріальним і духовним потребам. Архітектура являє собою цілісну єдність архітектурного середовища, яке втілюється в будівлях, спорудах та їх комплексах, а також архітектурної діяльності (наука, проектування, будівництво), що перебуває у постійному взаємозв'язку». «Архітектура — це процес взаємодії людини з природою, в ході якого архітектурна діяльність змінює навколишнє природне середовище та перетворює його на штучне (архітектурне) середовище». Таким чином, поняття «будівельне мистецтво» тісно пов'язане з такими термінами, як «архітектурна діяльність», «середовище», культура і форма.

Архітектурна культура визначає якісний рівень процесу створення, сприйняття та освоєння архітектурного середовища і його складових (будівель, споруд, благоустрою). Вона виступає як процес розвитку, збагачення та вдосконалення змісту і форми матеріальної та духовної культури людства; як форма комунікації між людьми та суспільством в цілому; як засіб масової орієнтації та утвердження певних ідейних і моральних цінностей. Іншими словами, архітектурна культура є формою активної взаємодії людини з архітектурним середовищем [8].

4. Феноменологія поняття «архітектура»

Об'єктом сприйняття, через який ми усвідомлюємо архітектуру в цілому та особливості кожного її твору серед безлічі інших, є архітектурна форма. Саме через неї передаються та сприймаються образи, що містять загальнокультурну та ідеологічну інформацію, а також на неї спрямовані естетична творчість і оцінка.

Архітектурна форма є частиною штучно створеного або модифікованого середовища, яке організовує більш-менш автономний функціональний процес. Вона є способом самовираження архітектури (чи архітектора) в матеріалі. Архітектурна форма має предметні (функція), просторові (тривалість) та речовинні (матеріал і маса) характеристики. Проте в архітектурі існують якості, які не мають стійких соціальних символів. Ці якості сприймаються індивідуально, а їхні критерії є суб'єктивними. Такі якості та їхні описи відносяться до феноменологічних, адже в них втілюється феноменологія архітектури [8].

Визначити область існування феноменології архітектури складніше, ніж її морфології чи символіки. Однак її зміст можна пояснити через приклади. Найпростішим прикладом феноменології архітектурного переживання є сприйняття плоскої вертикальної стіни. Перед нами стіна, без жодної символічної програми для її сприйняття — це просто велика вертикальна площина, на яку падає світло, до якої ми можемо наблизитися або віддалитися. У цьому архітектурному феномені, позбавленому композиційних претензій, ми або не побачимо нічого («просто стіна»), або відчуємо те, без чого всі інші архітектурні

стіни втратять сенс: магію та енергію цієї плоскої поверхні. Здатність або нездатність усвідомлювати та переживати такий феномен відрізняє розвинуту архітектурну сприйнятливість і мислення від нерозвинутих.

Феноменологія архітектури не має справи з абстрактними думками чи фіксованими знаками, а з переживанням, яке неможливо відокремити від живого контакту зі спорудою. Це не пізнавальний оцінка архітектури, не історична екскурсія, а екзистенціальне перебування у світі архітектурних форм [1].

Здається, що певна невизначеність меж феноменології ставить її в менш важливе становище порівняно з морфологією та символікою. Проте в архітектурі це не так. Можна мати чіткий морфологічний опис об'єкта, можна пояснити символічне значення всіх його елементів, але для мене це залишиться лише заученим уроком, і будівельне мистецтво як специфічна форма людського буття у свідомості не виникне.

Зосередження на фактурних особливостях поверхні предметів і швидкому русі в просторі створює особливий, маловідомий класичній архітектурі феномен чуттєвого контакту тіла з середовищем, який широко використовується в архітектурі великих полірованих поверхонь, хромованих металевих огорожень і скла. Незважаючи на поширеність такої естетики, заснованої на тактильних властивостях гладкості, прозорості та градієнтних переходах світла і фактури, вона ще не стала предметом детального символічного та морфологічного опису, хоча її зв'язок з пограничними сферами естетики музичного звуку, шуму, світла і кольору є очевидним.

5 Онтологія архітектури

Архітектура, безумовно, є одним з найважливіших для людини універсальних видів мистецтва, але її практичне значення не зменшує художню та гуманітарну цінність унікальних архітектурних творів. Історія світу, світової культури та людського життя в його різноманітті відображені в будинках та архітектурних об'єктах різного призначення і стилю, зведених протягом існування людства. Таким чином, будівельне мистецтво сприяє як прогресу, так і зміцненню його результатів. Поєднання нового і старого в оточенні людини, досягнутого

матеріальним і духовним виробництвом різних епох, є однією з форм «пам'яті» культури, що забезпечує безперервність її розвитку та унікальний зміст її національних і місцевих типів.

Архітектура повинна задовольняти широкий спектр потреб людини та суспільства в цілому. Водночас вона звернена і до сфери суспільної свідомості. Створюючи утилітарні цінності, будівельне мистецтво також формує цінності духовні.

Місце архітектури серед видів пластичних мистецтв. Архітектура займає особливе місце серед видів мистецтва. Як і дизайн, вона активно впливає на організацію середовища та людської діяльності. Системність цієї діяльності визначає системний характер архітектурних творів, які існують у контексті ансамблю. Це також підкреслює організуючу роль архітектури щодо інших мистецтв: вона створює основу середовища, в якому функціонують їхні твори, і визначає можливості для їхнього синтезу. У традиційній класифікації видів мистецтва будівельне мистецтво зазвичай відноситься до просторових мистецтв, де образ існує в просторі і залишається незмінним у часі. Проте, враховуючи складність сприйняття архітектури, така характеристика виявляється досить умовною. Створювані архітекторами структури є тривимірними і мають значні розміри; уявлення про них формується через порівняння картин, які відкриваються з різних точок зору. Ця особливість також притаманна скульптурі, яка вимагає огляду з різних ракурсів. Однак у скульптурі сприйняття об'єму дозволяє повністю розкрити зміст твору. В архітектурі ж зовнішній «об'єм» будівлі зазвичай є лише оболонкою «системи внутрішніх просторів». Ще важливіше, що образ архітектурного твору отримує своє повне вираження лише в єдності матеріально-просторових структур і тих життєвих функцій, яким вони слугують. Не лише самі будівлі, а й діяльність людей — їхня метушня в торговельному центрі, святкове поживлення в театрі чи зосередженість у бібліотеці — формують характер образу, що виникає завдяки архітектурі [4].

Архітектура є «просторовою рамкою», оболонкою, яку суспільство створює відповідно до своїх життєвих потреб, і водночас — магічним дзеркалом, в якому це ж суспільство прагне відобразити себе для майбутніх поколінь. Образність, символізм і художній аспект складають

душу архітектури. Вона стає мистецтвом лише тоді, коли здатна передати атмосферу, дух епохи, цінності та ідеали суспільства, яке її створило, і водночас формує цю духовну атмосферу, цінності та ідеали.

Справді, архітектуру неможливо просто показати як об'єкт, вказуючи на неї пальцем. Де, наприклад, можна знайти «архітектуру» в Парфеноні або храмі св. Софії? Цю істину не можна ані підтвердити, ані спростувати, принаймні, в межах самої теорії та практики архітектури. Очевидно, справа не в пошуках цієї істини, а в тому, щоб кожному з прийнятих позицій відобразити в внутрішньо несуперечливій системі понять, яка дозволяє розглядати архітектуру як єдине явище як у гносеологічному, так і в онтологічному аспектах. У цьому контексті вирішення проблеми пізнання архітектури як явища, а також формування архітектурного середовища, визначення критеріїв її цінності та оцінки не буде ускладнене навіть за наявності безлічі тлумачень цього поняття, а не лише двох (наприклад, «будівельне мистецтво — мистецтво» і «будівельне мистецтво — не мистецтво»).

Три рівні пізнання — живе споглядання, абстрактне мислення і практика — в архітектурі, як і в інших практичних формах пізнання, тісно пов'язані між собою і утворюють єдиний безперервний процес, що є актуальним у часи панування філософського плюралізму.

Отже, будівельне мистецтво є специфічним соціальним явищем, пов'язаним з мистецтвом, наукою, технікою та виробництвом (згідно з А. П. Мардером), але не є тотожною жодному з цих аспектів. Вона також є універсальним феноменом людського існування, відображеним у змінах навколишнього середовища з метою самовираження особистості, гармонізації простору та передачі генетичної інформації нащадкам [2].

Питання для самоконтролю

- 1. Кого ви вважаєте творцями архітектурної теорії?*
- 2. Що є носієм символічного змісту в архітектурних формах?*
- 3. На вашу думку, чи є архітектурна форма певним результатом пізнання світу?*
- 4. В чому полягає відмінність архітектури від інших областей пізнання?*

5. *Які чинники відображають наростаючу силу протистояння між християнською спрямованістю до потойбічного світу і прихильністю до реальності земного буття в архітектурі?*
6. *Які чинники є визначальними в процесах становлення і розвитку людства на шляху практичного освоєння навколишньої дійсності?*
7. *Феноменологія міста: форми і реальність.*
8. *Які підходи використовує психологія сприйняття об'єктів архітектури?*
9. *Визначити сутність об'єктивних і матеріальних аспектів у новітніх течіях архітектури.*
10. *Які сьогодні існують можливості напрямків розвитку філософії архітектури та утвердження її як самостійної наукової дисципліни?*

Література:

1. Білик М. С. Філософський зріз архітектурної діяльності і концепція формування складних систем в містобудуванні. Тернопіль : Терно-КОРС, 2000. 330 с..
2. Заварзін О. О. Геометрія і семіотика естетичної інформативності предметного середовища: Автореф. дис. канд. техн. наук: 05.01.03. Київ, 2000.
3. Заварзін О. О. Семіотика естетичної інформації предметного середовища // Прикладна геометрія та інженерна графіка: Зб. наук. пр. КНУБА. Київ : 1999. Вип. 65.
4. Історія української архітектури / Ю. С. Асєєв, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк та ін.; За ред. В. І. Тимофієнка. Київ : 2003.
5. Мардер А. П. До питання про реалізм в архітектурі // Теорія та історія архітектури і містобудування: Зб. наук. пр. НДІТІАМ. Київ : 2002. Вип. 5.
6. Мор, Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. Київ : Дніпро, 1988. 207 с.
7. Теорія та історія архітектури / Редкол.: М. Дьомін, А. Мардер, А. Пучков та ін. Київ : 1995.
8. Хогарт У. Про красу: Збірник / пер. с англ.; упорядк., вст. ст. і прим. Ф. С. Уманцева. Київ : 1978.

3.3 Архітектура і суспільство, особливості формотворення.

1. Архітектура.
2. Особливості формоутворення в архітектурі.
3. Вплив архітектури на суспільство та навпаки.
4. Сучасні тенденції у архітектурному формоутворенні.

Кожна людина живе у певному предметному середовищі. У створенні його образу, характеру, більше того, у створенні настрою, підтримці психічного та емоційного здоров'я непомітно, але постійно присутній один з найдавніших видів мистецтва – архітектура.

Твори архітектури, архітектурні пам'ятки можуть багато розповісти про побут, звички, культуру минулого, коли та ким вони були створені. Архітектура на відміну від багатьох інших видів мистецтва, крім декоративно-побутового призначення виконує ще й естетичну і практичну функції у житті людини.

Згідно з цим виділяють типи архітектури : суспільна, житлова та промислова (виробнича). Архітектура – даний вид мистецтва створюється для життя, праці та відпочинку людей, тому до архітектурних споруд належить ставити вимоги, які сформулював ще великий Ветрувій: користь, міцність і краса.

Проте не всі споруди можуть претендувати на творіння архітектури. Основна маса будівель наших міст складає те, що можна назвати тільки будівництвом, головне призначення якого – бути пристосованим для використання. Через два-три десятиліття свого існування вони потребують заміни більш сучасними спорудами. Але це не означає, що ці будівлі повинні бути співвіднесеними з вимогами естетики, через те що вони формують смак та настрої людей.

Історія людства налічує безліч видатних архітектурних рішень... Піраміди, готичні храми, будинки Городецького та сучасні творіння Захи Хадід.

Відтворюючи певні ідеї, настрої та прагнення шляхом співвідношення масштабів, мас, форм, кольорів зв'язку з навколишнім середовищем тобто за допомогою специфічних виражальних засобів. Архітектура – вид мистецтва, твори якого є пам'ятками матеріальної та духовної культури людства.

Архітектура та суспільство – це взаємопов'язані поняття, що впливають одне на одного. Архітектура відображає цінності, потреби та прагнення суспільства, а суспільство, своєю чергою, формує архітектурне середовище, в якому живе.

Особливості формоутворення в архітектурі:

- **Функціональність:** Архітектурна форма повинна відповідати призначенню будівлі або споруди.
- **Конструктивність:** Форма має враховувати можливості будівельних матеріалів та технологій.
- **Естетичність:** Архітектура – це мистецтво, тому форма повинна бути гармонійною та привабливою.
- **Соціальний контекст:** Архітектурна форма відображає культурні, історичні та соціальні особливості суспільства.
- **Екологічність:** Сучасна архітектура все більше уваги приділяє екологічним аспектам, використовуючи енергоефективні технології та матеріали.

Вплив суспільства на архітектуру:

- **Суспільні потреби:** Архітектура відповідає на потреби суспільства в житлі, роботі, відпочинку та інших сферах.
- **Культурні цінності:** Архітектурні стилі відображають культурні цінності та традиції різних епох і народів.
- **Технологічний прогрес:** Розвиток технологій відкриває нові можливості для архітектурного формоутворення.
- **Економічні фактори:** Економічна ситуація в суспільстві впливає на можливості будівництва та вибір архітектурних рішень.

Вплив архітектури на суспільство:

- **Формування міського середовища:** Архітектура створює міське середовище, в якому живе та працює суспільство.
- **Вплив на поведінку:** Архітектурне середовище може впливати на поведінку та настрій людей.
- **Відображення ідентичності:** Архітектура може відображати ідентичність міста, регіону або країни.
- **Архітектурне формоутворення є безперервним процесом, який охоплює усю сукупність архітектурних форм, апробованих суспільною**

практикою і стверджених нею як суспільна цінність.

Сучасні тенденції в архітектурному формоутворенні:

- Екологічна архітектура: Використання екологічно чистих матеріалів та технологій, створення енергоефективних будівель.
- Цифрова архітектура: Використання комп'ютерних технологій для проєктування та будівництва.
- Гнучка архітектура: Створення будівель, які можуть змінюватися та адаптуватися до потреб користувачів.
- Розвиток малих архітектурних форм.

Архітектура та суспільство – це динамічна система, в якій постійно відбуваються зміни та взаємодія.

Досліджуючи дану тематику не можливо оминати увагою питання та проблеми великих міст.

І це не тільки щільність забудови, відсутність генпланів міст, забудова без землі, або навіть пожежна небезпека багатоповерхівок.

Зупинимось на розгляді сучасних Житлових Комплексів (ЖК). Хвороба чи вихід для великих мегаполісів? Спробуємо з'ясувати.

Інфраструктура, школи, садочки, лікарні, паркінги та можливість виїхати у місто без заторів. Здається мрія. Але насправді проблем більше ніж рішень.

Сучасні житлові комплекси (ЖК) стали невід'ємною частиною великих міст, пропонуючи різноманітні переваги, але також викликаючи дискусії щодо їхнього впливу на міське середовище.

Переваги сучасних ЖК:

• Комфорт та інфраструктура:

- ЖК часто пропонують розвинену внутрішню інфраструктуру: дитячі майданчики, спортивні зони, магазини, кафе.
- Закриті території забезпечують безпеку та приватність мешканців.
- Сучасні планування квартири відповідають потребам сучасного життя.

• Технологічність:

- Використання сучасних будівельних матеріалів та технологій забезпечує високу якість будівництва.
- Системи "розумний дім" підвищують комфорт та енергоефективність.

- **Різноманітність вибору:**

- На ринку представлені ЖК різних класів: економ, комфорт, бізнес, преміум, що дозволяє вибрати житло відповідно до бюджету та потреб.

- **Недоліки та проблеми:**

- **Щільність забудови:**

- Висока щільність забудови може призводити до перевантаження інфраструктури, нестачі паркомісць та зелених зон.
- "Мурашники" можуть створювати відчуття відірваності від міста та соціальної ізоляції.

- **Транспортні проблеми:**

- Велика кількість мешканців ЖК створює додаткове навантаження на транспортну інфраструктуру, що призводить до заторів.

- **Соціальна нерівність:**

- Закриті території ЖК можуть посилювати соціальну нерівність, створюючи "міста в місті".

- **Вплив на міське середовище:**

- ЖК можуть порушувати історичний архітектурний вигляд міста.
- Недостатнє озеленення може негативно впливати на екологічну ситуацію.

- **Ризики:**

- В Україні під час війни, додалися ризики, а саме безпекові. Не всі ЖК мають обладнані бомбосховища, та підземні паркінги, що можуть слугувати укриттям.
- Ризики довгобудів, та недобросовісних забудовників нікуди не зникли.

- **Висновок:**

Сучасні ЖК є відповіддю на потреби зростаючих мегаполісів, але їхній розвиток потребує збалансованого підходу. Важливо враховувати не лише економічні, а й соціальні та екологічні аспекти. Для того щоб ЖК стали не "хворобою", а "виходом" для великих міст, необхідно:

- Впроваджувати комплексний підхід до містобудування, враховуючи потреби всіх мешканців.
- Розвивати громадський транспорт та створювати зручну інфраструктуру.

- Приділяти увагу озелененню та створенню громадських просторів.
- Контролювати якість будівництва та дотримання містобудівних норм.
- Під час війни, звертати особливу увагу на безпекові питання, при виборі житла.

Тільки за таких умов сучасні ЖК зможуть стати комфортним та гармонійним середовищем для життя.

Окремою темою є історична забудова яку цілеспрямовано знищують. Для столиці та корінних киян дуже болюча тема. Житній ринок, Контрактова площа, Гірка Крістера, будинок Зеленських та ще безліч менш відомих будівель або територій.

На території Крістерової гірки розташовані три паркові зони:

-пам'ятка природи «Крістєрова гірка» уздовж непарного боку вулиці Байди-Вишневецького, на території якої розташований парк нині закритий для громадськості;

-парк, який також часто називається «Гірка Крістера», що розташований на вулиці Вишгородській біля кінотеатру імені Тараса Шевченка;

-сквер «Вітряні Гори», на території якого розташований заказник «Долина річки Коноплянка» і бере початок річка Коноплянка.

На території Інституту харчової біотехнології та геноміки НАН України на вулиці Байди-Вишневецького, 2-а розташована пам'ятка природи «Лісове урочище Крістерів», а також залишки будинку Крістерів.

На вулиці Байди-Вишневецького, між будинками 1 і 3, розташований Дуб Крістера віком 700 років.

У 2005 році територія пам'ятки та прилегла територія загальною площею 17,28 га були передані в оренду на 15 років відкритому акціонерному товариству «Агрофірма „Троянда“». З них 12,98 га прилеглої території було передано для будівництва житлового комплексу, а 4,3 га території пам'ятки — для її благоустрою.

У 2006 році був схвалений проект благоустрою пам'ятки, що передбачав створення на її території англійського парку, майданчиків відпочинку, а також будівництво житлового комплексу агрофірми — ВАТ «Троянда».

У середині 2000-х років на прилеглий території було розпочато будівництво житлового комплексу «Паркове місто». Так все ж таки ...рішення чи проблема?

Важлива складова сучасної архітектури це розумні будинки які зайняли своє місце у сучасній історії. На сьогодні велика кількість компаній пропонують обладнання для життєзабезпечення будинків «Розумний дім».

Розумний будинок – це дім, обладнаний пристроями, якими можна дистанційно керувати та автоматизувати виконання таких завдань, як увімкнення світла, регулювання температури, реагування на виявлення диму чи води, замикання дверей тощо.

Цікавий аспект сучасного архітектурного формоутворення це друге життя промислових об'єктів: Інтерпайп, Юніт, Індустріальний парк ХТЗ, реконструкція промзони на Арсенальній.

Це приклад сучасної промислової архітектури який є невід'ємною складовою сучасних міст де промисловість залишилась у середині мегаполісів.

Сміттепереробний завод із лижною гіркою на даху Сorenhill, що розташований у Копенгагені.

Сміттеспалювальний завод розмістили на даху штучної гори висотою 90 метрів. Там є стежки для хайкінгу, «найвища в світі» штучна стіна для скелелазіння, бари, центр екологічної освіти та гірськолижний спуск довжиною 200 метрів, укладений зі штучного матеріалу. Піднятися туди можна на ліфті або пішки. Архітектори називають Сorenhill «найвищою горою у Копенгагені».

Щоб забезпечити відвідувачів, дах заводу зміцнили й постелили шар землі, на якій можна було би вирощувати рослини. На даху Сorenhill росте більше сотні різних видів рослин. «Ми навіть помітили лисицю, яка знайшла житло десь на пагорбі станції», – розповідає архітектор Якоб Ланге з Vjarke Ingels, компанії, яка працювала над проектом будівлі.

Завод ARC на даху Сorenhill переробляє близько 560 тисяч тонн сміття на рік, каже CEO ARC Якоб Сімонсен. Сміттепереробний завод спалює сміття, яке містить «практично всі хімічні елементи таблиці».

Щоби це не нашкодило місцевим жителям, відходи очищують. Назовні після спалення виходить лише водяна пара і вуглекислий газ.

Проект сміттєспалювального заводу Copenhill американські архітектори Vjarke Ingels Group розробили у 2011 році. Ландшафтним дизайном займалося данське бюро SLA. Завод добудували у 2018 році. Він щороку перетворює на енергію 440 тисяч тонн відходів на чисту енергію й забезпечує теплом 160 тисяч будинків.

У 2021 році Copenhill отримав премію World Architecture Festival у номінації World Building of the Year. Будівля також стала кращою у номінації Production, Energy & Recycling («Виробництво, енергія і перероблення»).

Всесвітній фестиваль архітектури (World Architecture Festival) – це щорічний фестиваль і премія в галузі архітектури та дизайну, яку називають архітектурним «Оскар».

Дослідивши всі аспекти сучасного архітектурного формоутворення можемо зробити висновки зацентрувавши увагу на основних аспектах які вдало розвиваються на сьогодні і в Україні і в світі.

Екологічна архітектура в Україні – це напрямок, що активно розвивається, поєднуючи традиційні підходи з сучасними технологіями для створення стійких та гармонійних з природою будівель.

Основні принципи екологічної архітектури в Україні:

- **Використання місцевих матеріалів:**
 - Це дозволяє зменшити транспортні витрати та підтримати місцеву економіку.
 - Традиційні матеріали, такі як дерево, глина, солома, знову набувають популярності.
- **Енергоефективність:**
 - Проектування будівель з урахуванням кліматичних умов для максимального використання природного освітлення та вентиляції.
 - Використання відновлюваних джерел енергії: сонячні панелі, вітрові турбіни, геотермальне опалення.
 - Використання "зелених дахів" та вертикального озеленення.
- **Збереження водних ресурсів:**
 - Збір та використання дощової води.

- Впровадження систем економного водоспоживання.
- **Інтеграція з природним ландшафтом:**
- Проектування будівель з урахуванням особливостей ділянки та збереженням природних екосистем.
- Використання природного освітлення, та вентиляції.
- **Використання екологічних сертифікатів:**
- Використання матеріалів, які мають екологічні сертифікати, такі як екобетон, фарби з низьким рівнем токсичних викидів та сертифікована деревина.

Сучасні тенденції:

- Зростає інтерес до "зеленого" будівництва офісних та житлових комплексів.
- Активно розвивається напрямок реконструкції старих будівель з використанням екологічних матеріалів та технологій.
- Збільшується кількість проєктів з використанням сонячної енергії та "зелених" дахів.

Приклади:

- В Україні існують приклади приватних будинків, побудованих з використанням соломи та глини.
- Деякі нові офісні центри впроваджують системи збору дощової води та використання сонячної енергії.
- Опішня Полтавської області увібрав в себе риси народної архітектури, архітектури трипілля, неомодерну, органічної архітектури.

Екологічна архітектура в Україні має великий потенціал для розвитку, сприяючи створенню комфортного та здорового середовища для життя.

Цифрова архітектура – це використання цифрових технологій у процесах проектування, будівництва та експлуатації архітектурних об'єктів. Вона охоплює широкий спектр інструментів та методів, від 3D-моделювання та BIM (інформаційне моделювання будівель) до віртуальної та доповненої реальності, а також штучного інтелекту.

Цифрова архітектура в Україні:

В Україні цифрова архітектура активно розвивається, особливо в контексті:

- **Збереження культурної спадщини:**

- 3D-сканування та моделювання історичних будівель для їх збереження та відновлення, особливо тих, що постраждали від війни.
- Створення віртуальних музеїв та екскурсій для популяризації культурної спадщини.

- **Відбудови зруйнованих об'єктів:**

- Використання BIM-технологій для швидкого та ефективного проектування та будівництва нових будівель.
- Створення цифрових моделей зруйнованих міст для планування їх відновлення.

- **Цифровізації будівельної галузі:**

- Впровадження електронних систем документообігу та управління будівництвом.
- Використання цифрових платформ для взаємодії між замовниками, архітекторами та будівельниками.

- **Створення 3D моделей для людей з вадами зору:**

- Проект «Відчуй Україну на дотик» дозволяє людям з вадами зору «побачити» архітектурні споруди за допомогою 3D моделей.

Цифрова архітектура у світі:

У світі цифрова архітектура є невід'ємною частиною сучасної архітектурної практики. Основні тенденції:

- **BIM (інформаційне моделювання будівель):**

- Використання BIM для створення детальних 3D-моделей будівель, що дозволяє оптимізувати проектування, будівництво та експлуатацію.

- **Віртуальна та доповнена реальність (VR/AR):**

- Використання VR/AR для візуалізації проєктів та презентації їх замовникам.
- Використання AR для контролю якості будівництва та виявлення помилок.

- **Генеративний дизайн:**

- Використання алгоритмів та штучного інтелекту для створення

оптимальних архітектурних рішень.

- **3D-друк:**

- Використання 3D-друку для створення архітектурних моделей та навіть цілих будівель.

- **Цифрові двійники:**

- Створення цифрових копій будівель та міст для їх моніторингу та управління.

Переваги цифрової архітектури:

- Підвищення ефективності проектування та будівництва.
- Зниження витрат та термінів будівництва.
- Покращення якості проєктів та будівель.
- Збереження культурної спадщини.
- Створення більш стійких та екологічних будівель.

Цифрова архітектура продовжує розвиватися, відкриваючи нові можливості для архітекторів та будівельників.

Гнучка архітектура та модульне житло набувають все більшої актуальності в Україні, особливо в умовах необхідності швидкого відновлення зруйнованого житла та створення тимчасового притулку для внутрішньо переміщених осіб.

Гнучка архітектура:

- Це підхід, який дозволяє створювати будівлі, здатні адаптуватися до мінливих потреб мешканців.

- Основні принципи:

- Використання модульних конструкцій.

- Застосування рухомих перегородок та інших елементів, що трансформуються.

- Проектування просторів, які можуть виконувати різні функції.

- В Україні гнучка архітектура може бути застосована для:

- Відновлення зруйнованих житлових будинків, дозволяючи швидко змінювати планування квартир залежно від потреб мешканців.

- Створення тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб, яке можна легко трансформувати в постійне житло.

- Будівництва громадських просторів, які можуть виконувати різні

функції залежно від часу доби або подій.

Модульне житло:

- Це тип житла, який складається з готових модулів, виготовлених на заводі.
- Основні переваги:
 - Швидкість будівництва.
 - Економічність.
 - Можливість транспортування та перестановки.
 - Якість виготовлення.
- В Україні модульне житло використовується для:
 - Створення тимчасових містечок для внутрішньо переміщених осіб.
 - Будівництва соціального житла.
 - Зведення швидкокомтованих будинків для військових.
 - Будівництво приватних будинків.
- Важливо розуміти, що модульне житло, часто розглядається як тимчасове рішення, але існують проекти, які показують, що воно може бути комфортним та естетичним.

Тенденції в Україні:

- Зростає попит на модульне житло через необхідність швидкого відновлення зруйнованого житла.
- Активно розвивається виробництво модульних конструкцій.
- Архітектори та дизайнери розробляють нові проекти гнучких та модульних будівель.
- Проводяться круглі столи, де обговорюються проблеми та перспективи модульного будівництва в Україні.

Гнучка архітектура та модульне житло мають великий потенціал для розвитку в Україні, дозволяючи швидко та ефективно вирішувати проблеми житлового забезпечення.

Розвиток малих архітектурних форм (МАФ) в Україні є важливим аспектом формування комфортного та естетично привабливого міського середовища. Вони відіграють ключову роль у створенні функціональних та декоративних просторів, що задовольняють потреби мешканців.

Основні тенденції розвитку МАФ в Україні:

- **Функціональність та естетика:**

- Сучасні МАФ поєднують практичність з естетичною привабливістю.
- Вони мають відповідати потребам містян, забезпечуючи комфорт та зручність.
- Дизайн МАФ стає більш сучасним та різноманітним, враховуючи стиль міста та його культурні особливості.

- **Використання сучасних матеріалів та технологій:**

- Використання новітніх матеріалів, таких як композитні матеріали, еко-пластик, та ін.
- Застосування 3D-друку для створення унікальних та складних форм.
- Інтеграція технологій: сонячні панелі для освітлення, USB-зарядки, Wi-Fi зони.

- **Інклюзивність та доступність:**

- Врахування потреб людей з обмеженими можливостями при проєктуванні МАФ.
- Створення доступних та безпечних просторів для всіх категорій населення.

- **Екологічність:**

- Використання екологічно чистих матеріалів.
- Озеленення МАФ: вертикальні сади, зелені дахи.
- Інтеграція з природним середовищем.

- **Інтеграція в міський простір:**

- МАФ мають гармонійно вписуватися в загальний архітектурний ансамбль міста.
- Створення концепцій комплексного благоустрою територій з використанням МАФ.
- Розробка типових правил розміщення малих архітектурних форм.

Типи малих архітектурних форм:

- Вуличні меблі: лавки, урни, велопарковки.
- Освітлення: вуличні ліхтарі, декоративне підсвічування.
- Озеленення: вазони, клумби, вертикальні сади.

- Декоративні елементи: скульптури, фонтани, арт-об'єкти.
- Торгові та інформаційні об'єкти: кіоски, павільйони, стенди.
- Дитячі майданчики.

Розвиток малих архітектурних форм сприяє покращенню якості міського середовища, створенню комфортних та привабливих просторів для життя та відпочинку.

Контрольні запитання:

1. Архітектура через призму філософського осмислення. Охарактеризуйте.
2. Архітектура і суспільство, принципи взаємодії та важелі впливу.
3. Особливості сучасного формоутворення у архітектурі.
4. Філософське осмислення сучасної архітектурі.
5. Екологічні питання архітектурних рішень.
6. Охарактеризуйте основні проблеми сучасних архітектурних рішень.
7. Сучасна архітектура як важіль формування суспільства.
8. Сучасні технології у архітектурі, проблеми та перспективи.
9. Видатні архітектурні рішення та їх вплив на суспільство.
10. Архітектура майбутнього та суспільство, футуристичний прогноз.

Список використаних джерел

11. Шаповал Н. Г. Основи архітектурного формоутворення. Київ : Основа, 2008. – 448 с.
12. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник / Відпов. ред. В.В. Товбич. – К., КНУБА, 2020. – Вип. 58. – 320 с.
13. Тімохін, В., & Шебек, Н. (2024). КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СПАДЩИНИ В ЕТНІЧНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, (69), 184–199. <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2024.69.184-199>

3.4 Естетика в архітектурній діяльності.

1. Предмет естетики в історико-методологічному окресленні

1.1. Історичне становлення предмету естетики

1.2. Естетична свідомість і її структура

2. Архітектура як естетична діяльність

2.1. Специфіка естетичної діяльності в архітектурі

2.2. Основні естетичні категорії в контексті архітектури

1. Предмет естетики в історико-методологічному окресленні

1.1. Історичне становлення предмету естетики

Вивчення будь-якої науки починається з виявлення того, яке коло питань вона вивчає, якими методами користується, як вона формувалась і еволюціонувала, які взаємини з іншими науками, яке практичне значення мають її знання. Естетика як наука вивчає природу і сутність прекрасного, мистецтво, усе багатство естетичних цінностей, які людина знаходить у природі, створює своїми руками в практичній діяльності і які закарбовуються в мистецтві. Серед усіх носіїв естетичних цінностей особливе місце відводиться мистецтву (живопис, архітектура, скульптура, література, музика, театр та кіно тощо).

Історично змінювалось розуміння естетики: естетику інтерпретували як філософію краси, філософію мистецтва, філософію творчості тощо. Вчені шукали поєднання теорії прекрасного і теорії мистецтва, чи, навпаки, намагалися розділити їх на самостійні наукові дисципліни, одна з яких займалася вивченням прекрасного, інша – мистецтва.

Посилаючись на італійського філософа Бенедетто Кроче, предметом естетики є виразна форма, до якої б області дійсності вона не відносились. Практично кожна область суспільного життя може стати джерелом естетики, що вибирає і концентрує в собі специфіку будь-якої соціально-історичної конкретики. Термін «естетика» використовується сучасною науковою літературою і для означення естетичної складової культури та її естетичних компонентів. В цьому сенсі говорять про

естетику поведінки, діяльності, спорту, обряду, ритуалу, будь-якого об'єкта.

Слово «естетика» має коріння в грецькому *αἰσθητικός* (чуттєвість, розумна чуттєвість, те, що належить до чуттєвого сприйняття), яке, відповідно, походить від *αἰσθάνομαι* (сприймаю, відчуваю). Термін «естетика» був впроваджений німецьким філософом О. Баумгартеном в XVIII ст.

Предметом естетичної думки був спочатку естетичний предмет як об'єкт з його речовинної, матеріальної сторони. Тобто йшлося про фізичні властивості таких явищ, які подобались, приносили користь і які стали вважати прекрасними, позитивною вартістю (згадаймо Сократа, Демокріта). Мистецтво в усіх давньогрецьких теоріях виступало як мімесис, а закони мистецтва вважались вічними. Давньогрецька естетична теорія була переважно нормативною, вона задавала мистецтву формальні правила і канони, побачила суспільно-виховні можливості мистецтва. Зокрема, Платон не тільки приписує мистецтву суворі правила, а й вважає, що держава повинна тримати розвиток мистецтва під контролем і цензурою. Нормативна естетика – така, що формує жорсткі формальні закони чи ознаки краси, які виводяться з буття поза мистецтвом чи певного художнього стилю певної епохи, причому проголошує їх вічними канонами, тим самим обмежуючи свободу мистецтва (антична естетика, естетика середньовіччя, класицизм).

В період від античності до середньовіччя, початку Відродження – естетичні погляди були частиною філософії, а конкретніше онтології. Предметом естетики була краса речей та явищ, її різні модифікації (піднесене, трагічне, комічне, що набули з часом назви естетичних категорій).

Історично в центрі естетики завжди були дві головні проблеми: безпосередньо естетична, яка найчастіше осмислювалась у термінах краси, прекрасного, піднесеного, і проблема мистецтва, яку в давності розуміли в ширшому значенні, ніж новоєвропейська категорія мистецтва (*beaux arts, schöne Künste*, красні мистецтва – з XVIII ст.). Естетика як філософія мистецтва і прекрасного – традиційні кліше класичної естетики, яке бере почато в античності. З текстів давньогрецьких

філософів (Платона, Аристотеля, стоїків, Плотіна) і теоретиків різних мистецтв (красномовства, музики, архітектури) виходить, що проблема краси (в її структурних принципах гармонії, порядку, міри, ритму, симетрії тощо) вирішувалась як правило в онтологічній площині і напряду була пов'язана з космологією. В теоріях мистецтв перш за все розглядалось поняття мімезису (наслідування) у всіх його модифікаціях – від ілюзійного копіювання форм видимої дійсності до «наслідування» ідеям і ейдосам ноетиченого світу. Художня практика імпліцитно виробила принцип антропної пластичності як основу естетичної свідомості, що розповсюджується на весь універсум. Античний космос і світ ідей – пластичні і це відкривало можливість конкретного чуттєвого вираження, тобто чисто естетичного досвіду.

У. Еко називає Середні віки «інтегрованою цивілізацією» – цивілізацією, що виробила в своїх межах систему цінностей, які взаємопов'язані і не вступають в конфлікт. Існування такої інтеграції, на його думку, робить сьогодні досить утрудненим розуміння удаваної відсутності різниці між прекрасним (*puisbrum*) та зручним (*aptum*), прикрасою (*decorum*) і чесністю (*onestum*). Людині середньовіччя було важко розрізнити згадані цінності, у зв'язку зі злиттям етичного і естетичного, нерозривній єдності життя. Основу естетики християнського мислителя Аврелія Августина скрадає поняття єдності: «формою всілякої краси є єдність». На базі цього поняття Августин класифікує геометричні фігури: пряма досконаліша за непряму лінію, бо в ній більше єдності, коло – досконаліше квадрата, бо в ньому усі лінії, що проведені з центру, рівні, а у квадрата – ні тощо. До єдності зводиться у нього симетрія, пропорційність. Поняття пропорційності або відповідності він поширює на взаємовідносини між естетичним сприйняттям і естетичним предметом. Відмінними рисами середньовічного мистецтва і архітектури стають алегоричність і символічність. Архітектура піднесла дух релігії, створила величний простір, фресковий живопис населив цей простір релігійними сюжетами, скульптура зображувала різноманітні образи Христа, людей, що страждають, а церковний спів та музика налаштовували на душевну гармонію та рівновагу.

Ренесанс у боротьбі проти середньовічних канонів та догматів проголошує принцип природності, увага приділяється засобам та способам відтворення та аналізу природної краси в мистецтві. Предметом естетики стають природні закономірності побудови художніх творів. Естетичні ідеї викладаються у загальнофілософських, вільних за формою трактатах. Художники, теоретики мистецтва часто звертаються до філософії (Леонардо да Вінчі, Шекспір та ін.). Головною проблемою замість краси стає художність. Активно вивчається специфіка кожного виду мистецтва, виникають окремі науки про мистецтво. Краса розглядається як результат діяльності художника. Художники й поети, зодчі й скульптори виявляють виключний інтерес до гармонії, краси форм чуттєво-предметної дійсності, шукають найбільш ефективні засоби та способи для відтворення всього багатства форм реального світу. Вони часто звертаються до науки – анатомії, математики, оптики тощо. Потреби художньої практики породжують численні трактати про живопис, скульптуру, архітектуру.

Леон-Батіста Альберті (1404-1472) – відомий архітектор, поет, музикант написав спеціальний трактат «Десять книг про архітектуру». Він вважав, що закони мистецтва мають об'єктивний характер, пізнаючи які митець формулює свої правила та норми. Альберті першим сформулював принципи ренесансного реалізму, сприяв формуванню класичного архітектурного стилю, який мав загальнонаціональне значення і який знайшов своє вираження в діяльності великих майстрів високого і пізнього Ренесансу – Браманте, Палладіо та ін. Будинок – це жива істота, створюючи яку треба наслідувати природу. Архітектор не має бути прив'язаним до конструктивного, головна його увага спрямована на вільне використання форми, що з'являється на основі конструкції і водночас завдяки переосмисленню її погляду нових ідей.

В естетиці та теорії мистецтв Нового часу і Просвітництва особливе місце займає проблема активної дії мистецтва в цілому й окремих його видів на людину, методів естетичного виховання. Предметом естетики стає естетичний суб'єкт, естетичний смак. Предмет естетики пов'язується безпосередньо з розумінням відношення мистецтва до суспільства й суспільства до мистецтва. Естетика стає частиною

гносеології, науки про пізнання. За І. Кантом ні краса, ні мистецтво не є предметом естетики, а таким виступає саме естетичне, вільна духовна активність людини, специфічне відношення до дійсності, відмінне від теоретичного і практичного відношення. Естетичний предмет став тлумачитись виключно як суб'єктивне сприйняття, переживання, оцінка чи цінність.

У Франції на початку XVII ст. формується класицизм як художня течія. Загалом класицизму властиві раціоналізм та нормативізм творчості, тяжіння до завершених гармонійних форм, ясності та шляхетності, простоти стилю, врівноваженості композиції. Водночас йому властиві елементи схематизації та формалізації. Французька академія збиралась на регулярні засідання, де видатні художники в присутності учнів аналізували картини з королівської колекції Лувру. Все розподілялось за категоріям задуму, пропорцій, виразності та композиції.

Особливість англійської естетики епохи Просвітництва була схильність до емпіризму, сенсуалізму, намагання подолати аскетизм пуритан, визнання моральної ролі мистецтва. Художник і теоретик мистецтва В. Хогарт у своїй книзі «Аналіз краси» виступив з критикою естетичних принципів класицизму, проти вживання сюжетів Біблії та міфології. Основною ознакою прекрасного він вважає єдність та розмаїття, що надає предметам привабливості та живості. Для предметів практичного використання суттєвою ознакою краси є доцільність.

До цього моменту вивченням розуму в європейській філософії займалася логіка, вивченням волі – етика (традиційні дисципліни філософських знань), чуттєвістю ж, на думку О. Баумгартена, філософія незаслужено ігнорувала. Естетика і була покликана заповнити цю прогалину. Має бути наука, яка паралельно до логіки буде вивчати закони почуттєво-емоційного сприйняття світу і явища прекрасного.

Естетичні теорії розробляли німецькі філософи Й.-Г. Гердер, Ф. Шиллер, Й.-В. Гете. Головною естетичною працею Ф. Шиллера є «Листи про естетичне виховання людини». Він вважає, що слід шляхом естетичного виховання відновити цілісність характеру людини і свободу. Саме в царстві естетичної видимості здійснюється ідеал рівності.

Мистецтво як гра радісне, а життя – серйозне. Ф. Шиллер намагався підкреслити активність творчого суб'єкта, виступає проти метафізичного тлумачення теорії наслідування.

Початок естетики як науки та її назва пов'язані з іменем німецького філософа О. Баумгартена (не слід при цьому забувати, що історія естетичної думки сягає 2,5 тисячі років і збігається з виникненням філософії). О. Баумгартен, спираючись на грецькі естаноме, естесі та ін. впроваджує новий термін «естетика», окреслюючи цим самостійну специфічну сферу знання. Поява потреби відокремлення у самостійну науку певних уявлень, знань, ідей, пов'язаних з емоційним, чуттєвим, ціннісним ставленням людини до природи, суспільства, собі подібних, мистецтва, була відповіддю на накопичення нових знань, які вже не могли далі розвиватися у межах загальнофілософської теорії й традиційних мистецтвознавчих уявлень. О. Баумгартен стверджував, що гносеологія має дві форми пізнання – естетику і логіку. Перша пов'язана з нижчим чуттєвим пізнанням, а друга – з вищим, інтелектуальним. Логіка вивчає судження розуму і веде до пізнання істини, естетика пов'язана з судженням смаку і пізнає прекрасне. О. Баумгартен визначає предмет естетики через поняття «досконале», зазначаючи, що естетика – це наука про досконале в світі явищ, про досконалість чуттєвого пізнання і удосконалення смаку.

З кінці XVIII ст. естетика виступає вже не теорією «чуттєвого сприйняття», а «філософією мистецтва», «філософією прекрасного», «філософією художньої творчості», або всім разом. Але так чи інакше під естетикою стали розуміти наукову дисципліну, яка відокремилась від філософії і набула власного статусу. Естетичні знання, які накопичувались протягом двох з половиною тисячоліть і були розчинені у філософії, теології, поезії, музиці, живопису, архітектурі тощо, завдяки О. Баумгартену стали предметом особливої сфери знань.

Синтез краси і мистецтва, який був проголошений О. Баумгартеном, набув подальшого розвитку в класичній німецькій естетиці. І. Кант розглядає естетику як завершення своєї філософської системи, піднімаючи її на ступінь чисто філософської науки, він впроваджує поняття естетична ідея. Питанням естетики присвячені твори

Ф. Шеллінга, краса, за його визначенням, основна специфіка мистецтва і без неї не буває мистецтв. Естетика Ф. Шеллінга склала теоретичну основу німецького романтизму. Якщо просвітники і німецькі класики виступали під прапором розуму, то романтики – пропагували культ несвідомого, ірраціонального.

В гегелівських «Лекціях з естетики» це збіглося з самим визначенням предмета естетики як царства прекрасного, втіленого в мистецтві або в художній творчості. За філософською доктриною Г. Гегеля Абсолютний дух розкриває себе в трьох формах – мистецтві, релігії, філософії. В мистецтві він пізнає себе у формі споглядання. Змістом філософії мистецтва є вчення про ідеал в його розвитку. Свою теорію мистецтва він будує на базі історичного вивчення різних видів, стилів, жанрів мистецтва, зміна яких є закономірною. Згідно з Г. Гегелем архітектура за змістом і способом вираження має символічний характер, не проявляє дух в адекватній формі, а відтворює символічну форму, поєднує в собі утилітарне і духовне призначення.

Мистецтво розглядається як цілісний феномен, специфіка якого розкривається через цілі й завдання творчої діяльності художньо обдарованої людини — митця. Творча діяльність митця — процес свідомої реалізації естетичного, усвідомлене створення естетичної цінності. Якщо в будь-якій іншій царині людської діяльності естетичне може реалізуватися стихійно, неусвідомлено, то в мистецтві однією з найважливіших функцій і є функція естетичного.

Умовно можна визначити розвиток естетики від доби античності до 30-х років XIX ст. як класичний період. При цьому слід наголосити, що з середини XVIII ст. естетика розвивається як самостійна наука. Період від 30-х років до кінця XIX ст. визначається як посткласичний. А в умовах XX ст. формується некласична естетика.

Марксизм відтворив доволі повну картину руху творчої активності людини від міфічно-символічного бачення світу до становлення соціального роману XIX ст. Так, у 1857 р. американський видавець Ч. Дана запропонував К. Марксу написати для «Нової американської енциклопедії» статтю «Естетика». Мислитель підкреслював активну роль мистецтва в суспільстві, наголошував на його пізнавальному значенні.

Характеризуючи творчість англійських романістів ХІХ ст. (Ч. Дікенса, У. Текеря, Ш. Бронте, Е. Гаскелл) К. Маркс показує, що вони розкрили світу більше політичних і соціальних істин ніж політики, публіцисти і моралісти разом взяті. Основою концепції К. Маркса і Ф. Енгельса була думка про те, що естетичне – це одна з форм практично-духовного відношення до світу і виникає на основі трудової діяльності.

Естетику К. Маркса і Ф. Енгельса було взято за методологічну основу у теоретичні розробки естетиків СРСР. Слід зазначити, що з середини 50-х і до кінця 80-х років ХХ ст. радянська естетика розвивалася доволі активно, порушуючи найважливіші теоретичні проблеми. У межах марксистської методології формувалися авторські концепції, що розширювали уявлення про природу чуттєвого пізнання, про складну внутрішню структуру естетичного процесу.

Естетика ХХ ст. — складне і суперечливе явище. її розвиток має як самобутні риси, так і певні загальні ознаки. Естетична свідомість у ХХ ст. найбільш активно набула розвитку в рамках інших наук (філософії, філології, лінгвістики, психології, мистецтвознавства тощо) і нібито змістила теоретичну (експліцитну) естетику на «другий план».

Одним зі значимих методологічних джерел розуміння символіки мистецтва стала праця З. Фрейда «Тлумачення сновидінь» (1900). Фрейдизм і постфрейдизм мали і мають великий вплив як на мистецтво ХХ ст., так і на основні напрями імпліцитної естетики. Тіло, тілесність, потяги і інтенції, гаптичні переживання знаходяться в центрі сучасного естетичного досвіду. К. Юнг, спираючись на психоаналіз вважав, в основі художньої творчості є не стільки індивідуальне, скільки «колективне несвідоме»; давні архетипи, в закодованому вигляді, які збереглися в психіці кожної людини.

«Естетична теорія» – книга німецького філософа Теодора Адорно, одного з головних представників Франкфуртської школи, присвячена філософії мистецтва, має міждисциплінарний характер і поєднує в собі елементи політичної філософії, соціології, а також метафізики та інших філософських дисциплін. Т. Адорно вважав, що мистецтво є подвійним і антиномічним. Воно має дві суперечливі риси: автономію та соціальну значущість. Мистецтво здатне відображати непримиримі суперечності

світу, але водночас воно є замкнутою у собі єдністю. Адорно стверджував, що мистецтво соціально значиме не через пряме відображення реальності, а через переломлення сутності окремих явищ у художній формі (це стосується і архітектури). Філософ критикує соцреалізм за його прямолінійність. Адорно розглядав модерністські напрямки, такі як сюрреалізм, кубізм і експресіонізм, як втілення свободи, відчуження та самозаперечення. Хоча мислитель вважав, що заперечення традицій і «номіналізм» ставили під сумнів основи художньої практики. Відсутність навіть модифікованого теологічного смислу продукує в мистецтві кризу його власної сенсонаповненості. Звідси — інший бік Нового мистецтва, його самозаперечення.

Екзистенціалізм – один з найбільш плідних напрямків філософії ХХ ст. з постановки естетико-художніх проблем. Впливовий німецький філософ-екзистенціаліст М. Гайдеггер піддає надзвичайній критиці усталені визначення мистецтва. Хоча кожен твір існує в матеріалі (камінь, фарба, звук) і постає як виготовлена річ, його відмінність від ремісничого виробу полягає, за Гайдеггером, у тому, що «він говорить щось інше, ніж те, чим є ця проста річ». Однак це «інше» не являє собою ідеального відображення дійсності. Архітектурна споруда, грецький храм, — пише він, — нічого не відображає. Через сам храм у храмі присутній бог. Храмове творіння згуртовує єдність тих шляхів і відносин навколо себе, в яких народження і смерть, нещастя і благословення, перемога і ганьба, витримка і загибель надають людському існуванню образ його долі. Встановлений простір цих відкритих відносин є світ цього історичного народу. Так само, згідно з Гайдеггером, скульптура бога в храмі є не образом, за допомогою якого легше дізнатися, як виглядає бог, а витвором, що дозволяє богу там бути присутнім, і, отже, бути самим богом. Твір мистецтва виконує своє призначення тільки тоді, коли воно виходить за межі звичайного – сфери стандартних ситуацій і безособових відносин і відкриває перспективу можливого буття людини, в якому вона знаходить істину власне людського існування, справжність Я. Художній твір, за Гайдеггером, висуває таким чином проєкт майбутнього розвитку культури, і здійснюватися він може спочатку лише за посередництва мови. [3]

Відомий французький філософ і письменник Ж.П. Сартр не писав безпосередньо робіт з естетики, але вся його творчість пройнята єдиним уявленням про суть творчої активності людини, про основне значення свободи в її реальному житті. Сартр вважав, що мистецтво є вираженням людської свободи. Художник має повну свободу у створенні своїх творів, але водночас несе відповідальність за їхній вплив на суспільство. Сартр розглядав мистецтво як спосіб вираження екзистенціальних питань, таких як свобода, вибір, абсурдність існування та індивідуальність. Мистецтво, за Сартром, допомагає людині усвідомити свою сутність та місце у світі.

Згідно з Ю. Габермасом, німецьким філософом і соціологом, представником франкфуртської школи, постмодерністське мислення передбачає лінгвістичний поворот — перехід від філософії свідомості до філософії мови, вимагає розкриття різноманітних відносин між символічно структурованим життєвим світом, комунікативною дією і дискурсом. Постмодернізм взагалі виключає пошук істини, замість нього як мета з'являється мовна гра як спосіб реалізації творчої свободи.

Жак Дерріда, як представник постмодернізму, вважає деконструкцію способом художньої трансформації філософії на основі даних гуманітарних наук, естетики, мистецтва. Дослідники підкреслюють, що мова йде не стільки про руйнування, скільки про реконструкцію, "рекомпозицію" заради досягнення того, як була сконструйована деяка цілісність. Деконструкцію Ж. Дерріда не вважає методом, оскільки кожен її акт — неповторний, одиничний. Суть деконструкції — гра з текстом, "гра тексту проти смислу". Текстом, як набором знаків і кодів стає все і архітектура також.

Для семіотики знак є матеріальним предметом, що виступає як замісник деяких предметів чи властивостей, які використовуються для передачі і збереження інформації. Італійський семіотик У. Еко досліджував знакові системи та їх роль у культурі та мистецтві. Він вважав, що мистецтво є складною системою знаків, які можуть бути інтерпретовані різними способами. Символом культури він визначає лабіринт, а постмодернізм, це така її модель, де відсутні вхід і вихід, як і в лабіринті. У. Еко підкреслював важливість взаємодії між текстами,

інтертекстуальність, де кожен твір мистецтва є частиною ширшого культурного контексту.

Сучасна криза мистецтва і гуманітарних наук стала одним з проявів універсальної постмодерністської парадигми з її відмовою від абсолютних надособистісних категорій і установкою на «загальну відносність». Якщо витвір мистецтва не може бути «добрим» чи «поганим», постає питання в чому тоді сенс його естетичного чи мистецькознавчого аналізу? І де проходить межа між мистецтвом і не мистецтвом? Логос як такий опиняється під загрозою, на зміну йому приходить мовна гра, симулякр, згодом цифра.

Сьогодні активно наголошують на необхідності розширення предметного поля естетики за межі мистецтва, що пов'язано не тільки зі збільшенням ролі естетичного фактора у всіх сферах соціального життя, включаючи економіку й екологію, промислову естетику, естетику комп'ютерного інтерфейсу тощо.

Як наслідок, попередня інституціональна самосвідомість філософської естетики, яка розуміла себе як одну з філософських дисциплін, опиняється під питанням. Сьогодні не ясно, повинна естетика розуміти себе виключно як наукову дисципліну з більш менш вираженим тематичним чи методичним профілем, чи для неї характерна інша, «трансдисциплінарна» самосвідомість.

В сучасній мові термін «естетика» вживається не лише в значенні наукової дисципліни, а й в значенні системи поглядів певного історичного періоду, певної групи людей, певної особи. Термін «естетика» використовується в сучасній науковій літературі і в обіговому вжитку – для означення естетичного складника культури та її естетичних компонентів.

С високохудожнім розвитком принципів класичної естетичної свідомості з ХХ ст. ми постійно зустрічаємось у сферах архітектури і дизайну. Нові матеріали, сучасні технологічні методи і відповідна техніка, дозволили архітекторам і дизайнерам по-новому розв'язувати проблему поєднання утилітарності, практицизму, функціональності з традиційним естетичним прагненням краси, світлоносності, формальної виразності на підґрунті нових принципів конструктивності (чи

пластичної раціональності). Організація сучасного середовища існування людини, – хай то буде мікросвіт житла, офісу, торгового центру, санаторію чи міського середовища, промислової зони, – багато в чому сьогодні ґрунтуються на фундаментальних естетичних принципах, частково переосмислених в душі сучасних досягнень науки, технологій і авангардно-модерністських знахідок у сфері художнього виразу. Поняття краси, прекрасного не зникли з лексику найвідоміших дизайнерів і архітекторів.

Таким чином, можемо визначити, що предметом естетики постає весь світ в його естетичному вимірі, який розглядається з погляду загальнолюдських естетичних цінностей. Естетика як наука вивчає закономірності етичного пізнання та естетичної діяльності, естетичні цінності природи, суспільства, мистецтва. Сучасна естетика розширює свій предмет, вивчає також естетичні аспекти різних сфер людської діяльності.

Спираючись на загальну філософську методологію і свою внутрішню логіку і мислення, будь-яка наука виробляє свої методи. Естетика не є виключенням. Характер досліджуваних естетикою об'єктів визначає і спосіб їх вивчення, тим самим визначається і зв'язок з іншими науками. На основі системного методу дослідження, який успішно працює при вивченні естетики, ми можемо розглядати мистецтво як складну динамічну систему з різними рівнями і зв'язками між окремими її частинами.

Одним з методів естетики є історизм. Принцип історизму передбачає дотримання трьох важливих умов: по-перше, дослідження і розгляд явищ в їх розвитку; по-друге, у взаємозв'язку з іншими явищами й по-третє, вивчення історії в зв'язку з сучасністю. Принцип історизму виростає з середини самої естетики як вимога більш цілісно і адекватно розглянути свій предмет, наприклад, сучасний стан мистецтва (архітектури зокрема) і його сучасні закони розуміються як посталі, такі, що виникли історично, а його майбутнє – як художній процес, у всьому його взаємозв'язку, що відбувається на наших очах. Історизм, як поєднання теорії та практики, шлях до повнішого розуміння естетики. Історизм доповнюється іншим методом – структуралізмом. Останній дає

можливість розглянути художній витвір як певну систему, яка складається з множини елементів, взаємопов'язаних і співзалежних.

Структурний метод передбачає збір і аналіз різноманітних фактів, складання їх повного переліку, встановлення взаємозв'язку між фактами, їх групування, виявлення співвідношень, побудова системи їх елементів, що створює цілісний об'єкт дослідження.

Отже, естетика – це насамперед наука про почуттєво-емоційне освоєння нашого життя і природу естетичної свідомості, про феномен прекрасного і неповторний світ мистецтва, які існують як результат художньо-творчої діяльності людства.

Естетику можна назвати і наукою про сутність загальнолюдських цінностей, їх формування і розвиток; про найбільш загальні принципи естетичного освоєння світу в процесі діяльності людини; про природу естетичного і особливості його прояву в мистецтві і реальному житті; про сутність і закони художньо-естетичної творчості, про великий вплив кращих зразків світового мистецтва на формування і естетичне виховання сучасної людини. Зараз окрім науки, термін «естетика» вживають у різних сферах людської життєдіяльності – побуті, праці, особистих відносинах тощо.

З огляду на багатогранність предмета естетики, що вимагає від дослідника фундаментальних знань з області історії мистецтва і багатьох гуманітарних наук, як мінімум, загостреного художнього чуття, естетика до нині залишається багато в чому складною, трудомісткою, дискусійною і найменш впорядкованою з гуманітарних дисциплін. В центрі уваги естетики й сьогодні залишаються дві головні надпроблеми: естетичне і мистецтво в его сутнісних підґрунтях і вимірах, це фактично головні метакатегорії естетики. Все інші категорії є похідними і тією чи іншою мірою конкретизують окремі аспекти і рівні головних категорій і феноменів, які вони означають. Основні категорії естетики це – естетичне, прекрасне, піднесене, трагічне, комічне, потворне, міра, гармонія, мистецтво.

1.2. Естетична свідомість і її структура

Структура цілісного естетичного відношення представлена єдністю естетичної свідомості та естетичної діяльності. Визначення їх сутності та особливостей є однією з найважливіших проблем естетики.

Сучасна наука визначає естетичну свідомість як особливого роду духовне утворення, що розкриває багатство естетичного ставлення людини до світу, виражаючи її активне прагнення до досконалості, гармонії, краси, ідеалу. Особливістю такого ставлення є емоційність; без неї не може скластися ціннісне відношення людини до світу. Естетична свідомість формується тільки на підставі практики. Чим різноманітніша практика людини або суспільства, тим багатша та складніша їхня естетична свідомість. Особливістю естетичної свідомості є її уява, що виступає як ступінь духовності особистості та відповідає уявленням про досконале, а також пам'ять про естетичне, його найвище вираження.

Естетичну свідомість у бутті людини та суспільства розглядають як комплекс почуттів, уявлень, поглядів, ідей тощо. Розрізняють споживацький рівень, спрямований на споживання естетичних цінностей, а також творчий, орієнтований на креативну діяльність, типи естетичної свідомості. Виділяють два рівні формування й розвитку естетичної свідомості: повсякденний, який відбиває безпосереднє емоційно-почуттєве сприйняття світу, та теоретичний (науковий), оформлений в систему ідей.

Основою повсякденного рівня естетичної свідомості виступають естетичні почуття. Вони інтегрують естетичні емоції (радість від спілкування з прекрасним, зустріч з досконалістю, хвилювання від сприйняття піднесеного тощо), та естетичні переживання – результати осмислення емоцій. Почуття людини різнобічні за характером, структурою та психологічними механізмами; естетичні ж можна визначити як найскладніші з духовних переживань. Вони не природжені, а формуються під впливом різноманітних форм практичної діяльності та спілкування. Естетичні почуття – це духовне утворення, яке характеризує певний рівень соціалізації індивіда, піднесення його потреб до істинно людських. Вони зумовлені всім попереднім досвідом людства, визначають характер світосприйняття. Міра розвитку естетичного

почуття впливає на характер діяльності людини, зумовлює ступінь її тяжіння до досконалості, гармонії та краси.

Естетична діяльність – необхідний аспект суспільної практики, на основі якої вона розвивається як естетичне виробництво та естетичне споживання. Вона співвідносна з усіма видами людської діяльності, але ступінь її наявності залежить від націлювання особистості на освоєння світу за законами краси, тобто від розвиненості естетичних потреб та здатності до перетворень, розвитку естетичних умінь, навичок, знань, а також умов, за яких ця діяльність здійснюється. Останні можуть сприяти формуванню й реалізації цих якостей та потреб особистості, або заважати, гальмуючи розвиток естетичного відношення в цілому.

Естетична діяльність одночасно виступає як атрибут будь-якої соціальної діяльності, коли її результат – довершений продукт, досконалий твір, відточена думка, ідея, і самостійна діяльність, що спрямована на рішення виключно естетичних задач.

Естетичне в житті людини і суспільства набуває реальності через єдність духовної, матеріально-практичної та духовно-практичної діяльності. Але ця єдність також не є простою та однорідною: вона по-різному виявляється в різних сферах суспільного життя, має різні пропорції проявів в різних видах та напрямках людської життєдіяльності.

Мета естетичної діяльності знаходиться не зовні, а в самій людині, природні якості якої, творчі здібності допомагають створити нові культурні цінності. В процесі естетичної діяльності формується творчий спосіб мислення, виробляється ціннісне ставлення до навколишнього світу. Ці якості можуть бути використані в будь-якій сфері творчості – інженерно-конструкторській, науковій, технічній, художньо-мистецькій. Можна сказати, що естетична діяльність передре художній, в якій визначальними стають такі якості, як чуттєво-образне сприйняття, абстрактне мислення, здатність до формально-просторового моделювання, передбачення тощо. Естетична діяльність – це атрибут будь-якого виду соціальної діяльності, спрямованої на створення більш довершених і досконалих предметів і речей, засобів праці і продуктів виробництва. Естетична діяльність може мати і самостійне значення, коли розв'язуються конкретні естетично-творчі завдання, наприклад

промисловий чи технічний дизайн, садово-паркова культура, архітектура міського середовища, моделювання одягу, декоративна косметика тощо. Естетична діяльність співвідноситься із тими творчими і художніми завданнями, які визначають мету даної діяльності. Ступінь її наявності визначається цілями особистості, котра прагне перетворити навколишнє середовище, організувати свій життєвий простір за законами краси і гармонії. Особливе значення тут відіграє рівень естетичної свідомості самих суб'єктів діяльності, розвиненість їх смаку, наявність умінь і навичок, а також сприятливість умов для реалізації творчих задумів і духовних потреб. Естетична діяльність не обмежується досягненням чисто утилітарних цілей, бо підпорядкована художній ідеї, хоча і не є чисто художньою діяльністю.

В процесі естетичної діяльності перетворюється не лише навколишній світ, предметне середовище, побут, але й підноситься культура самих людей, як суб'єктів естетичної діяльності. Розвивається і удосконалюється творче бачення, відчуття форми, кольору, пропорцій, вміння асоціативно мислити, шукати аналогії, гармонійно поєднувати різні види діяльності, організовувати своє життя, працю, побут так, щоб отримувати максимальне задоволення і духовну насолоду.

2. Архітектура як естетична діяльність

2.1 Специфіка естетичної діяльності в архітектурі

Архітектура знаходиться в унікальному становищі будучи одночасно і високим мистецтвом і утилітарною матеріальною річчю, поєднуючи в собі як утилітарні, так і естетичні функції. Знаменита вітрувіанська формула користь, міцність, краса (Л. Б. Альберті прагнув додати до тріади Вітрувія «досконалість») якнайкраще розкриває синтез духу і матерії. Будь-яка будівля не тільки служить практичній меті, а й має художню виразність.

Архітектурні споруди, складаючи частину матеріальної культури суспільства, можуть бути також і витворами мистецтва. Зовнішній вигляд будівель, вулиць, площ має великий вплив на настрій, світосприйняття і світовідчуття, художній смак людини. Являючись одночасно

монументальним мистецтвом архітектура надзвичайно наочна, вона постійно навколо нас, формує середовище проживання і набуває таким чином безперечно першість у впливі на маси.

Працюючи над фасадом — архітектор особливу увагу приділяє формам, пропорціям, розчленування фасаду, які обумовлені призначенням споруди, її конструктивною схемою, ідейно-художнім замислом і стилістикою архітектурного образу.

Внутрішній простір будівлі — інтер'єр — створюється не тільки архітектурними формами, але також декоративним оздобленням, розписом, скульптурою, меблями тощо

Найважливішими компонентами загальної композиції будівлі є: гармонічне сполучення розмірів його окремих частин між собою і цілим, пропорції будівлі; пластична обробка частин і деталей будівлі; застосування оздоблювальних матеріалів різної фактури і кольору, орнаментальних і декоративних елементів; поєднання архітектурних форм зі скульптурою, живописом, виробами прикладного мистецтва.

Термін "архітектура" зазвичай широко використовується у двох основних значеннях: штучно створене (чи організована) матеріально-просторове середовище життєдіяльності людини і людська діяльність по створенню самого цього середовища. Між середовищем і діяльністю по його створенню існують складні причинно-наслідкові зв'язки. В процесі своєї суспільно-практичної діяльності людина перетворює навколишній матеріальний світ – природне середовище свого проживання. В результаті цього перетворення формується штучне середовище. Як об'єктивна реальність штучне середовище стає невіддільною частиною нашого оточення і, таким чином, вихідним пунктом, визначальною умовою й об'єктом практичної діяльності з перетворення матеріального світу. Існують також вузлі та переносні значення терміну "архітектура": курс архітектури, готична архітектура, архітектура кристалів, архітектура обчислювальних машин, архітектура європейської безпеки тощо, але всі ці похідні поняття не відіграють суттєвої ролі у з'ясуванні природи і сутності архітектури як суспільного явища.

Проте не можна обмежити зміст терміну "архітектура" тільки діяльністю по створенню середовища. Таке обмеження перетворювало б

цю діяльність в самоціль, позбавляло б її конкретного змісту. Не існує особливого виду операцій, які були б притаманні тільки архітектурній діяльності і відрізняли, виокремлювали її серед інших аналогічних форм. Специфіка архітектурної діяльності не в тих чи інших операціях, а в об'єкті цих операцій, тобто архітектурі як особливим образом організованому матеріально-просторовому середовищі.

Означена складність ідентифікації поняття "архітектура" з одним з двох загальноприйнятих значень цього слова: «середовище і діяльність», спонукає до висновку, про те, що має бути третє явище, яке вміщує в себе і середовище, і діяльність, але не зводиться ні до середовища, ні до діяльності.

Ми будемо виходити з уявлення, що архітектура – особливе суспільне явище, яке пов'язане і з мистецтвом, і з наукою, і з технікою, і з виробництвом, але не тотожне ані мистецтву, ані науці, ані техніці, ані виробництву. Виділення архітектурної діяльності як особливої форми практичного і естетичного освоєння світу, відмінного від художньої та технічної творчості, дозволяє глибше розкрити власну естетичну природу і сутність архітектури, зв'язок проблем естетики архітектури з проблемами сучасної архітектурно-будівельної практики.

Архітектура може розглядатись як процес взаємодії людини з природою, в перебігу якого діяльність людини (архітектурна діяльність) видозмінює оточуюче її природне середовище та споживає його у вигляді штучного (архітектурного) середовища. Тільки в процесі споживання будинку, споруди, комплексу, тобто при здійснюванні в них відповідних процесів, вони стають творами архітектури. Життя і діяльність людей в організованому за архітектурним задумом просторі завершує певний цикл архітектурного пізнання світу і одночасно започатковує новий цикл цього процесу.

Процес, що завершує цей етап пізнання – практика архітектури, яка представляє матеріальне втілення архітектурного замислу у вигляді його фізичного втілення і функціонування, являє собою критерій істинності архітектурного абстрактного мислення. Специфікою архітектурного процесу пізнання і перетворення світу є те, що результати цього пізнання, втілені в будівлях і спорудах, продовжують своє реальне буття не тільки

у випадку істинності гіпотези, але й у випадку її часткової чи повної хибності. Так чи інакше у випадку підтвердження гіпотези чи ні, практика наряду з чуттєвим спогляданням робить безперервним процес архітектури.

Архітектурні форми будівель і споруд склалися і складаються в тісному зв'язку з розвитком будівельної техніки, так виникли такі архітектурні форми, як колони, арки, склепіння, купола тощо. Архітектурна творчість своєю чергою сприяє появі нових конструкцій і нових будівельно-технічних приймів.

Архітектура виникла на ранньому етапі розвитку людського суспільства. Первісна людина в умовах тяжкої боротьби з природою створювала свої перші примітивні споруди. В них, в основному, переважала чисто утилітарна доцільність. Але вже в пізній період розвитку первинного суспільства з'явилися, зачатки архітектури як мистецтва. В будівництві поступово складаються не тільки закони практичної доцільності, але і закони краси.

Архітектору доводиться вирішувати єдиний комплекс задач — функціональних, техніко-економічних і естетичних. Порушення принципу єдності цих задач неминуче веде до зниження естетичної якості споруд.

В архітектурі, окрім матеріальних потреб суспільства, втілились також й ідеї, світогляд свого історичного часу, різних верств населення. Наприклад, обожнювання влади фараонів і уявлення про потойбічне життя, втілились в гігантських масивах пірамід та храмів Давнього Єгипту. Прекрасна архітектура Давньої Греції з її простими і гармонійними пропорціями відобразила уявлення про космос давніх греків, їх полісну структуру рабовласницької демократії.

Відносно естетики архітектури проблема ускладнюється ще й тим, що архітектура в більшості праць із загальної естетики розглядається переважно як один із видів мистецтва. Функціональний та технічний аспекти архітектури, що знаходяться поза межами художньої діяльності, беруться до уваги лише як передумови для створення художнього образу, а то й взагалі як обставини, що сковують архітектурну творчість на відміну від “вільної” творчості живописця, скульптора, композитора.

Мистецтвознавчий підхід ще досі посідає чільне місце в сучасному архітектурознавстві. Тим часом, естетичний аналіз споруд і комплексів як творів мистецтва аж ніяк не вичерпує естетичну сутність архітектури.

І все ж таки дослідження проблем естетики архітектури з необхідністю пов'язано зі порівнянням архітектури та мистецтва. Це обумовлено двома обставинами. По-перше, архітектуру впродовж довго часу не відокремлювали від мистецтва, а якщо і не ототожнювали, то хоча б співвідносили с ним, як вид з родом. Як наслідок всі поняття і категорії мистецтва певною мірою приписувались, а інколи й нав'язувались архітектурі. По-друге, естетика як наука впродовж довгого часу сприймалась як теорія мистецтва. Тому всі поняття і категорії естетики стосовно архітектури набували також мистецтвознавчого характеру.

Розвиток теорії мистецтв пов'язаний з відомим римським архітектором Вітрувієм. В його трактаті «Десять книг про архітектуру» висловлено багато думок про архітектуру, розглянуті основні поняття естетики архітектури. Джерелами для написання трактату слугували не тільки власні знання і досвід, а й ранні праці давньогрецьких теоретиків. В розробці тем, які пов'язані з красою споруд, найбільшого значення набула мала теорія ордерів. «Десять книг про архітектуру» був першим твором з теорії архітектури, який зберігся.

За визначенням німецького філософа XIX ст. Ф. Шеллінга, мистецтво за своєю суттю є принципово глибшою і більш істинною формою пізнання, ніж наука. Архітектура, яку він відносив до виду мистецтва, як художня архітектура повинна являти неорганічне як алегорію органічного. Архітектура лише уподібнюється самій собі як механічному мистецтву, і форми останнього стають формами архітектури як мистецтва необхідності. Романтик Ф. Шеллінг розглядає архітектуру в ряду пластичних мистецтв, підкреслюючи спорідненість з музикою. І. Кант в «Критиці здатності судження» (1790 р.) зараховував до пластики як першому виду «прекрасного образотворчого мистецтва скульптуру та зодчество. Там де архітектура виражає щось більше ніж функцію, там вона стає мистецтвом і може бути названа художньою архітектурою.

Згідно з Г. Гегелем архітектура за змістом і способом вираження має символічний характер, не проявляє дух в адекватній формі, а відтворює символічну форму, поєднуючи в собі утилітарне і духовне призначення.

Сучасний німецький художник і архітектор Фріденсрайх Гундертвассер (1928-2000) також використовує це визначення, створюючи саме «художню архітектуру», закликаючи до зцілення архітектури як такої, критикуючи її функціоналізм.

Проте А.П. Мардер, радянсько-український архітектор, доктор архітектури, автор праці «Естетика архітектури» вважає, що художній образ не є необхідною умовою реалізації і функціонування архітектурної форми. «Художня форма будівель і споруд... є особливий спосіб інобуття архітектурної форми, її ідеального буття в суспільній споруді як знакової системі» [4, с.143]. Тільки присутність елементів художності в архітектурній формі дозволяє кваліфікувати її як форму художньої архітектури.

Архітектурну діяльність можна розглянути і як особливу, відмінну від художньої форму людської діяльності. Проте це не знижує естетичні можливості архітектурної діяльності, не робить її естетичною діяльністю "другого сорту". І оскільки сама область естетичного ширше за області художнього, настільки естетичні відносини людини в житті ширше і багатогранніше цих відносин в мистецтві, настільки естетичні можливості архітектури потенційно ширше можливостей мистецтва.

В сучасності архітектори продовжують шукати гармонію між архітектурою як художнім висловлюванням і її практичною функціональністю, ба більше, ця проблема сьогодні ускладнюється вимогами екологічності, масовості, урбаністичного й економічного підходу, технологічності, новими матеріалами (які начебто дають можливості, але й одночасно унеможливають певні проєкти), баченням як архітектурна споруда буде жити в часі, етичним вибором тощо.

Ле Корбюзьє, одному з найбільш значущих архітекторів ХХ ст., належить відома фраза, яка стала девізом цілого покоління архітекторів «інтернаціонального стилю»: «Дім — це машина для житла». Його теорія пропорцій базується на модульному принципі й «золотих відрізках», що

мають коріння в античності, всупереч промисловим стандартам, які засновані на метричній системі. Ле Корбюзьє сформулював свій кодекс архітектора — «П'ять відправних точок сучасної архітектури», в якому були визначені основні принципи нового стилю. Він розглядав архітектуру перш за все як втілення внутрішньої ідеї об'єкта.

У своїх книгах «Mod-1» і «Mod-2», Ле Корбюзьє підкреслював, що у зв'язку с переходом в 1795 р. від античної системи антропоморфних вимірювань до метричної, яка заснована на штучно введеному натуральному ряді чисел, був втрачений ефект гармонічного резонансу пропорцій людини і довкілля. Сучасна архітектура стала чужою людині, насамперед пропорційно, а надалі, як наслідок, емоційно і духовно. Моє завдання, моє прагнення — витягнути сучасну людину з хаосу і катастроф, помістивши її в щасливу атмосферу і гармонію – говорив Ле Корбюзьє. [4]

Революційні рухи ранніх років ХХ ст., такі як футуризм і конструктивізм, активно відкидали старі ідеї, використовували математику і вели до модернізму в архітектурі. Наприклад, у Антоніо Гауді уява перетворювалась у ірраціональні архітектурні образи завдяки досить раціональним розрахункам.

Нове мистецтво стало розуміти митця як незалежного «деміурга», який творить власний альтернативний світ «з нуля». Формувався альтернативний ідеал — архітектура шукала і знаходила альтернативні засоби. Горизонтальна направленість замість вертикальної («розпластаність», стрічкові вікна, екседри, пласкі дахи) відображали накреслене прогресом прагнення вперед. Гра простими об'ємами символізувала руйнування старого світу і побудову нового з «першоелементів».

Постмодерністська відповідь авангарду криється у визнанні неможливості знищити минуле й запрошенні до його іронічного переосмислення. В ідеалі постмодернізм підіймається над сутичкою реалізму з ірреалізмом, форми зі змістом, руйнуючи стіну, що відокремлює мистецтво від розваги.

Постмодерністські артефакти — це генератори інтерпретацій, стимули інтертекстуального прочитання культури минулого, що

сформувала їх. Діалог між новим твором і раніше створеним, а також між автором та ідеальною аудиторією свідчить про відкриту структуру естетики постмодернізму.

Постмодернізм розглядає архітектуру як комунікацію, робить комунікацію, деяке повідомлення взагалі основою мислення в архітектурі – будівля, це те, що вона про себе говорить, а не те як вона виглядає. Це стало основоположним початком сьогоднішньої архітектури, розуміння будівлі як тексту, архітектури як системи комунікації (системи знаків). Поворот від речовинності до функціонування необхідним чином пов'язаний зі знаком, що відіграє тут найважливішу і найнеобхіднішу роль.

Художній твір чи архітектурна споруда не може бути зрозумілою як проста сума їх елементів. Кожен елемент художній настільки, наскільки в ньому діє закон і специфічний зміст естетичного формоутворення. Також можемо відмітити, що будь-який текст лише потенційно є комунікативною дією, але це ще не означає що він включений в комунікацію. Ю. Габермас наголошує, що ніякий текст не може вважатись комунікативною дією без врахування позатекстуального контексту (він включений до простору перетворення, несе певну якість, комунікаційне середовище доступне не потенціально, а реально інтерсуб'єктивно).

Постмодерністи запропонували популярний свого часу розподіл на «утки й декоровані сараї» — Роберт Вентурі і Деніс Скотт Браун. Розподіл архітектурних форм на ті, які говорять про себе архітектурними засобами, своєю формою і на ті, які говорять про себе скоріш будь-якими іншими знаками, будівля взагалі, сарай з надписом «МакДональдз» чи «лікарня», хоча з погляду архітектури вони можуть не відрізнятися. Утки – це будівлі, в яких функціональна й об'ємно-просторова композиція підпорядкована символічній формі. «Декоровані сараї» — будівлі, що спроектовані точно за функціональною програмою, не зважають на естетику, усе символічне принесено в них ззовні, у вигляді накладених елементів.

Архітектори Р. Вентурі та А. Россі, використовують історичні стилі та декорування, щоб створювати унікальні та виразні будівлі. Вони

наголошують на контекстуальності, символізмі та метафоричності, що дозволяє архітектурі передавати глибокі культурні та історичні значення. У своїй книзі "Складності та суперечності в архітектурі" (1967 року) Р. Вентурі, описав кризу модерністського проектування та аргументував необхідність відмовитись від багатьох його принципів, повернувши елементи, не пов'язані лише із функціональним призначенням.

Теоретична концепція Вентурі стала виразом архітектури постмодернізму, для якої немає різниці між минулим та сьогоденням, між культурами та соціальними форматами. Все стає простір для отримання цитат. Він говорить про те, що "менше — це нудьга" (посилання: Міс ван дер Рое "менше — це більше"). Архітектуру модернізму він дорікає в цілісності, прямолінійності, простоті, ясності, безликості й нудності.

Наприкінці ХХ ст. архітекторами була підхоплена фрактальна геометрія, неперіодичні замощення (геометрія), які дозволяють здійснювати цікаві й привабливі облицювання будівель. Тепер по новому відбулось сперечання «молодих» і «старих». (Посилання на суперечку К. Перо, автора «східної колони» Лувра, який відстоював достойність сучасного йому мистецтва і архітектури й зустрів обопільний спротив Н. Буало, який був прихильником античності та архітектора Н. Ф. Блонделя — прибічника «позачасового розуміння краси». Франсуа Блондель був в той час найбільш авторитетних теоретиків архітектури. Основою своєї концепції він зробив раціоналізм і метод точного математичного розрахунку «ідеальних пропорцій» будівлі безвідносно до будь-якого архітектурного стилю). Тепер же хаотичний і вільний дух постмодернізму зіткнувся з тяжінням до нової впорядкованості. Але тепер «молоді» і «старі» деякою мірою помінялись місцями.

Пітер Айземан, один з фундаторів деконструктивізму, висловлює думку про те, що традиційні опозиції між структурою та орнаментом (декорацією), абстрактним та фігуративним, формою та функцією можуть бути скасовані. Архітектура може почати пояснюватися «між» цими категоріями (не пориваючи з ними остаточно).

Теорія складки Жюльєн Дельоза, викладена в його книзі "Складка: Лейбніц і бароко", має значний вплив на архітектуру. Ж. Дельоз використовує концепцію складки для опису нелінійних форм і структур,

які виходять за межі традиційної геометрії. Нелінійна архітектура характеризується використанням криволінійних форм, динамічних структур і складних геометричних рішень, що відходять від традиційних прямих ліній і кутів. Вона часто використовує сучасні технології та комп'ютерне моделювання для створення унікальних і інноваційних будівель.

Архітектор франко-швейцарського походження Бернар Чумі, який, щоправда критикується за принесення людських потреб у жертву штучним та надуманим інтелектуальним цілям, визнає, що архітектура — це не знання форми, а форма знання, як філософія, математика, фізика, мистецтво та інші дисципліни. Архітектура складається з фрагментів, сприйняття яких змінюється залежно від часу. В межах суперечностей між реальним й умоглядним сприйняттям архітектури виникає напруга, з якої народжується рух. Принципова марність архітектури багато в чому співзвучна марності складки, яку можна трактувати як фолі (фр. "folie" — божевілья) — об'єкт, що безглуздо існує в просторі.

Студія Патріка Шумахера і Захи Хадіт опублікувала у 2007 році маніфест параметризму: всі форми мають бути розумно гнучкими (деформація = інформація); всі системи мають бути диференційовані (градієнти); всі системи мають бути взаємозалежними (кореляції). Як концептуальне визначення параметризму можна було б запропонувати таку формулу: параметризм передбачає, що всі архітектурні елементи і комплекси параметрично гнучкі.

Це зумовлює фундаментальну онтологічну зміну всередині основних, ключових елементів архітектури. Замість класичної та сучасної впевненості в ідеалі геометричних фігур (герметичні, тверді) — прямі лінії, прямокутники, так само як і куби, циліндри, піраміди та (напів)сфери, вводяться нові живі (динамічні, адаптивні, змінювані) геометричні об'єкти параметризму — сплайни, шишки та підрозділи — як фундаментальні геометричні стандартні блоки для динамічних систем, таких як «волосся», «тканина», «краплі» та «метасари», які реагують на «атрактори» і можуть шикуватися в резонансі один з одним.

Інші сучасні архітектори, такі як Норман Фостер та Сантьяго Калатрава, прагнуть до гармонійного поєднання естетики,

функціональності, екологічності. Вони використовують інноваційні матеріали та технології, щоб створювати будівлі, які є не тільки красивими, але й практичними. Наприклад, Н. Фостер відомий своїми екологічними проєктами, де естетика будівлі враховує її вплив на навколишнє середовище.

Останні два десятиліття ми спостерігаємо, як формуються нові просторові парадигми, фундаментами яких є такі поняття, як віртуальність, сингулярність, безперервність.

Сучасна архітектура постає пошуком балансу між утилітарністю та естетикою, де суб'єктивне сприйняття поєднується з об'єктивними стандартами. Краса, міцність і функціональність залишаються ключовими поняттями, але в наші дні вони набувають нових форм і значень.

І сьогодні архітектуру визначають як мистецтво будівництва і проєктування будівель і споруд, просторове мистецтво, що формує просторове середовище життєдіяльності людини. Архітектура може виступати як синтез мистецтв. Основними видами архітектурної діяльності є – містобудування, зодчество, ландшафтна архітектура, інтер'єр.

Але є дослідники, які не погоджуються з визначенням архітектури, як мистецтва. Зокрема, А.П. Мардер, ще у 80-ті рр. ХХ ст. акцентував на тому, що «теорія архітектури» ніяк не може подолати стереотип, що склався, ототожнення естетичного і художнього і запропонував власну концепцію природи архітектури. В цій концепції всесторонньо і професійно-архітектурознавчо обґрунтовується розуміння архітектури як особливого соціального явища, яке не тотожно мистецтву, науці, техніці, виробництву, тим більше будівлям і спорудам.

Сьогодні архітектура прагне гармонії між зовнішньою привабливістю і практичністю, що потребує переосмислення традиційних критеріїв. Естетика будівлі може виражатися не так у зовнішньому вигляді, як у здатності органічно поєднуватися з навколишнім середовищем і створювати комфортні умови для життя.

В сучасному суспільстві архітектурна діяльність, що охоплює весь процес перетворення середовища від його пізнання до видозміни та

наступного споживання і є рушійною силою цього процесу, являє собою розгалужену систему багатьох видів людської діяльності, що містить наступні компоненти: архітектурна наука — система знань про становлення, існування і розвиток матеріального середовища життєдіяльності людини та його предметно-просторових форм і про архітектурну діяльність як рушійну силу перетворення цього середовища; архітектурне проєктування — суб'єктивація навколишнього світу, генерація архітектурного задуму перетворення світу та фіксація цього задуму в умовно-знаковій формі (проєкті); будівництво — речовинне втілення архітектурного задуму (проєкту) з необхідними для цього видобутком та перероблюванням природних будівельних матеріалів, виробництвом конструкцій, сукупністю відповідних механізмів; експлуатація — використання будівель (споруд) та їхніх комплексів для здійснення тих або інших процесів життєдіяльності людини (з боку людини це використання є експлуатацією середовища, з боку самого середовища — його функціонуванням); освіта та виховання — підготовка суб'єкта архітектурної діяльності — виробників і споживачів архітектурного середовища, тобто підготовка людей, які в тій або іншій професійній або непрофесійній формі залучені до процесу пізнання та перетворення середовища.

Естетична сутність будь-якого предмета (явища) невіддільна від його якісної визначеності у ряду інших предметів (явищ). Тому, щоб усвідомити естетичну сутність архітектури чи мистецтва, дизайну чи науки, живопису чи спорту, необхідно усвідомити їхню "власну сутність" і знайти відповідне їй місце у величезному світі естетичної реальності.

На розвиток естетичної культури впливають естетичні погляди, уявлення, поняття, художня творчість у всіх його видах, матеріалізація естетичної свідомості через естетику побуту, спорту тощо.

Будівлі та споруди, утворюючи невіддільні елементи повсякденного життя, багато в чому визначають образну своєрідність людини. Вони служать не лише влаштуванню речового світу відповідно до художніх програм, але стають і засобом вираження життєвої позиції споживача та його соціокультурної орієнтації. До того ж архітектори, здебільшого з об'єктивних причин, не мають достатніх матеріальних

ресурсів для самостійної реалізації власних концептів. Тобто архітектор, за винятком, не може існувати як активний агент поля без відповідного визнання, прийняття публікою його творчості. Відповідно архітектура реалізована правомірно стає відображенням естетичних вподобань, що домінують у тому чи іншому соціумі у певну епоху.

Звідси вже згадана двоїстість естетичного сприйняття архітектури – щоденне органічне сприйняття і періодична відстороненість. Естетика, справжня краса, якої людина навчалась від природи, вільно переходила в архітектурні форми, у предмети побуту та прикладного мистецтва. Сутність роботи архітектора полягає в тому, щоб, здійснюючи естетичний пошук, знайти та втілити в життя новий спосіб естетичного влаштування предметно-просторового середовища.

Естетика архітектури – наука про естетичні відносини людини до архітектурного середовища, що розвивається та поглиблюється, система знань про естетичну реальність, естетичні відносини та естетичну свідомість у їх зв'язку з архітектурою як процесом пізнання, перетворення та функціонування матеріального середовища життєдіяльності людини. Являючись частиною загальної естетики та одним із розділів теорії архітектури, естетика архітектури відноситься і до загальної естетики, і до теорії архітектури як конкретна наука до загальнонаукової дисципліни до загальнонаукової.

Як і будь-яка інша наука, естетика архітектури відбиває закономірності предметів, властивостей, відносин об'єктивного світу в системі понять і категорій. Поняття та категорії виступають сполучною ланкою між естетикою архітектури як наукою та естетикою архітектури як об'єктивною естетичною реальністю.

2.2. Основні естетичні категорії у контексті архітектури.

Естетика використовує широкий спектр категорій і понять, як власних, так і залучених з інших наук, з інших галузей знання. Загалом усі поняття, що використовуються в естетиці взагалі, в естетиці архітектури зокрема, можна умовно поділити на чотири великі групи:

Субестетичні поняття, тобто. поняття, що характеризують об'єктивні явища, властивості чи відносини матеріального світу, які є об'єктом естетичних відносин та естетичної оцінки (наприклад,

пропорції, ритм, колір та ін.). Надестетичні поняття, тобто. поняття, що позначають явища, властивості або відносини суспільного буття та суспільної свідомості, які є підставою естетичної оцінки (ідеал, реалізм, почуття тощо).

Стосовно архітектури можна розглядати п'ять основних категорій: естетичне, гармонія, краса, прекрасне та потворне. Пов'язані з категоріями та поняттями природничих наук (субестетичними поняттями), суспільних наук (надестетичними поняттями), поняттями архітектурознавства і, нарешті, з категоріями та поняттями суміжних з архітектурою естетичних областей (мистецтво, дизайн) і позаестетичної діяльності людини, ці п'ять категорій утворюють з ними гнучку логіко-понятійну систему, здатну з достатньою повнотою відобразити естетичні відносини людини до дійсності в архітектурі.

Поняття «естетичне» – це гранично широка категорія, яка однаковою мірою належить і до явищ об'єктивного світу у всіх його природних і штучних формах, і до всіх форм відображення цього світу у свідомості людини. Поєднуючи всі естетичні поняття, естетичне можна розглядати як вихідну естетичну категорію, чи метакатегорію, так чи інакше тісно пов'язану з категорією «краси».

Краса, як і естетичне, – об'єктно-суб'єктне відношення. У самому об'єкті естетичних відносин немає краси. Водночас краса – не вигадка суб'єкта естетичних відносин, не плід фантазії людини, яка довільно приписує предмету красу. Краса – відбиток у свідомості людини об'єктивних форм, якостей, відносин. Іншими словами, краса є саме відношення, відношення між об'єктом і суб'єктом, при якому певні об'єктивні властивості предмета перетворюються на суб'єктивні відчуття, стають красою для людини, яка сприймає предмет.

Наприклад, в естетиці XVIII–XIX ст. різноманітні поняття «краси» і «прекрасного» прискіпливо вивчали у широкому діапазоні від розуміння краси як контрастності (Г. Спенсер) до досліджень, у яких класики розрізняли красу корисності та красу зручності, рідкісності та новизни, розуміючи красу як романтичну досконалість чи експресію. Розвиток цієї естетичної категорії здійснювався у межах змін від краси світу до краси мистецтва, від краси, яка охоплюється розумом, до краси,

даної нам в емоційному переживанні, від об'єктивного до суб'єктивного розуміння прекрасного.

В період раннього функціоналізму красу почали вбачати в простоті форми, в особливій пуританській економності, у винайденні нових форм і конструкцій, їх ефективності та доцільності тощо. Цей шлях редукційного спрощення і переосмислення складних понять «краси» і «гармонії», стимулював виникнення різноманітних «ізмів» в епоху модернізму – функціоналізму і конструктивізму, інтернаціоналізму і мінімалізму, футуризму і супрематизму, неопластицизму й авангардизму тощо – із власними художньо-естетичними програмами.

Виникнення в людини почуття краси предмета пов'язане не з одним будь-яким з його фізичних або інших об'єктивних властивостей, а з певною сукупністю властивостей, з якоюсь уловлюваною органами почуттів людини універсальною закономірністю, властивою всім предметам, які сприймаються як красиві. Такою закономірністю є гармонія предмету.

У гармонії предмета можна визначити внутрішню гармонію, гармонію зовнішню, гармонію форми. У природних предметах гармонія форми більш менш однозначно співвідноситься з гармонією змісту. Ця однозначність є необхідною умовою існування предмета, а органічних форм матеріального світу – умовою виживання виду (роду). У штучних формах, особливо на рівні неорганічної матерії, між гармонією форми і гармонією змісту немає однозначної відповідності. Внутрішня гармонія служить об'єктивною основою гармонії форми, але форма в цих предметах має певну самостійність. Дисгармонійний зміст може бути одягнений в гармонійну форму, хоча зворотнє співвідношення уявити собі важко – дисгармонійна форма навряд чи може забезпечити гармонію змісту.

Наприклад, у творчих і теоретичних роботах засновників постмодерністської естетики спостерігається тенденція заміни понять гармонії уявленнями про принцип включення (Р. Вентурі), гібридність (Ч. Дженкс), тектонічність (А. Россі), симбіозність (К. Курокава), віталізм (К.Танге), колажність (К. Роу), хаотичність (Ван Ейк) тощо. Поняття краси також пережило низку еkleктичних трансформацій і

метаморфоз, що знайшло відображення в його підміні поняттями «буденності» (Р. Вентурі), орнаментальності (Р. Стерн), симетричності (А. Россі), надмірності (Р. Бофілл), символічності (К. Танге) тощо.

Як об'єкт естетичних відносин, об'єкт естетичного сприйняття та естетичної оцінки, предмет виявляється формою, і гармонія форми представляє не тільки саму себе, а й гармонію предмета як такого. Чуттєво сприйнята і усвідомлена людиною гармонія предмета служить основою оцінки його як гарного чи ні.

Краса архітектурної форми – це соціальна, структурна, речова гармонія доцільної просторової організації функціональних процесів життєдіяльності людини (або їх окремих етапів та елементів), чуттєво сприймається та усвідомлена людиною і особливим чином впливає на її психіку та емоційний стан.

З погляду естетики, кожного разу почуттями людини сприймається перш за все форма предмета, хай то буде явище, вчинок тощо, але не тільки як самостійна цінність, а як прояв організованості, упорядкування, структурної оформленості змісту. Форма в цьому випадку сприймається як міра, ступінь, показник його оформленості й упорядкування. В сучасній науці існують різні підходи до визначення понять форма і зміст, різні погляди на проблему співвідношення форми та змісту. Форма, категорія естетики і теорії мистецтва, парна до категорії «зміст». Характеризує об'єкт в його даності. Структура, що організує окремі елементи досвіду чи об'єкту. Виступає як розумова абстракція, тому що не може бути відокремлена від речі, що існує реально. Спосіб організації і співвідношення складових художнього творіння, його структурна модель. Зміст (семантика) – ядро художнього смислу твору; єдність його головної ідеї і теми; розглядається як нероздільний з формою.

Форма визначає зміст, стверджували давні філософи щодо її впливу на навколишні предмети. Ми ж насамперед поговоримо про зовнішню оболонку предметів, тому що саме вона безпосередньо пов'язує нас з оцінкою архітектурного середовища та сучасного дизайну. Тільки досвідчений архітектор або дизайнер, працюючи з різними формами, може пов'язати в єдину просторову структуру роз'єднані елементи і наповнити її символічним, емоційним змістом.

Замкнуті між собою лінії створюють площину. Декілька об'єднаних між собою площин позначають межі об'єму і задають його форму. Основними елементами форми є лінія, площина та об'єм. Будь-яка форма, по суті, є обрисом, утвореним замкненою лінією, за допомогою якої ми можемо зорво відокремити предмет від основного фону. За своїм типом форми умовно поділяються на природні, складені і геометричні (останній тип найчастіше зустрічається в сучасних дизайн-проектах). Своєю чергою геометрична форма ділиться на об'ємну (кубічна, куляста і циліндрична) і площинну (кругла, квадратна і трикутна).

Сприйняття нами форми предмета обумовлюється багатьма чинниками: пропорціями, освітленням, кольором, масштабом, його місцем розташування у просторі тощо. Прикладів форм, наповнених символічним чи релігійним змістом з історичних чи етнічних причин і здатних здійснювати сильний емоційний вплив, безліч.

Ряд форм у більшості людей викликають схоже асоціативне сприйняття. Наприклад, квадрат чи куб асоціюються з надійністю та стійкістю, а коло чи сфера сприймаються чимось завершеним та цілісним. Форма трикутника створює неоднозначне відчуття оскільки може одночасно виражати міцну рівновагу та динамічну нестійкість. Важливо враховувати дані особливості сприйняття форм, їх вплив на психічний та емоційний стан людини при розробці дизайн-проектів інтер'єрів як житлових, так і комерційних просторів.

Також необхідно відзначити, що форми, багаторазово повторені в інтер'єрі та екстер'єрі, можуть бути художнім виразом архітектурного чи дизайнерського стилю. Наприклад, винайдені в Стародавній Греції колони, якщо вони використані у сучасному дизайні, відсилають нас до класичного стилю, складний рослинний орнамент і пластичні форми говорять нам про модерн. На завершення залишається додати, що за часів різних епох естетичний зміст будь-якої форми може залежно від закладеного у ній контексту.

Скульптор А. Гіддебрант визначав «архітектонічну форму» як особливу цілісність «функціональних і просторових цінностей» художній замисел яких постає в єдності «рухомих уявлень і зорових вражень».

Поняття «естетичне» найчастіше приймається лише у його позитивному значенні: «естетичне» ототожнюється з прекрасним. Тим часом «потворне» – така ж об'єктивна форма естетичної реальності, як і «прекрасне». Понятійний апарат естетики не містить терміну, який поєднував би поняття «прекрасне» і «потворне». Немає слова, що об'єднує ці поняття, і в повсякденній мові.

Поняттям, що узагальнює «прекрасне» і «потворне», слід вважати саме поняття «краса», розглядаючи його як категорію настільки ж широку та універсальну, як і «естетичне». Прекрасне і потворне – протилежності всередині однієї й тієї ж сутності – краси. Тільки у межах цієї сутності вони протистоять одне одному.

Архітектурна естетика в сучасній архітектурі розкривається як через красу, так і через підкреслену безликість чи навіть потворність архітектурних об'єктів; при цьому підґрунтям ідеї краси, безликовості чи потворності можуть бути етично обґрунтовані цілі, які покликані транслювати певну ідею споруди. Для побудови (втілення) такої ідеї архітектор вимушений співвідносити соціальні, естетичні, етичні смисли об'єкта, свої власні естетичні й моральні переконання. Так, меморіал жертв війни, який нагадує про трагедію, може виглядати потворним для того, щоб нагадати про хаос і попередити про необхідність уникнути повторення цього.

Розглядаючи архітектуру як естетичну діяльність, що має величезну силу впливу на широкі маси, необхідно орієнтувати розвиток будівництва не назад – до архітектури як мистецтва, а вперед – до архітектури як архітектури. Тільки знаходячи та усвідомлюючи власну сутність, архітектура може крокувати разом з часом, сприяючи вдосконаленню відносин, ідеалів, способу життя. Усвідомлення естетики архітектури як естетики реального життя об'єктивно спрямовує до розквіту архітектури як високого мистецтва справді людського перетворення матеріального світу, мистецтва гармонізації людського життя.

Естетика архітектури впливає на загальний вигляд міського середовища, формуючи його характер та атмосферу. Важливість естетики в міському плануванні полягає в створенні гармонійних і

привабливих просторів для громадян. Це підхід, який враховує не тільки функціональність будівель, але й їх естетичну цінність.

Таким чином, естетика і функціональність в архітектурі є взаємопов'язаними аспектами, які впливають на сприйняття будівель та їх інтеграцію в навколишнє середовище. Сучасні архітектори допомагають створювати простори, які не тільки функціональні, але й естетично привабливі та екологічно стійкі.

Архітектура все більше розуміється як явище на перетині культурології, естетики і філософії, психології, як життєвий простір людини, що долучає людину до культурної традиції, допомагаючи соціалізації та рефлексії. Проживаючи об'єкти як «свої», ми можемо не замислюватися над їхньою семантикою та спрямованістю, але відчувати свою єдність чи розрізненість із ними.

Уявлення про архітектуру у її нерозривному взаємозв'язку з людиною пояснюється дослідниками переоцінкою цінностей у структурі сучасного суспільства, де пріоритетними стають поняття особистого простору, свободи вибору та доступності інформації, екологічності тощо. Подібна постановка проблеми передбачає високий рівень усвідомленості при проєктуванні архітектурних творів та просторів, а також ставить питання про їх сприйняття людьми, які живуть та діють в архітектурі.

Завдання архітектора гармонізація всього простору-світу, що оточує людину, естетизація середовища її життя у всіх його проявах. І тут архітектура бере на себе функцію провідної форми естетичного засвоєння світу, яка об'єднує дизайн, образотворче мистецтво, колір, звук, слово в дійсно людський світ простору і часу.

Питання для самоконтролю

- 1. Коли формується естетика як наука?*
- 2. Основні етапи історії естетичної думки.*
- 3. Розкрийте сутність основних категорій естетики.*
- 4. У чому полягає сутність естетичної діяльності?*
- 5. Розкрийте специфіку естетичного і художнього в архітектурній діяльності?*
- 6. Естетичні категорії в архітектурній діяльності?*

Література

1. Ameri A. N. Architecture, Aesthetics, and the Predicaments of Theory. – London: Routledge, 2021. – 232 p.
2. Безродний П.П. Архітектурний енциклопедичний словник / За ред. О.С. Слєпцова Українська академія архітектури – Київ:А+С, 2024 – 328 с.
- 3 Heidegger, Martin. The Origin of the Work of Art. /Translated by Albert Hofstadter – Harper & Row, 1971. – 96 pages.
- 4 Інфлюенсери урбаністики. Ле Корбюзьє — пророк бруталізму та співець бетону <https://www.prostranstvo.media/uk/influensery-urbanistyky-le-korbyuzye-prorok-brutalizmu-ta-spivecz-betonu/>
- 5 Мардер А.П. Теоретичні основи естетики архітектури: Конспект лекцій. — Київ: КНУБА, 2002 – 64 с
- 6 Мітіна В.О. Естетика і мистецтво: навчальний посібник – К: КНУБА, 2003 – 252 с.
- 7 Татаркевич В. Історія шести понять: мистецтво, прекрасне, форма, творчість, відтворництво, естетичне переживання. – К.: Юніверс, 2001. – 367 с.

3.5 Етос науки і етика вченого

1. Етика науки. Поняття етосу науки.
2. Норми наукової етики. Деонтологія та відповідальність вченого.
3. Академічна доброчесність в освітньому середовищі.

Наука – соціально значуща сфера людської діяльності, основною функцією якої є вироблення й використання знань про навколишню дійсність. Традиційно вона може розглядатись в трьох основних контекстах – як соціальний інститут, процес пізнання об'єктивного світу та діяльність, спрямована на продукування і застосування на практиці наукових знань. Функціонування науки передбачає наявність чіткої системи норм, правил та регулятивів здійснення пізнавальної діяльності, що фіксуються поняттям «**етика науки**». Вперше дане поняття з'явилося в 70-х рр.. ХХ століття, як результат усвідомлення небезпеки

для людства досягнень в галузях ядерної фізики, молекулярної біології та генної інженерії і розуміння необхідності створення нової етично відповідальної моделі здійснення науково-пізнавальної діяльності. Саме в цей час актуалізується статус проблем етики науки в структурі філософії науки, коли проблеми етичного смислу наукових досліджень привернули увагу світової наукової спільноти [6].

Реалізація основної мети науки – служіння об'єктивній істині, повинна передбачати дотримання основних науково-етичних імперативів: **об'єктивності** (незалежності від власних уподобань та уявлень дослідника чи соціокультурних параметрів функціонування суспільства), **доведеності** (аргументованості) **отриманих даних**, **верифікації** (перевірки їх на практиці), **наявності практичної значущості** (корисності) як самого дослідження, так і отриманих результатів. Разом з тим, означені загальнонаукові вимоги до пізнавального процесу можуть бути реалізовані лише через дотримання кожним науковцем як загальнолюдських етичних імперативів, так і своєрідного «етичного кодексу вченого», що є необхідною і визначальною складовою сучасного етосу науки.

Сам термін «**етос науки**» був запропонований у 1942 році американським соціологом, представником структурно-функціоналістської методології **Робертом Мертоном** (Robert King Merton, 1910-2003 рр.). Дослідник розробив систему морально-етичних положень, що визнані науковим співтовариством в якості нормативних моральних регулятивів, що визначають поведінку і діяльність вченого. На його думку, зміст етосу науки визначають **4 принципи** (імперативи) **наукової діяльності**: **загальність** (*Collectivism*), **універсалізм** (*Universalism*), **незацікавленість** (*Disinterestedness*), **та організаційний скептицизм** (*Organized Skepticism*).

Принцип загальності – відкритість результатів наукових досліджень для наукової спільноти. Зокрема, даний принцип вимагає розглядати наукові досягнення і здобутки не як результат індивідуальних зусиль окремих вчених, а як підсумок загальної, колективної діяльності вчених, як загальне надбання наукового співтовариства і всього людства в цілому.

Принцип універсалізму означає, що вчений у своїй діяльності повинен звільнитися від будь-яких власних пристрастей та уподобань і керуватися тільки критеріями об'єктивності і доказовості наукового знання. Оцінка будь-якої наукової ідеї чи гіпотези залежить від її змісту, а не від кольору шкіри, статі, національності, наукового ступеня дослідника тощо.

Принцип незацікавленості певною мірою є дотичним до принципу універсальності, адже вимагає визнання істини найвищою цінністю і метою наукової діяльності, що передбачає відмову вченого від власних попередніх переконань і уявлень, якщо вони суперечать новим доведеним фактам, новим науковим ідеям та положенням. Вчений у своїй діяльності має уникати особистої вигоди, окрім розв'язання наукової проблеми, бути позбавленим особистих егоїстичних амбіцій, працювати на загальне благо, а не на реалізацію своїх інтересів.

Принцип організованого скептицизму, останній принцип етосу науки, – визнає розум і досвід найвищими авторитетами. Вчений повинен відмовитися від того, що суперечить критеріям науковості, має бути критичним як в оцінці своїх наукових здобутків, так і досягнень колег. Це є своєрідним скепсисом науковця як в контексті власної пізнавальної практики, так і стосовно попередніх наукових відкриттів. Вчений не може бути звільнений від особистої етичної відповідальності через апеляцію до наукових даних, отриманих іншими, адже він несе особисту відповідальність за їх використання і впровадження.

Систему морально-етичних положень наукової діяльності Роберта Мертона назвали **CUDOS** за першими літерами в кожному з них: **C**ollectivism + **U**niversalism + **D**isinterestedness + **O**rganized **S**kepticism. На сленгу американських студентів слово *cudo* – означає шану, повагу, визнання. Тому не випадково абревіатуру концепції наукового етосу **CUDOS** назвали «структурою винагороди».

Пізніше Роберт Мертон доопрацював свою попередню систему і доповнив її такими імперативами етосу науки як **оригінальність** (*originality*) та **інтелектуальна скромність** (*humility*).

Принцип оригінальності – є мотиваційним стимулом вченого, який побудований на професійному визнанні фахівцями наукових

надбань і здобутків дослідника. Дотримуючись зазначеного принципу, вчений не зацікавлений у відтворенні наявних знань, а прагне отримувати нові результати наукового дослідження та заслужену винагороду – наукове визнання.

Принцип інтелектуальної скромності (смиренності) альтернативний принципу оригінальності, який послаблює конкуренцію серед вчених, навпаки культивує смиренність в науці, безкорисливість, емоційну нейтральність, відсутність інтелектуальної претензійності та зарозумілості в презентації результатів власних досліджень.

Відтак, абревіатура концепції етосу науки перетворилася на CUDOS+OH.

Запропонована Р. Мертоном версія параметрів і критеріїв етичного регулювання наукової практики людства стала засадничою для вироблення новітнього етичного кодексу вченого та сучасної моделі організації наукової діяльності.

2. Норми наукової етики. Деонтологія та відповідальність вченого.

В сучасному світі етичні проблеми науки максимально конкретизуються і універсалізуються, адже наука не існує поза суспільством, і жодна її галузь не може вийти за межі етичних норм та правил. Реальна практика наукових досліджень, що завжди має соціально значущий характер, повинна бути легітимізована в суспільстві, отримати своєрідну моральну санкцію соціуму. Тому визначення чітких параметрів, норм і правил наукової етики є надзвичайно важливим. У вітчизняному науковому співтоваристві склалася певна система моральних норм, регулятивів та заборон, що визначають діяльність науковця – **своєрідний етичний кодекс ученого**.

В ньому відображені як **загальнолюдські етичні норми**, що багато в чому корелюють з християнськими положеннями – *не кради, не обмануй, не отримуй неправомірну вигоду* тощо. Наприклад:

- *заборона на самовільне використання чужого майна (в контексті наукової діяльності – шахрайство в науці, плагіат, компіляція);*

- надання недостовірної чи хибної наукової інформації;
- фальсифікація наукових даних для отримання матеріальної вигоди.

До базових **норм наукової етики** вченого належать:

- вимога обов'язковості посилань на ідеї своїх колег;
- чіткість і точність цитувань їх положень;
- толерантність і академічна ввічливість в наукових дискусіях;
- протидія конформізму в оцінці досягнень і здобутків колег та опонентів;
- дотримання професійних стандартів в роботі і уникнення дій, що можуть завдати шкоди професійній репутації.

З розвитком цифрових, біо- і нанотехнологій закономірно відбувається розвиток відповідної галузі науки – технічної, медичної, природознавчої, соціально-гуманітарної, що веде за собою зміну філософського дискурсу в етичній площині. Етична рефлексія у прикладних, практичних науках має назву «**деонтологія**» (від грецьк. *deon* – належне). Цей термін в науковий обіг ввів англійський філософ і правознавець Ієремія Бентам (1748-1832). В праці «Деонтологія, або наука про мораль» (твір опублікували у 1834 р. після смерті автора), дослідник відстоював своє бачення про мораль і обов'язок. Згодом деонтологія стає системою знань про належне, повинне (те, що має бути здійснено або зроблено), етикою обов'язку, теорією моральної поведінки. Сьогодні ми маємо змогу вести мову про деонтологію як професійну етику в тій чи іншій сфері знань. Зокрема існують **медична деонтологія** (медична етика) – це вчення про виконання медиками свого професійного обов'язку та регулювання стосунків між медичними працівниками, взаємовідносин між медиками і пацієнтами та їх родичами. Медична деонтологія як професійна етика у сфері медицини, виникла і сформувалася раніше, ніж етики науки; **біоетика** як деонтологія у галузях біології та медицини займається вивченням морально-етичних аспектів медичної практики, медичних технологій; **екологічна деонтологія** (екологічна етика) досліджує соціально-етичні проблеми у сфері екології; **комп'ютерна деонтологія** (комп'ютерна етика) охоплює

етичні аспекти розвитку комп'ютерних систем та технологій. Сучасне розуміння наукової деонтології практично ототожнюється з етикою науки. Інакше, етика науки може розглядатися у контексті зовнішньої соціально-значущої наукової діяльності, а деонтологія науки як внутрішня етика наукової діяльності. Деонтологічні вимоги знаходять висвітлення в етичному кодексі вченого [4, с. 57-58].

Водночас, в етичному кодексі вченого мають бути зафіксовані не лише моральні імперативи його діяльності, а й окреслені параметри його персональної та соціальної відповідальності за неї. **Проблема персональної відповідальності вченого**, перш за все, має загальнолюдський характер, хоч і акцентує увагу на індивідуальній свободі дослідника та отриманні «повноцінного» результату від здійснення наукової діяльності. Від вченого чекають бездоганної вимогливості у викладенні матеріалу дослідження, ретельності у логіці аналізу, прискіпливості й педантичності в достовірності описаних даних та отриманих наукових результатах. Відтак, **персональна етика** – це відповідальність за об'єктивність результату, за збереження, передачу, використання й розширення емпіричних і теоретичних наукових знань [7, с. 42]. Проблема соціальної відповідальності науки і вчених є однією з ключових в рамках сучасного етичного знання, вона також має загальнолюдський характер, адже соціальна відповідальність – органічна складова будь-якої діяльності, і не лише наукової. Проблема соціальної відповідальності вченого вперше була репрезентована на початку ХХ ст. у роботах Володимира Вернадського, який підкреслював, що вчені мають нести відповідальність за результати і наслідки своєї діяльності.

Наукові відкриття в галузі ядерної фізики в середині ХХ століття (розподіл урану, робота над ядерною та водневою бомбами та ін.) з особливою силою загострили цю проблему – наука заради науки, служіння ідеалу «чистого знання» відійшли в минуле, адже виникла реальна небезпека знищення людської цивілізації. Наукові досягнення в галузі молекулярної біології та генної інженерії виявили проблему існування самої людини, як біологічного виду у тому вигляді, в якому вона є зараз, а успіхи в трансплантології лише її загострили. Саме тому у 1975 році вченими був оголошений мораторій на експерименти в сфері

генної інженерії, клонування, генетично модифікованих організмів, що стало першим прикладом демонстрації соціальної відповідальності вчених за наслідки своєї діяльності.

Постійний прогрес науки значно розширює діапазон проблемних ситуацій, для вирішення яких недостатній весь накопичений людством моральний досвід. Велика кількість таких ситуацій виникає, передусім, в медицині. Разом з тим, **соціальна відповідальність вчених** стрімко зростає із загостренням комплексу сучасних глобальних проблем (технологічних, екологічних, демографічних, соціальних тощо), тому, одним із визначальних, імперативних положень сучасної наукової етики є норма про обов'язковість і невідворотність відповідальності вченого за його наукову діяльність та її результати в майбутньому.

3. Академічна доброчесність в освітньому середовищі.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується екзистенційними змінами і трансформаціями практично в усіх сферах його функціонування. Не минули вони й систему вищої освіти. Необхідність її адаптації до європейських вимог і критеріїв вкотре актуалізує комплекс питань і методологічних підходів з надання освітніх послуг. З одного боку, це пов'язано з приведенням законодавчої бази у відповідність до європейських параметрів, з іншого – з формуванням нового освітнього світогляду, нової концептуальної моделі освітнього процесу. Відтак, особливого значення набуває феномен академічної доброчесності, як умови і визначального фактору не лише надання широкого спектру якісних освітніх послуг, а й розвитку наукових та дослідницьких практик сучасності.

На жаль, на рівні буденної свідомості сформувалося вузьке, спрощене розуміння змісту терміна «академічна доброчесність». Зазвичай воно асоціюється з такими явищами, як «наявність плагіату у наукових роботах», «фальсифікація даних», «елементарне списування» чи «видавання чужих думок за свої власні» тощо. Здебільшого тут мова йде не стільки про академічну доброчесність, скільки про виявлення фактів її недотримання, зневажливе ставлення до чітко прописаних норм і вимог, академічну нечесність в цілому. Безумовно, виявлення сутнісних

термінологічних особливостей цього феномена і репрезентація його базових принципів є надзвичайно важливим і актуальним. Це дозволить уникнути у майбутньому вихолощення самого змісту академічної доброчесності, підміни фундаментальних понять, неправильного розуміння її основних принципів та засад функціонування у вітчизняному освітньому і науковому просторі.

На законодавчому рівні сутність та змістовні характеристики академічної доброчесності чітко окреслені у Статті 42 Закону України «Про освіту» від 02.07.2023 р. Тут під **академічною доброчесністю** розуміється *«сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень»* [2, стаття 42]. Водночас професійна етика та деонтологія це поняття трактують неодмінно у позитивному ракурсі, зосереджуючи увагу на основних принципах академічної доброчесності, які західна наука схильна називати цінностями.

Варто наголосити, що самі **принципи академічної доброчесності** були окреслені Міжнародним центром академічної доброчесності (ICAI) в 1992 році. Зокрема, міжнародна академічна спільнота передбачає відданість шести фундаментальним цінностям (принципам): *чесності, довіри, справедливості, повазі, відповідальності, мужності*, які регламентують діяльність та поведінку як всередині спільноти, так і поза нею, у повсякденному житті [8, с. 1].

Реальні людські взаємини завжди були предметом етичної науки, вони формувалися на основі моралі, існували на фундаментальних моральних засадах. На нашу думку, цінності доброчесності є тим моральним орієнтиром, що виявляє новітні етичні запити суспільства та регулює навчальну і наукову діяльність усіх учасників освітнього процесу. Витоки сучасного розуміння принципів академічної доброчесності сягають філософсько-етичних учень античного світу, передусім Платона та Аристотеля. Ці мислителі приділяли значну увагу осмисленню, теоретичному наповненню та практичному втіленню у життя етичних доброчесностей, які вважалися базисом існування не

лише цілісного громадянського суспільства, але й основою функціонування освітніх інституцій, створення у них належного академічного середовища.

Соціальне благо та особисте щастя людини Платон пов'язує з необхідною наявністю таких моральних чеснот, як *розсудливість*, *стриманість*, *мужність*, об'єднання і усвідомлення яких веде в ієрархії до найвищої добродітності – *справедливості*. Як зауважує П. Адо, «найвищою формою розумової діяльності є опанування себе та справедливі дії, що реалізуються через організацію громади чи інших інституцій. Численні історики вбачали у цій згадці про «інституції» натяк на заснування Платоном школи» [1, с. 71]. Ідея Платона полягає у тому, щоб діяти; чинити справедливо у громадському та особистому житті. Слухач Академії і за сумісництвом учень Аристотеля Дікеарх вважає платонівську школу спільнотою вільних і рівних людей, які займалися пошуком добродітності, надихалися нею. За Платоном, сам спосіб життя філософа полягає у тому, щоб стати справедливим і благочесним завдяки ясності розуму.

Натомість, взявши за основу платонівський перелік добродітностей, Аристотель формує свою класифікацію. Усі чесноти він поділяє на *етичні* (добродітності волі і характеру) та *діаноетичні* (добродітності розуму). До першої групи належать: *справедливість*, *гідність*, *щирість*, *щедрість*, *мужність*, *помірність*; до другої – *мудрість*, *знання*, *поміркваність*. Мислитель визначає сутність добродітностей за допомогою поняття міри, як певної гармонії між двома протилежностями. Наприклад, мужність є «золотою» серединою між боягузством і надмірною відвагою тощо.

За Аристотелем, «життя з розумом» є найбільшою чеснотою людини, її щастям. Раціональне пізнання, робота над собою, вправління у добродітності і її практикування допоможе трансформувати природні нахили людини в свідомі діаноетичні чесноти на чолі з розсудливістю. Якщо ж людина є рабом власних пристрастей і не має природних схильностей до чеснот, у такому разі навчально-виховну роботу повинні здійснювати законодавці і громада шляхом дотримання вимог та законів. У «Нікомаховій етиці» Аристотель закликає узаконити різноманітні

аспекти доброчесності задля виховання моральних чеснот та надання можливості для доброчесного життя громадянам міст-полісів. Філософ упевнений в тому, що чесноти актуалізуються і по-справжньому виявляють себе не стільки у бутті конкретної людини, скільки в житті соціуму, адже людина – це «істота політична».

Можна сказати, що нині як ніколи погляди античного мислителя набувають особливого значення. Аристотелівські чесноти онтологічно знаходять свій вияв у соціальних об'єднаннях людей, в тому числі і в академічній спільноті, зокрема формують каркас і підтримують функціонування доброчесного академічного середовища. Доцільно, що в сучасних академічних спільнотах загально-групові цінності та соціальні чесноти інтегрувалися у єдине ціле – у систему принципів академічної доброчесності. Представники тієї чи іншої соціальної інституції чи установи, наприклад, науково-педагогічні працівники ЗВО, з огляду на особистісні переконання та ідеали, зазвичай об'єднані ідеєю, мають спільну мету, «прагнуть до втілення якогось блага, що визнається спільним усіма учасниками задуму» [3, с. 225]. Знання і реалізація на практиці принципів академічної доброчесності сприяє втіленню їхніх мети чи благ, водночас недотримання принципів є шкідливим для академічної спільноти, позаяк руйнуються зв'язки у спільноті, сіються зерна недовіри серед учасників навчального процесу, унеможливується досягнення спільного блага чи благ.

Чільне місце в системі принципів академічної доброчесності належить принципу *справедливості*. Проблема аксіології справедливості та її ролі серед інших моральних цінностей є концептуально значимою для формування цілісної стратегії втілення доброчесності в освітню та наукову практику сучасності. Справедливість, фактично, є багатогранним поняттям, що має широкий діапазон значень та конотацій. Справедливість термінологічно визначена і є дефінієндумом найвищої цінності, довершеної мети, соціальної чесноти, моральної якості, що притаманна людині чи групі осіб тощо. Сьогодні словосполучення «соціальна справедливість» уже не є метафорою, а вживається цілком звично як у науковому дискурсі, так і у повсякденній мові. На думку Б. Сутора, справедливість як доброчесність передбачає наявність діючого

та ефективного правового порядку. Вона потребує не номінального, а діючого права, яке також залежить від сили волі людей у їх ставленні до справедливості. Справедливість сприяє об'єднанню людей, взаєморозумінню між ними; визнає Іншого як особистість з його правами і інтересами на засадах рівності та людської гідності [9].

Найчастіше справедливість апелює до внутрішніх почуттів людини, саме цим вона схожа з *чесністю*. Остання ж зацікавлена у справедливості і завжди негативно реагує на чисельні викривлені прояви справедливості. Чесність також потребує узаконення, звернення до якого-небудь писаного чи неписаного кодексу. Вона містить у собі ідею непорочності, чистоти, незаплямованості (чесне ім'я) та вимагає дотримання певних правил. У цьому випадку чесність співвідноситься з порядністю та особистою гідністю людини. Найважливіше у чесності – відсутність обману, брехні і шахрайства.

У філософських, етичних, релігійних концепціях часто надають справедливості статусу морального абсолюту чи вищої сили, в яку варто вірити. Справедливість передбачає наявність двох або більше суб'єктів, які пов'язані певними відносинами (дружніми, академічними, виробничими, економічними, політичними та ін.). Зміст справедливості – відплата кожному пропорційно до його дії, до внеску у спільну справу. Інколи навпаки, бажання справедливості пов'язане виключно з життєвим досвідом, – людина навіть у дрібницях відкидає будь-які уступки і привілеї й користується лише заслуженими благами і почестями. Люди на Заході зазвичай вмотивовані, з чіткою соціальною позицією, тому схильні позбуватися не стільки незаслужених, скільки незаконних привілеїв. Справедливість вимагає винагороди за заслуги і покарання за провини. Отже, бути справедливим означає здійснити справедливий суд, зважити всі за і проти, взяти до уваги всі обставини і деталі та віддати по заслугі і справах.

Довіра водночас є внутрішньою цінністю, яка підсилює моральні орієнтири особи та інструментальним принципом, що має соціальну значущість і може принести користь людині, колективу, суспільству в цілому. Вона значно збільшує наші можливості щодо співпраці з іншими та для отримання вигоди від цієї співпраці, хоча, звісно, ми виграємо,

лише якщо люди, яким ми довіряємо, також співпрацюватимуть (Gambetta 1988b; Hardin 2002; Dimock 2020) [10]. Довіра покращує відносини в академічній спільноті, робить їх «легшими», підсилює співпрацю, що є важливим для окреслення подальших навчальних, наукових перспектив. Довіра є ознакою *поваги*, відповідно, недовіра – ознака *неповаги*. Обидва альтернативні судження мають сенс, доки довіра є вартісною, а отже, виправданою. Інакше повага також стає недоречною, її внутрішній потенціал знецінюється.

Значення принципу *відповідальності* важко переоцінити, його вважають потужним мотиватором та рушієм вчинків особи. Завдяки відповідальності, людина окреслює для себе ті критерії, завдяки яким здійснює моральний вибір: чітке розуміння добра і зла; небайдужість у ставленні до інших, до долі учасників навчального процесу, їх професійних успіхів, перемог чи невдач. З іншого боку, відповідальність здатна виступати певним фільтром, крізь призму якого можна спостерігати за наявністю чи відсутністю у особи стійкої системи моральних переконань при виконанні освітньої діяльності. Зрештою, основні переконання представників академічної спільноти мають змогу транслюватися і втілюватися на практиці завдяки *мужності*. Бути мужнім – це означає мати сміливість і внутрішню потребу діяти, зокрема, й за суперечливих обставин чи несприятливих умов, інколи навіть всупереч авторитетам. Головне, – об'єктивність переконань, впевненість у правильності власних думок, ідей, ініціатив, їх сміливе відстоювання.

Фактично, **принципи академічної доброчесності** – це багаторівнева система академічної культури, свободи та відповідальності учасників навчального процесу, основу якої складають моральні правила, ціннісні орієнтації та визначені норми закону. Чітко прописані етичні норми прямо пропорційно впливають на ефективність та якість здійснення професійного обов'язку. Виконання професійної діяльності, що регулюється етичними нормативами, сприяє солідарності членів академічної спільноти, незалежно від їх соціального статусу чи вченого звання. Відданість принципам доброчесності мотивує як студентів, так і науково-педагогічних працівників діяти в академічній манері.

Література:

1. Адо П. Що таке антична філософія? / Переклад з французької С. Л. Йосипенка. – К.: Новий Акрополь, 2014. – 428 с.
2. Закон України «Про освіту». Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n2043>
3. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження з теорії моралі / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 436 с.
4. Ратніков В. С. Етика та раціональність у науковому дослідженні : Навчальний посібник / В. С. Ратніков, А. І. Теклюк. – Вінниця : ВНТУ, 2022. – 143 с. <https://iq.vntu.edu.ua/repository/getfile.php/5005.pdf>
5. Семенюк Е., Мельник Є. Етика науки та її соціальна роль // Філософія сучасної науки і техніки : підручник / Едуард Семенюк, Володимир Мельник. – Вид. 3-тє, випр. та допов. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 329–352.
6. Сидоренко Л.І. Етика науки. Електронний ресурс. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/etik-sidorenko.html>
7. Філософія та методологія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 223 с.
8. Holden OL, Norris ME, [Kuhlmeier VA](#). [Academic integrity in online assessment: A research review](#) – *Frontiers in Education*, 2021 – [frontiersin.org. doi.org/10.3389/feduc.2021.639814](https://doi.org/10.3389/feduc.2021.639814)
9. Sutor, Bernhard. *Kleine politische Ethic*. – Bundeszentrale für Politische Bildung, 1997. – 127 S.
10. Trust (Довіра). Стенфордська філософська енциклопедія. Едвард Н. Залта (Enward N. Zalta) ред. Доступно за посиланням: <https://plato.stanford.edu/entries/trust/#ValuTrus>

Розділ IV Філософія екології і глобальних проблем

4.1 Філософія екології: осмислення взаємодії людини і природи

1. Вступ.
2. Історичний аспект взаємовідносин людини і природи (Традиційне суспільство, Індустріальне суспільство, Інформаційне суспільство).
3. Вплив громадянського суспільства на формування екологічної політики.
4. Види екологічних проблем.
5. Роль технологій у розв'язанні екологічних проблем.
6. Сімнадцять кроків сталого розвитку.
7. Етика відповідальності.

Вступ

Філософія екології у XX-XXI ст. набуває дедалі більшої актуальності й виступає важливим інструментом для осмислення складних взаємовідносин між людиною і природою. Філософія екології досліджує не тільки складну взаємодію людина-природа, а також яким чином ці взаємовідносини впливають на буття людини, цінності орієнтири й світогляд. У контексті вирішення сучасних глобальних екологічних проблем потрібно зрозуміти, завдяки яким крокам суспільство стане на шлях розв'язання даних проблем. Філософія екології формує розуміння ролі людини у природному світі, сприяє вихованню моральних, етичних, ціннісних аспектів, що виникають у контексті цих взаємодій.

Актуальність теми взаємозв'язку людини та природи обумовлена певними ключовими факторами, що відображають сучасні виклики людства, його світоглядну еволюцію і практичні потреби.

В XXI столітті світ перебуває в умовах екологічної кризи, яка загрожує як екосистемі, так і самому існуванню людства. Зміна клімату, втрата біорізноманіття, забруднення води, ґрунтів, повітря, проблема зберігання та утилізації відходів, сировинна проблема - всі ці проблеми набули глобального масштабу і потребують не лише технологічних чи економічних вирішень, а саме переосмисленого ставлення людини до природи. Філософія екології пропонує концептуальну основу для такого переосмислення, допомагаючи зрозуміти, як і чому людство опинилося в

даний ситуації та яким чином можливо змінити траєкторію розвитку. Відбувається трансформація суспільної свідомості.

В ХХ-ХХІ столітті, в суспільстві, більшість людей усвідомлює відповідальне ставлення до природи. Це проявляється у появі і зростанні екологічних рухів, в розвитку і розумінні сталого способу життя, впровадженні "зелених" технологій. В контексті даних змін певну роль відіграє філософський аспект. Філософія екології є проміжною ланкою між науковими фактами і моральними принципами, відбувається формування нового світоглядного орієнтира.

Дана тема має міждисциплінарний характер. Сучасна наука екологія вже давно вийшла за межі біології і переживає масштабний розвиток в різних напрямках, інтегруючи знання з філософії, соціології, економіки, політики, культури загалом. Сучасна філософія екології не тільки вивчає принципи взаємозв'язку між людиною і природою, а пропонує шляхи і інструменти для побудови гармонійних відносин між суспільством і природою, окреслюючи шляхи до нової екологічної етики.

Ми можемо спостерігати зміни в політичних і соціальних сферах. Паризька кліматична угода (документ було прийнято 12 грудня 2015 року на конференції з клімату в Парижі), Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року, символізують про необхідність спільних зусиль для розв'язання екологічних проблем. Однак реалізація міжнародних ініціатив залежить не тільки від фінансування і впровадження нових технологій. В першу чергу від зміни суспільного мислення, формування нових ціннісних орієнтирів. Філософія екології акцентує свою увагу на запровадженні ідеї, які призводять до таких змін.

Природа і людина знаходяться в постійній взаємодії між собою. Вони є соціоприродною системою, в якій має місце саморозвиток, самоорганізація. Рівновага природи неможлива без відповідного розвитку людства. Порушуючи природну рівновагу, завдаючи шкоди природі, людина позбавляє себе можливості гармонійного розвитку. Даний розвиток людства, своєю чергою, неможливий без всебічного врахування природного чинника. Суспільство до нинішнього часу в усіх своїх проявах зосередилось на економічній доктрині, на доктрині

«людини економічної». Проте, воно повинно перейти від традиційно економічної парадигми до екологічної, в центрі якої стає людина з екологічним способом мислення.

Своєрідність проблеми людина – природа визначається не тільки її глобальним масштабом, а також масштабом часу. Вона належить до числа тих проблем, які виходять з того, коли ще людина не виділила себе з природи. Фактор часу набуває більшого значення, якщо врахувати, що багато природних процесів розвиваються щодо процесів суспільного життя надзвичайно повільно й іноді являють людству свої результати через багато років, через століття після того як люди, так чи інакше впливали на їх хід.

Тому, тільки через призму історичного підходу до аналізу розвитку взаємовідносин людини і природи, вплив на ці відносини матеріальних і духовних умов суспільного життя, можна дати правильну оцінку сучасним екологічним проблемам, показати, як заглиблювались і видозмінювались ці відносини на різних етапах розвитку суспільства і яку роль в цьому відіграє сучасне людство.

Історичний етап розвитку суспільства має свій тип взаємовідносин людини й природи.

Історичний аспект взаємовідносин людини і природи

Традиційне суспільство

Розгляд взаємовідносин людина - природа в традиційних суспільствах охоплює історичні, антропологічні, екологічні і соціологічні аспекти. У традиційних суспільствах такі відносини часто базувалися на гармонійному співіснуванні, де природа сприймалася не лише як ресурс, а як сакральний елемент життя, що потребує поваги та догляду.

Зв'язок між природою і людиною у традиційних суспільствах був визначений культурними, соціальними, економічними факторами, які своєю чергою визначали стиль життя людей. У таких суспільствах природа сприймалася не тільки як ресурс, а як священний простір, що потребує поваги і збереження. Проведені дослідження в межах антропології показують, що в традиційних культурах існували певні

ритуали і звичаї, які регулювали взаємодію з природою. Наприклад, племена мали певні священні місця де заборонялося полювати і збирати. Це свідчить про їхнє розуміння важливості збереження природних ресурсів [26].

У традиційних суспільствах людина часто була інтегрована в природні цикли. Такі відносини характеризувалися певним знанням екосистем, що передавалося через покоління у формі міфів, ритуалів і практик.

Ф. Дескола відзначає, що традиційні суспільства не завжди поділяли природу і культуру на окремі категорії. Він пропонує концепцію "анімізму". Природні явища, тварини наділені душею і це впливало на етичне ставлення до них [28].

Д. Абрам підкреслював, що через безпосередній контакт із землею, рослинним і тваринним світом люди розвивали, так би мовити, екологічну свідомість. Він наводить приклади корінних народів, таких як аборигени Австралії, чиї пісенні традиції відображали ландшафт і слугували одночасно картою і способом збереження балансу з природою [19].

В доіндустріальну епоху господарсько-культурні типи виникали як оптимальний варіант пристосування людей до різноманітних природних умов географічних ареалів ойкумени при незмінному рівні розвитку господарства, технологій, соціальних відносин. З властивою аграрній економіці прив'язаністю виробництва до природного базису пов'язано панування традиції, яка служить основним механізмом соціального упадкування, головним способом виробництва і відтворення суспільного життя. Природні основи традиційного суспільства містять в собі необхідність злиття людини і природи.

Якісно змінений характер людської діяльності, збільшені можливості адаптації до природи і її перетворення призвело до нового сприйняття навколишнього світу, що знайшло відбиття у всіх сферах суспільного життя: від матеріального виробництва і побуту до релігії, ідеології, соціальної психології, моралі, етики, естетики, права. Усвідомлюючи органічний зв'язок з природою, людина виділяла себе в якісно особливу її частину. Заняття землеробством і скотарством

призвело до глибокого втручання в природні системи, серйозно порушило протікання біосферних процесів.

Проте наявні в традиційному суспільстві екологічні кризи мали локальний характер і не підривали цілісності біосфери. Їх можна було подолати, хоча повного відтворення природних геобіоценозів при пануванні аграрної економіки досягти було неможливо. З метою збереження природи і попередження кризових екологічних станів дане суспільство виробило деякі стереотипи поведінки, що закріпилися традицією, звичаями, обрядами, релігією. В традиційному суспільстві (докапіталістична епоха) на варті екологічного доцільного природокористування стояла сільська громада – соціальний інститут, що об'єднував сімейно-індивідуальні господарства. З часом важливу роль в цьому відношенні стала відігравати держава.

У традиційному суспільстві місце людини в природі і її єдність з нею були чітко визначені. Однак ця «визначеність» була суперечливою: у сфері ідей панував ілюзійний світ, тоді як у сфері діяльності доводилось, звичайно, мати справу з реальністю. Ця суперечність залишалася непомітною, доки розвиток і поширення наукових знань не спричинили кризу "зручного" світогляду, який заспокоював людину та підносив духовні цінності.

Одним із показників взаємовідносин людина - природа є демографічні процеси. Невпинний ріст населення помітно прискорився з X століття, і за три – чотири століття число жителів Західної Європи виросло в 2–2,5 рази переважно шляхом освоєння нових територій. Проте в середині XIV століття почалося зниження темпів росту. Мабуть, це явище можна порівняти з екологічною кризою, що почалася. Вона була викликана тотальністю освоєння нових земель, виснаження ґрунтів.

Географічне середовище – комплексна, багатокomпонентна система із скоординованими, взаємозалежними частинами. Зміна навіть однієї частини цих складників неминуче веде до зміни всіх інших.

Так складно переплітались природні і соціальні явища, що навряд чи має сенс дилема, яка нерідко розділяє дослідників на два непримиренних табори: чи визначалися зміни природного середовища соціальними факторами, чи, навпаки, розвиток суспільства

спрямовувався впливом природного довкілля. Насправді ж протягом багатьох століть здійснювалась тісна взаємодія, єдність природи і людини в матеріальних і духовних сферах.

Індустріальне суспільство

Індустріальне суспільство почало розвиватися в XVII – XIX столітті в ході так званої промислової революції. Розвиток індустріальної цивілізації проходив стрімкими темпами.

Індустріальна стадія цивілізації XIX–XX століть була переломним етапом у розвитку людства. Великі досягнення технічного прогресу цього періоду незаперечні. Прогрес забезпечив високу якість життя в індустріально розвинутих країнах, покращення харчування, медичного забезпечення і збільшення тривалості життя. Разом з тим, саме індустріальний розвиток останніх двох століть призвів до розширення експансії людини на природу та поставив людство на межу екологічної катастрофи. При капіталізмі взаємозв'язок природних і соціальних факторів життєдіяльності визначається приватною власністю на засоби виробництва, суперечливим розвитком науки і техніки, які в сукупності обумовлюють визначальний спосіб існування і реалізації суспільної форми життєдіяльності, а відповідно, і сам характер освоєння і перетворення природи, спосіб її даності для людини. Характер виробничих відносин є безперечним вираженням цілеспрямованого ставлення людини до природи і суспільної культури, і проявляється через спосіб взаємозв'язків людини з суспільною формою життєдіяльності. Використовуючи досягнення науково-технічної революції (НТР) капіталізм аж до середини XX століття збільшував експлуатацію найманої робочої сили, здебільшого до хижацького використання природних ресурсів. Це особливо стосується територій нерозвинених держав. В умовах капіталізму відносини людина - природа поляризуються. НТР, яка здійснюється в індустріальних формах господарювання, надає екологічним кризам небезпечного характеру для існування людини і природи в цілому. В індустріальному суспільстві капіталізм породжує суперечності з природою, що призводить до загострювання внутрішньо соціальних колізій суспільного життя, а також визначає кризові екологічні явища.

Панування приватної власності, гонитва за наживою обумовлюють порушення природно створених зв'язків у межах екологічних «ніш» природи, а також в самому способі обміну речовин між людиною і природою. Капіталізм в рамках індустріального суспільства у величезних масштабах розвинув промисловість, інтенсифікував активне перетворення природи. В другій половині ХХ століття капіталістичні країни розділилися на високорозвинуті («велика сімка») та інший світ. У високорозвинутих країнах виникла потужна течія на захист природи. Ці держави, під тиском громадськості, почали вдаватися до природоохоронних дій. Цьому сприяло і відповідне накопичення капіталів, а також можливість переходу до екологічно чистих технологій. Водночас «брудні технології» поширювалися в так званих нерозвинених країнах.

У праці «Людські якості» А. Печчеї робить висновок, що матеріально-економічні і екологічні межі росту обумовлюються внутрішньо вродженими межами самої людини, що екологічна криза – це криза людських якостей. «Найбільш важливим, від чого залежить доля людства, - пише А. Печчеї, - є людські якості» [27, с. 45]. У цьому плані екологічна криза в умовах індустріального суспільства є не просто психологічною депресією культурних якостей людини, а соціальною кризою загальнолюдських якостей людини – критичним станом соціального дефіциту справді людських якостей, необхідних для цілісного існування суспільного організму і особистісної життєдіяльності.

Американський соціолог Д. Белл, розглядаючи взаємодію людини і природи не як соціальні відносини, а як довільну «гру людей проти природи», в якій відбувається «технічне переборювання» природного середовища, вважає, що людська сутність за своїм характером внутрішньо конфліктна і протиприродна. На думку Д. Белла, вплив на природу споконвічно притаманний людській сутності, ніби коріняться в ній, а тому, кризові екологічні ситуації обумовлені самою природою людини і, відповідно, їх виникнення і вирішення не залежать від соціальних типів суспільства, соціального характеру, що екологічні проблеми нібито вічні і будуть існувати стільки, скільки сама людина і людство [2].

Індустріальне суспільство розвивається стихійно, і ця якість поширюється і на ставлення до природи, виступаючи як некерований процес.

В індустріальному суспільстві під впливом науково-технічної революції, розвитку виробництва, зростання населення і потреб людей, вплив на природу колосально збільшився. Можна сказати, що ставлення до природи має суспільний характер і виступає як опосередкований стан виробництва панівних в суспільстві відносин людини до людини і до майбутніх поколінь. Індустріальні виробничі відносини породжують антагонізм між людиною і людиною, людиною і природою. У ставленні індустріального суспільства до природи, її ресурсів, домінує вузькоутилітарний, меркантильний, споживацький підхід. Це виникає з таких причин. Природа постачає природні ресурси і сировину. Перші з них – вода, повітря, корисні копалини мають лише споживчу вартість; другі – сировина, напівфабрикати – володіють і міною вартістю. Використання «дарових» сил природи стає джерелом додаткових прибутків. З соціального і екологічного погляду це і призводить до інтенсивно-хижацької експлуатації природних ресурсів.

Екологічна криза, яка явно проявилася в другій половині ХХ століття, породжена жорстокою експлуатацією природних ресурсів, стає поряд з соціально-економічною кризою важливим фактором корінних змін. Великі перебудови середовища життя рано чи пізно виявляються в структурі суспільних систем, в панівному світогляді, в змінах суспільних ідеалів.

В індустріальному суспільстві взаємовідношення людини та природи піднято на новий рівень. О. Тоффлер зауважує «світогляд... ґрунтувався на трьох тісно переплених «індустріальних» переконаннях, на трьох концепціях... Перша з цих стрижневих концепцій стосувалася природи. У той час як соціалісти й капіталісти могли дуже розходитися в тому, як поділити її плоди, ті й інші дивились на природу однаково. Для них природа була об'єктом, що чекав, коли його використають... Таким чином, знаходимо однаковий образ людства, що стоїть в опозиції до природи й панує над нею... Друга взаємозв'язана концепція розвивала цю аргументацію далі. Люди не лише панують над

природою, вони – вершина тривалого процесу еволюції... Третьою стрижневою концепцією..., яка об'єднувала природу й еволюцію, був принцип прогресу» [13, с. 93-95].

Інформаційне суспільство

В інформаційному суспільстві особливу роль відіграє інформація, яка стає ключовим ресурсом. Доступ до інформації, обробка та поширення визначають розвиток всіх сфер суспільства: науки, економіки, технологій, політики, культури загалом.

Основними ознаками такого суспільства є:

- використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (інтернет, комп'ютери, мобільні пристрої);
- зростання ролі знання, інформації у суспільному розвитку;
- глобалізація та швидкий обмін даними.

О. Тоффлер звертає увагу на важливий системний ефект процесу становлення інформаційного суспільства: все більша кількість інформації повинна циркулювати між компонентами суспільства, щоб не допустити розпаду цивілізації. Серед тих, хто першими побачив багатообіцяльні можливості інформаційного суспільства були Д. Белл, О. Тоффлер, М. Понятовський, тощо. Відомий японський футуролог Є. Масуда відзначав, що духом часу в інформаційному суспільстві стане глобалізм, для якого характерні три ідеї: відчуття єдності людства, мирний симбіоз людства і природи та виникнення глобального інформаційного простору, який не знатиме регіональних і національних кордонів [25].

В ході створення концепції інформаційного суспільства було встановлено, що в галузі екології і охорони здоров'я збитки і втрати через відсутність сучасних засобів інформаційного забезпечення у багато разів перевищує всі допустимі витрати на інформатизацію. Обмін інформацією в рамках міжнародного моніторингу дає можливість швидкого реагування і розв'язання екологічних питань.

Близька загроза екокатастрофи особливо гостро ставить питання про прискорення інформатизації суспільства. Поряд з необхідністю революційних змін у технології, зміною способу взаємодії людини і

природи, інформатизація – важливий компонент нового механізму виживання людства. Ми повинні ясно усвідомлювати (а це неможливо без інформатизації), або цивілізаційний процес перейде на нові форми екорозвитку, або соціальний розвиток змінить свій вектор і виявиться регресивним.

В інформаційному суспільстві іде ствердження самоцінності людської індивідуальності. При цьому духовна свобода, духовність, відповідальність осмислюються через ідею діалогу (взаємовідносин) в співіснуванні людини і сучасного світу – природи, суспільства, людини.

Сьогодні в реальній трансформації цілісного світогляду людей на перше місце висувається екологічний чинник життя суспільства. Це обумовлюється наступними обставинами. Завдяки науково-технічному прогресу, докорінно змінюється технологічний спосіб виробництва, і людська діяльність набуває планетарних і навіть космічних масштабів, здійснюється процес змін технологічного впливу суспільства на природу, змін глобальної екологічної ситуації всієї біосфери Землі.

В умовах відчутного зростання загроз: Глобальної, антропогенної, екологічної, традиційні світоглядні проблеми взаємодії людини з природою набувають специфічних глобально-гуманістичних звучань і повстають не як абстрактно-теоретичні питання, а як практичні проблеми щоденного існування, вибору стратегії виживання і подальшого розвитку людства. Інформаційне суспільство окреслює зміни в системі цінностей, світогляді і діяльності людей. Даний тип суспільства культивує розвиток і утвердження екологічної культури, як основи взаємодії суспільства і природи.

Історико-економічний аналіз еволюції взаємовідносин людини і природи приводить до висновку, що людство може вижити, лише зійшовши з траєкторії стихійно-ринкового розвитку. Альтернативою йому може стати планомірний і свідомий розвиток.

Вплив громадянського суспільства на формування екологічної політики.

Досить важливою сферою дослідження є вплив громадянського суспільства на формування екологічної політики. Такий вплив став помітним впродовж останніх десятиліть. Це було зумовлено зростанням

громадської обізнаності щодо проблем навколишнього середовища, зростанням громадських рухів і невідкладністю розв'язання проблем, пов'язаних зі зміною клімату. Функція громадянського суспільства зводиться до мобілізації громадської підтримки, притягнення урядів до відповідальності за їхні екологічні зобов'язання. В історичному контексті еволюція екологічної політики була визначена знаковими рухами й правовими рамками, які трансформували суспільну свідомість щодо захисту навколишнього середовища. Прикладом може слугувати прийняття Закону США «Про національну екологічну політику» (NEPA), Конференція ООН з проблем середовища, оточуючого людину (Стокгольмська конференція) 1972 р., підсумковим документом конференції стала Стокгольмська декларація про збереження довкілля. Це стало відображенням впливу громадянського суспільства до дотримання екологічних норм.

Громадянське суспільство впливає на екологічну політику за допомогою таких механізмів як адвокація, лобіювання і мобілізація населення. Використовуються такі стратегії як кампанії з підвищення обізнаності громадськості до наукових досліджень і співпраця з політиками. Такий різносторонній підхід дозволяє громадянському суспільству представляти аргументовані факти, дискутувати на політичному рівні, сприяти розвитку культури стійкості й підзвітності.

Але при цьому потрібно зазначити певний спектр проблем: нормативні й фінансові обмеження, відсутність політичної волі для впровадження змін в екологічному законодавстві. Безсумнівно, коло проблем вказує на встановлення діалогу, де будуть враховані різнобічні погляди. Це призведе надалі до гармонізації соціальної справедливості з екологічною стійкістю. Участь громадянського суспільства є важливим етапом для ефективного та справедливого екологічного урядування.

Такі процеси ХХ століття як індустріалізація й урбанізація зумовили тривогу громадськості щодо погіршення навколишнього середовища. Це стало причиною створення законодавства, яке було спрямоване на збереження рівноваги економічного росту і довкілля. Віхи розвитку законодавства сформували динаміку перебігу екологічних рухів протягом багатьох років.. Прийняття критичних законів підкреслило

визнання екологічних проблем у правовому ландшафті [32].

Закон «Про національну екологічну політику» (NEPA), прийнятий у 1969 році, став ключовим моментом в екологічному законодавстві США. NEPA вимагала від федеральних відомств оцінювати вплив запропонованих дій на довкілля, стимулюючи участь громадськості в процесі прийняття екологічних рішень. Це законодавство надихнуло численні масові рухи, що призвело до ширшого залучення суспільства до вирішення екологічних проблем. Інший законодавчий акт - Закон про чисте повітря, прийнятий у 1963 році, та суттєво змінений у 1970-х роках, встановлював суворі стандарти якості повітря і обмеження забруднювачів повітря, тим самим захищаючи здоров'я населення і навколишнє середовище. Закон про чисте повітря став наріжним каменем для багатьох груп захисту навколишнього середовища, сприяючи судовим діям, спрямованим на дотримання вимог [32].

Усвідомлення необхідності врегулювання відносин людина – природа стало причиною розвитку екологічного права. Його розвиток відбувся поступово, відображаючи еволюцію суспільних потреб, технологій і світогляду.

У **первісних суспільствах** регулювання відносин із природою базувалося на звичаях і релігійних нормах. Наприклад, у Стародавній Месопотамії (Кодекс Хаммурапі, XVIII століття до нашої ери) містилися правила про використання водних ресурсів та покарання за їх забруднення.

У **Стародавньому Римі** основи регулювання природокористування закладалися через поєднання практичних потреб, релігійних уявлень та правових норм, які поступово формувалися в рамках римського права. Хоча в ті часи не існувало сучасного поняття "екології" чи "природокористування", римляни розробляли правила і закони, спрямовані на управління природними ресурсами, такими як вода, земля, ліси та повітря, виходячи з господарських і суспільних інтересів. Наприклад, у "Дигестах" Юстиніана (збірка римського права), визначали права на воду та її розподіл.

У період **Середньовіччя** екологічні проблеми носили локальний характер і були пов'язані з аграрними потребами. Наприклад, у Європі

феодалні закони обмежували вирубку лісів і полювання для збереження ресурсів для знаті.

Однак із розвитком індустріалізації (**Новий час**) вплив людини на довкілля починає набувати великих масштабів, що своєю чергою потребує розв'язання питання на законодавчому рівні. У Великобританії в XVII століття ухвалювалися закони проти забруднення річок промисловими відходами. США в XIX столітті почали формувати законодавчі акти про охорону природи. Наприклад, створення Єллоустоунського національного парку (1872 році). Це був перший у світі національний парк.

XX століття ознаменувалося становленням і розвитком сучасного екологічного права. В 1948 році засновано Міжнародний союз охорони природи (МСОП; *International Union for Conservation of Nature, IUCN*). Важливою в даному контексті стала Конференція ООН з проблем середовища, оточуючого людину, (*Стокгольмська конференція, 1972* році). Підсумковим документом конференції стала Стокгольмська декларація, яка визнавала право людини на чисте довкілля. На національному рівні у багатьох країнах формувалася екологічна законодавча база. Прикладом може слугувати прийнятий в 1969 році Закон США про національну екологічну політику. Цей закон дав поштовх для подальшого розвитку екологічного права.

Сучасне екологічне право базуються на таких принципах:

- дотримання цілей сталого розвитку;
- попередження, інакше кажучи запобігати екологічним проблемам, а не тільки їх вирішувати;
- "забруднювач платить", інакше кажучи, хто забруднює довкілля, повинен нести фінансову відповідальність за свої дії (Декларація з навко лишнього середовища та розвитку Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992 році).

На сьогодні сучасне екологічне право є поєднанням національних і міжнародних норм і інтересів. Засадами екологічного права є врегулювання питань стосовно кліматичних змін, біорізноманіття, відходів і забруднення. Воно тісно пов'язане з правами людини, економікою і наукою.

За допомогою різних механізмів, таких як колективні дії, залучення

громадськості, наукові дослідження, громадянське суспільство відіграє суттєву роль у формуванні екологічної політики. Потрібно підкреслити, що саме групи захисту навколишнього середовища мають певну вагу у розв'язанні екологічних проблем. Завдяки мас-медійним і соціальним платформам, екологічні організації зазначають важливі моменти щодо стану екології і підкреслюють необхідність застосування екологічних технологій.

Екологічні адвокаційні групи – це організації, які прагнуть захистити навколишнє середовище через активність, освіту, формування політики та інші стратегії. Вони працюють над різними питаннями, такими як зміна клімату, забруднення, збереження природи та сталий розвиток. Підвищуючи обізнаність і впливаючи на державну політику, вони відіграють вирішальну роль у формуванні сталого майбутнього. До впливових екологічних правозахисних груп можна віднести: Грінпіс, Всесвітній фонд дикої природи (WWF), Сьєрра-клуб, Рада із захисту природних ресурсів (NRDC), Друзі Землі, Фонд захисту навколишнього середовища (EDF) [33].

Однак, організації громадянського суспільства в питаннях розв'язання екологічних проблем стикаються з різними викликами. Такими як нормативні й фінансові обмеження фінансування. Для подолання певних перешкоди, такі організації використовують такі стратегії як пряме лобювання, кампанії з підвищення обізнаності громадськості, співпраця з іншими зацікавленими сторонами для сприяння сталим практикам і адвокації політичних реформ. Наприклад, Рух Чіпка є взірцем громадської активності, що призвело до формулювання більш суворої політики збереження лісів. Подібним чином громадянське суспільство відіграло ключову роль у подоланні наслідків зміни клімату, сприяючи розвитку відновлюваної енергії, методам збереження та екологічній освіті [23].

В процесі формування екологічного права потрібно зазначити роль міжнародного права як такого, що формує норми і стандарти, які позначаються на національних законах і сприяють міжнародній співпраці.

Міжнародні нормативні акти у сфері екологічного права мають велику вагу у захисті навколишнього середовища, створюючи фундамент для співпраці між державами. Міжнародне право сприяє дотриманню стратегії сталого розвитку. Воно спрямоване на збереження біорізноманіття та вирішення транскордонних екологічних проблем. Спільні дії є основою для створення охоронних територій і стратегій збереження, які виходять за межі національних кордонів.

Нові виклики, такі як зміна клімату та виснаження ресурсів, підкреслюють потребу в міцній міжнародній правовій базі. Оскільки країни стикаються з цими проблемами, міжнародне право стане основоположним у мобілізації глобальних дій, гарантуючи, що охорона навколишнього середовища залишається пріоритетом глобального управління [24].

Щодо перспектив у майбутньому, то ситуація в оцінці впливу в галузі екологічної політики, ймовірно, зміниться. Зі зростанням технологій та зміною очікувань стейкхолдерів, зростає необхідність для організацій громадянського суспільства перепроєктувати свої системи вимірювання для збереження актуальності й ефективності. Ця гнучкість буде критично важливою для реалізацій цілей сталого розвитку і досягненню сприятливих екологічних результатів.

Екологічна політика в Україні регулюється системою законів, спрямованих на охорону навколишнього середовища, управління природними ресурсами й безпеку екосистеми. До основних законів, які формують законодавчу базу у сфері екології відносяться:

- **Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (1991 року)** Відповідно до Закону, встановлюються правові, економічні, соціальні основи екологічної безпеки, права і обов'язки громадян й компетенція держави.
- **Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року" (2019 року)** Окреслюються основні стратегічні цілі екологічної політики, включаючи сталий розвиток, зменшення забруднення, етапи реалізації.
- **Закон України "Про оцінку впливу на довкілля" (2017 року)** Даний закон регулює процедуру оцінки впливу на довкілля,

забезпечуючи врахування екологічних факторів перед початком проєктів. Дається розуміння в яких сферах відбувається оцінювання впливу на довкілля.

- **Закон України "Про тваринний світ" (2001 року)** Встановлює правила охорони, використання та відновлення видів тваринного світу.

- **Закон України "Про управління відходами" (2022 року)** Установлюються основні засади державної політики в сфері виникнення і управління відходами.

- **Закон України "Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів" (2019 року)** Нагляд і контроль за системою викидів парникових газів у контексті міжнародних кліматичних зобов'язань України.

- **Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» (2025 року)**

- **Закон України "Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення" (2024 року)** Спрямований на зменшення впливу промислових викидів і впровадження новітніх технологій в сфері захисту довкілля.

Законодавство в сфері екології України орієнтоване на координацію з нормами Європейського Союзу в рамках євроінтеграційних процесів.

Потрібно зазначити, що війна в Україні створила небувалі виклики для екологічної політики. Зупинимось на розгляді деяких ключових аспектів:

По-перше, забруднення довкілля внаслідок бойових дій: обстріли, бомбардування і руйнування промислових об'єктів, що призводить до викидів шкідливих речовин у біосферу. Це і знищення лісів і екосистеми. І величезна трагедія – диверсія на Каховській ГЕС, що призвело до затоплення і знищення великих територій.

По-друге, в результаті бойових дій ускладнюється доступ до екологічного моніторингу і контролю.

По-третє, відбувається зростання обсягів відходів: війна призводить до утворення великої кількості будівельних відходів, а також

відходів від військової діяльності. Це спричиняє ризики засмічення довкілля.

По-четверте, постає питання екологічної безпеки ядерних об'єктів: Окупація Запорізької АЕС, обстріли Чорнобильської АЕС створюють ризики радіаційного забруднення.

По-п'яте, брак фінансування: ми розуміємо, війна вимагає величезних фінансових ресурсів, і це призводить до обмеження фінансування екологічних програм.

По-шосте, вплив на біорізноманіття: війна руйнує природні ареали існування, що призводить до скорочення популяцій диких тварин та рослин [4].

Всі ці виклики потребують комплексного підходу до розвитку екологічної політики. Важливо, щоб екологічна політика України під час війни була спрямована як на зменшення негативних наслідків, так і на створення умов для досягнення основних цілей сталого розвитку після війни.

Види екологічних проблем

Забруднення повітря

Важливою проблемою навколишнього середовища є забруднення повітря і виникаюча з цього проблема якості повітря. Певним чином на це впливає автотранспорт і електростанції. Запровадження сучасних технологій призвело до покращення ситуації, оскільки все більше використовуються електромобілі, відбувається перехід на відновлювані джерела енергії (зелена енергія). Відновлювані джерела енергії (ВДЕ) — це група природних ресурсів, з яких виробляється електрична та теплова енергія. Тривала експлуатація не суттєво виснажує такі ресурси, або вони поновлюються протягом короткого періоду. Відновлювані джерела, з яких виробляється зелена енергія, це: вітер; сонячна радіація; вода; геотермальні джерела; океанські хвилі, течії та припливи; біомаса; біогази та біорідкі речовини. Найпопулярнішими джерелами екологічної відновлюваної енергії є: вітер, сонце та вода [9].

Однак при цьому суспільство все ще стикається з проблемами забруднення. Це пов'язано з виснаженням ресурсів, викидами парникових газів [30].

Забруднення води

Однією із важливою екологічних проблем є забруднення води. У воду потрапляють шкідливі речовини, такі як хімікати, відходи, мікропластик або бактерії, що робить її небезпечною для пиття, використання в сільському господарстві чи для життя водних організмів. Причинами забруднення є промислові відходи, сільське господарство, побутові стоки, нафтові розливи, нелегальне сміттєзвалище.

Наслідки несуть негативний характер і мають глобальний масштаб:

- **Шкода здоров'ю людини.** Зміна клімату впливає на якість води через екстремальні погодні умови. Надалі відбувається інфікування джерел питної води. Забруднена вода може викликати такі захворювання - холера, дизентерія, гепатит або отруєння важкими металами [18].

Відповідно до даних Організації Об'єднаних Націй (ООН), 2,2 мільярда людей не мають доступу до чистої питної води. За оцінками експертів, до 2025 року половина населення світу житиме в умовах дефіциту води. Близько 785 мільйонів не мають базових послуг питного водопостачання [8].

- **Знищення екосистем.** Токсини, які знаходяться в забрудненій воді призводять до гибелі живих організмів [8].

- **Порушення водного балансу.** Забруднені джерела стають непридатними для зрошення, що може призвести до недостатньої кількості продовольства.

- **Мікропластик в океані.** В Тихому океані існує "Велика тихоокеанська сміттева пляма" — величезне скупчення пластикових відходів, які розпадаються на мікропластик, потрапляючи в їжу морських мешканців і, зрештою, людей. Приблизний обсяг виробленого пластику – 1,4 млрд тон щороку. З цих щорічних відходів 10% складають пластмаси. За оцінками експертів, через широке використання пластмас щорічно в океан потрапляє 4,8–12,7 мільйона тон відходів. У міру того, як пластик повільно розпадається, утворюються мікропластик, він стає ще більш небезпечним. Риба може споживати мікропластик, який потім буде з'їдений людиною [8].

До засобів боротьби із забрудненням води можна віднести: врегулювання питання на законодавчому рівні, очистку стічних вод, запровадження нових технологій очищення, громадські ініціативи.

Електронні відходи

Все більшого занепокоєння викликає вплив електронних відходів на навколишнє середовище. Терміни електронні відходи, електронний брут і електроніка з вичерпаним терміном служби часто використовують для опису використаної електроніки, термін служби якої наближається до кінця та стає сміттям/відходами або передається на переробку. Вплив електронних відходів на навколишнє середовище не можна залишити без уваги, оскільки його загрози впливають не лише на навколишнє середовище, але й на форми життя, які містяться в ньому. ООН визначає електронні відходи як будь-який викинутий продукт із батареєю або вилкою, що містить токсичні та небезпечні речовини, такі як ртуть, які можуть становити серйозну небезпеку для здоров'я людини та навколишнього середовища [20].

Неналежна утилізація електронних відходів призводить до втрати природних ресурсів, негативно впливає на ґрунти, здоров'я людей, біорізноманіття.

Електронні відходи мають низку жакливих впливів на навколишнє середовище, тому важливо здавати свої електронні відходи на переробний завод, сертифікований R2 [20].

Виникнення електронних відходів у світі збільшується в п'ять разів швидше, ніж задокументоване перероблювання електронних відходів, повідомляє сьогодні четвертий Глобальний моніторинг електронних відходів (GEM). У 2022 році було вироблено рекордні 62 Мільйони тон електронних відходів, що на 82% більше, ніж у 2010 році; Планується зростання ще на 32% до 82 мільйонів тон у 2030 році; Стратегічно цінні ресурси на мільярди доларів розтрачені, викинуті на звалище; Лише 1% попиту на рідкоземельні елементи задовольняється шляхом перероблення електронних відходів [31].

Згідно зі звітом ITU та UNITAR, 62 мільйони тон електронних відходів, які утворюються у 2026 році, заповнять 1,55 мільйона 40-тонних

вантажівок, що приблизно достатньо, щоб утворити лінію від бампера до бампера, що оточує екватор [27].

Водночас у 2022 році менше чверті (22,3%) річної маси електронних відходів було задокументовано належним чином зібрано та перероблено, що залишило неврахованими відновлювані природні ресурси на суму 62 мільярди доларів США та збільшило ризики забруднення для громад у всьому світі [31].

Щорічна поява електронних відходів у світі зростає на 2,6 мільйона тон на рік і має намір досягти 82 мільйона тон до 2030 року, що на 33% більше, ніж у 2022 році [31].

Електронні відходи впливають на низку показників навколишнього середовища, а саме на якість повітря і води, на здоров'я людей, на зміну клімату. Кількість електронних відходів, які ми виробляємо, включаючи комп'ютери, DVD-програвачі, різного роду елементи живлення, мобільні телефони та продукти глобального позиціонування, може зрости на колосальні 500% протягом наступного десятиліття в таких країнах, як Індія [20].

Отже, тепер, коли ми маємо уявлення про вплив електронних відходів на навколишнє середовище, ми можемо суттєво працювати над зменшенням цього впливу. Тому, щоб уникнути цих токсичних наслідків електронних відходів, важливо належним чином запровадити циклічну економіку, щоб предмети можна було переробляти, відновлювати, перепродувати чи повторно використовувати. Зростаючий потік електронних відходів лише погіршуватиметься, якщо не навчати про правильні заходи утилізації [20].

Хімічне забруднення.

В контексті розгляду даної проблеми зупинимося на виробництві напівпровідників. Процес виробництва напівпровідників певним чином веде до екологічних проблем. Відбувається значне споживання енергії і води, відбуваються токсичні викиди в повітря. Постає питання екологічної безпеки.

Екологічний слід виробництва чіпів очевидний у контексті введення в дію Green Deal. Зокрема, певні хімічні речовини та гази, що використовуються у виробництві напівпровідників, обмежені згідно з

оновленим положенням про F-газ і запропонованою забороною на PFAS, це лише два приклади. Це створює конфлікти між цілями економічної безпеки та сталого розвитку. Надзвичайно важливо забезпечити, щоб при розширенні виробничих потужностей приділялась увага кліматичним і екологічним аспектам. У цьому документі аналізується, де процес виробництва чіпів є особливо шкідливим для навколишнього середовища або клімату, і де є потенціал зробити процес більш стійким, розглядаючи не лише викиди парникових газів, але й прямі впливи на навколишнє середовище, такі як забруднення води та небезпечні хімічні речовини. Кожна окрема глава присвячена одному аспекту виробництва напівпровідників, який впливає на його екологічний слід, і завершується прогнозом викидів CO₂ у напівпровідниковій промисловості ЄС у 2030 році [17].

Кліматичні зміни

Кліматичні зміни призводять до погіршення якості повітря, що призводить до збільшення виникнення респіраторних захворювань.

Кліматичні зміни провокують збільшення забруднювачів зовнішнього повітря, зокрема твердих часток і приземного озону. Ці забруднювачі можуть впливати на деяких соціально незахищених людей, наприклад тих, хто живе в містах із високим рівнем забруднення повітря, або тих, хто має обмежений доступ до заходів для зменшення їхнього впливу [18].

Соціально вразливі верстви населення часто більш чутливі до забруднювачів повітря, тому що вони мають більший вплив і вищий рівень основних захворювань. Як наслідок, вони піддаються більшому ризику розвитку важких захворювань, потреби в лікарні або передчасної смерті [18].

Роль технологій у розв'язанні екологічних проблем

Для розв'язання екологічних проблем в сучасному світі потрібно залучати новітні технології. Важливими інструментами для зменшення негативного впливу на навколишнє середовище є відновлювальні джерела енергії, інноваційні технології, біотехнології, інформаційні технології.

Global Information Society Watch 2020 робить наголос на тому, що

новітні технології відіграють помітну роль у боротьбі з екологічною кризою і досягнення стійкості [21].

Відновлювальні джерела енергії

Відновлювальні джерела енергії, до яких відносяться сонячна, вітрова, гідро- та геотермальна енергії сприяють екологічній стійкості. Такі технології дозволяють зменшити залежність від викопного палива, яке є джерелом викидів парникових газів. Використання сонячних панелей та вітрових турбін дозволяє не лише знижувати викиди CO₂, а також сприятиме енергетичній незалежності країн.

Інноваційні методи управління відходами

Інноваційні методи переробки, такі як біорозкладні матеріали і технології вторинного перероблювання, допомагають зменшити обсяги відходів, що скидається на звалища. Наприклад, використання технологій компостування дозволяє перетворювати органічні відходи на цінне добриво, зменшуючи потребу в хімічних добривах.

Біотехнології

Біотехнології, включаючи генетично модифіковані організми (ГМО) та синтетичну біологію, також можуть допомогти розв'язати деякі екологічні проблеми з позитивними наслідками. Вони здатні вирощувати рослини, які вимагатимуть менше води або є стійкими до шкідників, тим самим зменшуючи використання пестицидів та добрив. Це може допомогти зменшити забруднення ґрунту та води.

Інформаційні технології

У ХХІ столітті інформаційні технології слугують новим можливостям для управління та моніторингу екологічних систем. Використання супутників, датчиків та аналітичних платформ дозволяє більш точно моніторити екологічні умови. Ця технологія дозволяє виявляти проблеми на ранніх етапах та розробляти адекватні рішення для їх вирішення.

Сімнадцять кроків сталого розвитку

Зміни в суспільних цінностях, світогляді, екологічній освіченості і економічних підходах призвели до еволюції концепції сталого розвитку.

З'явившись 80-х роках ХХ століття концепція сталого розвитку пропагувала шляхи для гармонійного розвитку між людськими

потребами і збереженням навколишнього середовища. Доповідь «Наше спільне майбутнє» Міжнародної комісії з довкілля і розвитку заклала основу «сталого розвитку». Комісію очолила прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брундтланд («Комісією Брундтланд»).

У вересні 2015 року відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку у штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку. На Саміті 193 світові держави - члени ООН прийняли нову програму в контексті сталого розвитку - «Трансформація нашого світу: Порядок денний сталого розвитку до 2030 року». На Саміті було відмічено, що сталий розвиток повинен відбуватися в таких сферах як економічна, соціальна та екологічна. Сталий розвиток охоплює такі актуальні питання сьогодення як мир, рівність, справедливість, гуманність. Загалом документ містить 17 цілей та 169 завдань. Дані цілі направленні на комплексне вирішення сучасних викликів, таких як зміна клімату, соціальна нерівність, бідність. На шляху вирішення сучасних викликів, цілі розвитку демонструють взаємозв'язок екологічних, соціальних, економічних, політичних аспектів сталого розвитку [29; 16].

Поява ініціативи «17 кімнат» показує взаємозв'язок проблем і сприяє діалогу сторін для спільного розв'язання глобальних проблем. Завдяки появі різноманітних поглядів, стратегія сталого розвитку розглядається як умова розвитку стійких суспільств які спроможні розв'язати глобальні проблеми [14].

До основних цілей сталого розвитку відносяться [29]:

Ціль 1. Повсюдна ліквідація бідності у всіх її формах.

Ціль 2. Ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки і покращення харчування та сприяння сталому розвитку сільського господарства.

Ціль 3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці.

Ціль 4. Забезпечити всеохоплюючу та справедливу якісну освіту і заохочувати можливості навчання упродовж всього життя для всіх.

Ціль 5. Забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей всіх жінок та дівчат.

Ціль 6. Забезпечення наявності і раціонального використання

водних ресурсів та санітарії для всіх.

Ціль 7. Забезпечити загальний доступ до недорогого, надійного, стійкого та сучасного енергопостачання. Білл Гейтс, директор корпорації Amazon Джефф Безос та ще 18 бізнесменів створили інвестиційний фонд в 1 млрд доларів для фінансування протягом 20 років проектів по розвитку технологій у сфері виробництва та провадження екологічно чистої енергії. Ціль фонду - забезпечити кожній людині у світі доступ до надійних джерел енергії, товарів, транспорту та послуг, які не призводять до викидів парникових газів.

Ціль 8. Сприяти неухильному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідної праці для всіх.

Ціль 9. Створити гнучку інфраструктуру, сприяти всеохоплюючій та сталій індустріалізації та заохочувати інновації.

Ціль 10. Зменшити нерівність всередині країн і між ними.

Ціль 11. Зробити міста і населенні пункти відкритими, безпечними, життєздатними та сталими.

Ціль 12. Забезпечити сталі моделі споживання та виробництва.

Ціль 13. Вжити термінових заходів з боротьби зі зміною клімату та її наслідками.

Людство змінює клімат в 170 разів швидше за сили природи. До такого висновку прийшли вчені, які розробили математичне рівняння, щоб описати силу впливу людини на Землю. Цим питанням займалися вчені з Австралійського національного університету.

Наомі Кляйн, журналіст, соціолог, один із представників альтерглобалізму зауважує, що кліматична загроза потребує від урядів країн реальних рішучих кроків. Такі дії повинні відбутися в суспільній сфері, економіки, споживання та оподаткування [11].

- Відродження і перетворення суспільної сфери

Зміна клімату є загальною проблемою і вимагає колективних дій. Одна зі сфер, яка потребує великих інвестицій – це масштабне скорочення викидів. Це означає не тільки поширення, але й доступність для всіх міського транспорту; доступність енергоощадного житла уздовж цих транспортних ліній; поширення «розумних електромереж», які

переносять відновлювану енергію; і величезні дослідницькі зусилля, які гарантують, що ми використовуємо найкращі з можливих методів. Потрібно змінити світогляд, культуру, розвивати екологічне виховання та освіту.

- **Планування**

Повинно відбуватися планування в економіці, сільському господарстві. Врахувати сучасні тенденції, потреби, негативні зміни в кліматі. В економіці: зміни у сфері праці у зв'язку з відмовою надалі від викопного палива. В сільському господарстві: ерозія ґрунту, зміни погодних умов, залежність від викопного палива.

- **Приборкання корпорацій**

Запровадити обмеження на викиди вуглецю (Паризька угода з клімату), розглядати альтернативні джерела енергетики (замість нафти, вугілля). До прикладу, зокрема, за рішенням президента США Д. Трампа, США вийшли з Паризької угоди, і не лише, а і зі всесвітньої організації охорони здоров'я!

- **Переміщення виробництва**

- **Кінець культу споживання**

Екологічну кризу, яка корениться в надмірному споживанні природних ресурсів, потрібно долати, не тільки підвищуючи ефективність нашої економіки, але і знижуючи кількість речей, які ми виробляємо і споживаємо [11].

- **Податки для багатих і «брудних»**

Крім податків для забруднювачів урядам доведеться підвищити плату за право розробки надр, щоб скоротити видобуток викопного палива і одночасно збільшити державний дохід, необхідний для нашого переходу в поствуглецеве майбутнє [11].

Ціль 14. Зберігати і раціонально використовувати океани, моря і морські ресурси в інтересах сталого розвитку.

Ціль 15. Зберігати і відновлювати екосистеми суші і сприяти їх раціональному використанню, раціонально розпоряджатися лісами, боротися з опустелюванням, зупинити і повернути назад процес деградації земель і зупинити процес втрати біорізноманіття.

На планеті на межі зникнення перебуває кожен п'ятий біологічний вид, і це потребує негайного запровадження певних заходів. У зв'язку з цим у Ватикані провели конференцію, яка стосується масового вимирання біологічних видів на Землі. За оцінками фахівців, до кінця 21 століття на планеті кількість біологічного різноманіття видів зменшиться вдвічі.

На конференції Міжурядова група експертів зі зміни клімату заявила, що до такого стрімкого скорочення всього живого на планеті причетна людина. Лише нині 20% тварин та рослин перебувають на межі повного зникнення.

Ціль 16. Сприяти створенню мирних і вільних від соціальних бар'єрів суспільств в інтересах сталого розвитку, забезпечувати доступ до правосуддя для всіх і створювати ефективні, підзвітні і засновані на широкій участі установи на всіх рівнях.

Ціль 17. Зміцнювати засоби досягнення сталого розвитку та активізувати роботу механізмів Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку [29].

На 70-й сесії Генеральної Асамблеї ООН перший заступник Генерального секретаря ООН Ян Еліассон відмітив, що цілі сталого розвитку мають стати реальністю для кожної людини у світі і виправдати надію на зміни до кращого життя. Він також зауважив, що це є первинним завданням в моральному і в етичному аспекті.

З 1 січня 2016 року Порядок денний сталого розвитку до 2030 року офіційно набрав чинності. Для людства ця подія є новим витком в історії існування та подальшого цивілізаційного розвитку.

Підтвердженням дій світової спільноти в напрямку сталого розвитку є проведення Конференції ООН з питань клімату в Парижі 29 листопада -12 грудня 2015 року. Подія відбулася в межах Рамкової конвенції ООН клімату (COP21). Основним документом заходу стало підписання Паризької угоди з клімату. Держави світу беруть на себе зобов'язання не допустити підвищення глобальної температури на 2° C від доіндустріального рівня. Документом передбачено скорочення та обмеження викидів вуглецю з подальшою реалізацією амбітної мети – максимально скоротити глобальні викиди. Було досягнуто домовленості

відносно перегляду планів скорочення викидів що п'ять років в сторону їх посилення. Перший такий перегляд відбувся у 2018 році.

Реалізація цілей сталого розвитку (ЦСР) стикається з певними проблемами: недостатність фінансування, політичний аспект, соціально-економічна нерівність. Однак міжнародна співпраця, інвестиції, збільшення фінансування з боку приватного бізнесу, технологічні інновації сприяють досягненню ЦСР і вирішенню глобальних викликів [14].

Етика відповідальності

Екологічні проблеми, спричинені діяльністю людини, зачіпають етичні питання відносно справедливості поколінь і моральних зобов'язань. Відповідальність за наслідки порушення екосистеми є основою етики відповідальності.

Існують різні підходи в екологічній етиці – антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм.

Антропоцентрична концепція надає природі її значення, але лише тоді, коли вона цінує та надає ресурси людям. Наприклад, якщо люди отримують їжу через природний харчовий ланцюг і харчову мережу та отримують притулок від екосистеми, це надає пріоритет антропоцентризму. Антропоцентризм поширює ідею винятковості людини. В контексті даної наукової думки людина розглядається як найвище творіння, що призводить до деградації навколишнього середовища [15].

На противагу антропоцентризму, екоцентризм ставить природу як основу етичних поглядів. Ця концепція говорить про те, що життя на планеті є головним джерелом цінності, де важливі всі істоти, а не лише люди. Зважаючи на це, екоцентризм цінує екосистеми, усі види біорізноманіття та взаємозв'язок усіх форм життя. На відміну від антропоцентризму, ця перспектива підкреслює мир і гармонію людини з природою. Він не розглядає короткострокові вигоди, а розглядає та очікує довгострокові наслідки [15].

Природоцентричний підхід до навколишнього середовища мав позитивний ефект, наприклад:

- Усім видам надано свої права та цінність.

- Ця концепція рівності сприяє довгостроковій екологічній стійкості і гармонії для всього світу, а не лише для людства.
- Багато вчених, які вірять в екоцентризм, вважають, що права на природу повинні бути належними і що вони повинні бути захищені законом. Це добре вплине на світ, особливо на людей, оскільки захист природи сприятиме міцному здоров'ю.
- Екоцентризм сприяє взаємозалежності всіх видів, що живуть у навколишньому середовищі, таким чином зберігаючи баланс переваг усіх форм життя [15].

Сучасні екологічні кризи потребують перегляду етичних поглядів і моральної переоцінки. Г. Йонас сформував свою етику відповідальності.

Центральну позицію в етиці Г. Йонаса займає «аргумент базових потреб». Стверджується, що технологічний розвиток загрожує фундаментальним людським потребам. Він вводить таке поняття як імператив відповідальності вказуючи, що етичні судження повинні виходити за межі відносин між людьми і охоплювати питання збереження людського життя та природи в довгостроковій перспективі. Імператив відповідальності коригує індивідуальну поведінку людини і суспільну політику. Г. Йонас пропонував використовувати прогнози, щоб передбачати можливі наслідки дій і уникати катастрофічних сценаріїв. Сучасні технології і вражаючі масштаби її діяльності, створюють реальну загрозу всьому людству, що певною мірою вимагає нових підходів у сфері етики [22].

Сформована Г. Йонасом етика відповідальності базується на моральних зобов'язаннях людства перед майбутніми поколіннями у світлі екологічних криз.

Через те, що змінюється характер сучасної науки і моралі, виникає необхідність по-новому (або заново) проаналізувати феномен відповідальності. Адже причиною сучасної етичної кризи здебільшого є неспроможність більшості людей взяти на себе відповідальність за реалізацію значення власного життя і втілення цього значення в життя. Це призводить до появи етичного вакууму, вагань і занепокоєння, що зріли впродовж не одного десятиріччя і привело до того, що людство розучилося брати на себе відповідальність. Тому сучасну етичну кризу можна вважати кризою відповідальності.

Етику відповідальності можна розглядати і в політичному вимірі, як це робив, наприклад, К.-О. Апель, який називав її дискурсивною етикою, що має у своїй основі інтерсуб'єктивне значення і є результатом розвитку людства [1].

Своєрідним продовженням цієї проблематики стала розроблена Г. Йонасом концепція етики відповідальності, яка є новою етикою, етикою майбутнього в теперішньому. Або іншими словами, етикою турботи про майбутнє. У даній концепції першочергове значення відводиться почуттю відповідальності – відповідальності за існування людства [10].

На думку Г. Йонаса, у сфері етики принцип відповідальності має займати центральну позицію. Насамперед це зобов'язання перед майбутніми поколіннями в контексті запобігання негативних наслідків людської діяльності. Відповідальність полягає в пошуку шляхів, які надають можливості вирішення конкретних ситуацій в площині розвитку взаємодії суспільства і природи.

При цьому особлива увага приділяється передбаченню наслідків, зважаючи на їх можливу незворотність. До винятково складних та важливих проблем Г. Йонас відносить проблему генетичних маніпуляцій, коли застосовуються технології перетворення людини з ціллю генетично контролювати майбутніх людей. «Людина прагне контролювати власну еволюцію з метою не лише збереження роду, а з метою його зміни й поліпшення за власним проєктом. Але чи має людина на це право? Тому постає питання щодо морального права експериментувати з майбутніми людьми» [10, с. 36].

Контрольні питання

1. Основні аспекти взаємодії людина-природа в традиційному, індустріальному та інформаційному суспільстві.
2. Шляхи набуття результатів сталого розвитку в XXI столітті.
3. Філософські аспекти взаємодії «людина-природа».
4. Основні принципи етики відповідальності.

Література

1. Апель К.-О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки. *Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрями. Хрестоматія* /упорядн. В.В. Лях, В.С. Пазенок. К.: Ваклер, 1996. 428 с.
2. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. К.: Либідь, 1996. https://shron1.chtyvo.org.ua/Bell_Daniel/Prykhid_postindustrialnoho_suspilstva_fr.pdf
3. Білявський Г.О., Фурдуй Р. Основи екологічних знань. К.: Либідь, 1995. 228 с.
4. Воєнна та повоєнна екологічна політика України: реалії та перспективи. *Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина»*. URL: <https://analytics.intsecurity.org/ukraine-war-impact-ecology/>
5. Громадськість виділила п'ять системних проблем у сфері екологічної політики України. *Публічна дискусія. Оцінка впровадження екологічної політики в Україні. Робоча група з «Довкілля, зміна клімату, енергетична безпека» Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства*. 16 жовтня 2023. URL: <https://necu.org.ua/gromadskist-vydilyla-pyat-systemnyh-problem-u-sferi-ekologichnoyi-polityky-ukrayiny/>
6. Єрмоленко А. Категоричний імператив відповідальності Ганса Йонаса // Йонас Г. Принцип відповідальності. К.: Лібра, 2001. С. 357-395.
7. Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. К.: Либідь, 2010. 416 с.
8. Забруднення води – одна з гострих екологічних проблем планети. URL: <https://postfactum.info/ua/ecology/zabrudnennya-vodi-odna-z-ekologichnih-gostrih-problem-planeti-5732.html>
9. Зелена енергія та все, що вам потрібно про неї знати. URL: <https://www.products.pcc.eu/uk/blog/зелена-енергія-та-все-що-вам-потрібно-п/>
10. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для

технологічної цивілізації. К.: Лібра, 2001. 400 с.

11. Кляйн Н. Капіталізм проти клімату. *Capitalism vs. Climate*. In: *The Nation*, Nov. 9. 2011.
12. Лакуша Н. Світ екобезпеки людини: глобалізаційні виклики. Монографія. К.: Логос, 2016. 264 с.
13. Тоффлер О. Третя хвиля [пер. з англ.]. К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 475 с.
14. 17 ROOMS Rejuvenating the Sustainable Development Goals through shared action. URL: <https://www.brookings.edu/articles/17-rooms-rejuvenating-the-sustainable-development-goals-through-shared-action/>
15. Anthropocentrism vs Ecocentrism. URL: <https://www.biomadam.com/anthropocentrism-vs-ecocentrism>
16. Challenges and Opportunities in the Implementation of the Sustainable Development Goals. URL: <https://www.undp.org/serbia/publications/challenges-and-opportunities-implementation-sustainable-development-goals>
17. Chip Production`s Ecological Footprint: Mapping Climate and Environmental Impact. URL: <https://www.interface-eu.org/publications/chip-productions-ecological-footprint>
18. Climate Change and the Health of Socially Vulnerable People. URL: <https://www.epa.gov/climateimpacts/climate-change-and-health-socially-vulnerable-people>
19. David Abram "The Spell of the Sensuous". URL: https://projects.iq.harvard.edu/files/retreat/files/abram_the_spell_of_the_sensuous_perception.pdf
20. Environmental Impacts of Electronic Waste. URL: <https://environmentgo.com/environmental-impacts-of-electronic-waste/>
21. Global Information Society Watch 2020 - Technology, the environment and a sustainable world: Responses from the global South. URL: <https://www.apc.org/en/pubs/global-information-society-watch-2020-technology-environment-and-sustainable-world-responses>)

22. Hans J. Technology and Responsibility: Reflections on the New Tasks of Ethics. URL: <https://inters.org/jonas-technology-responsibility>
23. How Civil Society Influences Policy Making: Strategies and Impact. URL: <https://polsci.institute/south-asia/civil-society-influences-policy-making/>
24. Legal Frameworks in Law and the Environment: A Comprehensive Overview. URL: <https://lawslearned.com/law-and-the-environment/>
25. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Wash., 1981. 103 p.
26. Nature and Society Anthropological perspectives Edited by Philippe Descola and Gísli Pálsson. London and New York. URL: https://johannesneurath.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/08/2-descola-nature_and_society_anthropological_perspectives_european_association_of_social_anthropologists_.pdf
27. Peccei A. The Human Quality. Oxford; New York: "Pergamon Press", 1977.
28. Philippe Descola. Beyond Nature and Culture» *Hau. Journal of Ethnographic Theory*, 2012. 2(1):473. DOI: 10.14318/hau2.1.021
29. Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/goals>
30. Technology and Environmental Sustainability. URL: <https://sps.columbia.edu/news/technology-and-environmental-sustainability>
31. The global E-waste Monitor 2024 – Electronic Waste Rising Five Times Faster than Documented E-waste Recycling: UN. URL: <https://ewastemonitor.info/the-global-e-waste-monitor-2024/>
32. Tracing Legal History and Environmental Movements for Justice. ES Editorial Staff, July 4, 2024, History of Law. URL: <https://edictsandstatutes.com/legal-history-and-environmental-movements/>
33. What Are The Most Influential Environmental Advocacy Groups? URL: https://ecolifewise.com/what-are-the-most-influential-environmental-advocacy-groups/#google_vignette

4.2 Філософія глобальних проблем *

1. Вступ.
2. Глобалізація як філософська проблема.
3. Суперечки щодо визначення глобалізації.
4. Глобалізація і культура.
5. Глобалізація і економіка.
6. Глобалізація і політика.
7. Антиглобалізм.
8. Антиглобалізм і політика.
9. Глобалізація і національно-культурна ідентичність.
10. Парадоксальні випадки інтерпретації глобалізації.

Глобалізація - це складна взаємодія економічних, соціальних, технологічних, політичних і культурних явищ та процесів, спричинених суттєвими змінами у системі сучасних політичних і соціокультурних відносин, а також у сучасному світовому виробництві, споживанні й торгівлі. Процеси глобалізації можуть вважатись однією з провідних характеристик сучасності.

У документах ООН глобалізація розглядається як неминучий процес формування загальних принципів облаштування суспільного життя, що є прийнятними для світової спільноти і об'єднують усі країни світу.

Однак постає зрозумілим, що таке складне явище як глобалізація, не може не впливати на зовсім різні сфери життя людини і сучасного суспільства. З цієї причини немає нічого дивного в тому, що може ставитись, зокрема, питання про певний зв'язок між глобалізацією і демократією, сферою культурного життя, економічними відносинами [3, с. 11-25].

Сучасне людство перебуває зараз на етапі науково-технічної і інформаційної революції. Важливою особливістю науково-технічної революції є значне посилення антропогенного впливу на природу, який, правда, має суперечливий характер. У ньому переплелись позитивні й негативні явища: з одного боку — постійне вдосконалення технологій і зростання виробництва, що сприяють повнішому задоволенню потреб

людей, раціональнішому користуванню природними ресурсами, істотному збільшенню виробництва продуктів харчування тощо. З іншого боку - швидко забруднюється і деградує природне середовище, знищуються ліси, посилюється ерозія ґрунтів, випадають кислотні дощі, зменшується озоновий шар навколо землі, погіршується загальний стан здоров'я людей тощо. Певні труднощі виникають також і в формах реалізації самого способу життя та діяльності людини.

Зараз прийнято вважати, що процеси глобалізації постають визначальним чинником існування і еволюції всього сучасного людства, якісно новою фазою чинної історичної епохи та якісно новим етапом історико-культурного процесу.

Глобалізація також передбачає зростання темпів науково-технічного прогресу. В сучасному світі науково-технічний потенціал постає одним з вирішальних факторів конкурентоспроможності країн на світовому ринку. Виникають принципово нові політичні, соціальні та економічні механізми, що визначають розвиток суспільства.

Варто відмітити, що глобальні проблеми сучасності безпосередньо стосуються життєвих інтересів практично усіх народів світу. Можна стверджувати, що ігнорування таких проблем взагалі загрожує існуванню людської цивілізації, однак їх розв'язання потребує свідомої організації значних колективних дій, різних суспільних сил і рухів, держав, усього світового співтовариства.

Процеси глобалізації на жаль супроводжуються також появою і розгортанням в різних регіонах світу цілої низки конфліктів різного рівня, глибини і характеру, які становлять сьогодні одну з основних загроз як для національної, так і для всієї системи міжнародної безпеки. Весь хід розвитку загальнолюдської цивілізації, а також усвідомлення людством взаємозалежності і взаємопов'язаності усіх сфер життя сучасного світу не змогли викоренити військові конфлікти як засіб силового вирішення міждержавних, політичних, релігійних, економічних та етнічних протиріч. Вирішення такого роду конфліктних ситуацій за допомогою зброї все ще залишається прикметною рисою сучасної епохи.

Сьогодні українське суспільство перебуває на шляху трансформації від інформаційної до громадянської стадії економічного і суспільно-політичного розвитку. Ці об'єктивно складні і суперечливі за своєю природою процеси відбуваються на фоні суттєвого загострення глобальних проблем, змін у міжнародній політичній ситуації, які супроводжуються військовими конфліктами і збройним насильством.

2. Глобалізація як філософська проблема.

Філософське дослідження глобальних проблем виходить із об'єктивного статусу існування глобалізаційних процесів. В їх основі лежить постійна суперечність між суб'єктом (людиною, суспільством, людством) та об'єктом (існуючою дійсністю), прагненням людини вдосконалити свій життєвий світ і спроможністю природного і суспільного середовища задовольняти людські потреби, інтереси й бажання. Це реальні, а не ілюзорні проблеми. Тому їх аналіз має бути виваженим і об'єктивним, а шляхи вирішення реалістичними і адекватними. Саме філософія постає одним з найбільш важливих засобів осмислення і вирішення глобальних проблем сучасності. Тим більше, що філософія також зазнає впливу глобалізації, яка «...інтенсифікує мисленнєві процеси, в тому числі й філософські» [6, с. 5].

3. Суперечки щодо визначення глобалізації.

Спроби теоретичного осмислення процесів глобалізації зумовили появу у 80 - 90-ті роки ХХ століття тривалих дискусій з питань і проблем, викликаних непередбачуваними наслідками принципово нової соціокультурної ситуації, в якій опинилися провідні індустріальні країни. Вони розгорталися передусім в економічному полі, оскільки саме в економіці глобалізація давалася взнаки раніше, ніж у інших суспільних сферах. Згодом цю проблематику почали дедалі більше обговорювати і представники соціальних дисциплін (соціологи, політологи, філософи, культурологи), завдяки чому з'явилася низка альтернативних підходів, поглядів і загальних оцінок

поточних трансформаційних процесів. Специфічним для цього обговорення були різкі розмежування між прибічниками та опонентами глобалізаційних змін, спричинені різнохарактерним впливом глобалізації на різні сфери суспільного життя (економіку, культуру, політику) та проявами глобалізаційних процесів в різних регіонах світу (провідні індустріальні країни Західної Європи та Північної Америки, малорозвинені регіони Азії, Африки, Латинської Америки, країни пострадянського простору) [6, с. 3-5].

Варто відмітити, що дискусії навколо проблематики глобалізаційних процесів відображують не просто певні розбіжності у сфері теоретичних інтересів, а й специфічні погляди на практичні проблеми сьогодення. Вибір стратегій соціально-політичного і економічного розвитку навіть при врахуванні всіх регіональних і історико-культурних відмінностей багато в чому залежить від домінуючих інтерпретацій глобалізаційних процесів.

При всіх відмінностях у різних дослідників в їх ставленні до проблематики глобалізації, можна спостерігати досить багато спільного. Так, зокрема, можна впевнено говорити про досить поширену в сучасному суспільстві ситуацію, яку можна назвати подвійним ставленням до самої глобалізації.

Мова в даному випадку йде про те, що значна частина наших сучасників, які самі досить охоче користуються тими очевидними перевагами, які дає глобалізація (і які фактично може дати тільки глобалізація), разом з тим можуть одночасно негативно висловлюватись про сутність і спрямування процесів глобалізації. Наприклад, глобалізацію деякі з таких сучасних авторів іноді можуть навіть називати світовим безладом [3, с. 206-221].

Однак глобалізація в наш час є, поза усяким сумнівом, вже такою реальністю, з якою всім все-таки доводиться рахуватись. Тим більше, що ця реальність не завжди може залежати від того, яким є суб'єктивне ставлення до неї.

Тому, на нашу думку, в даному випадку завдання полягає не в тому, щоб говорити про те, чи взагалі позитивним явищем є глобалізація, чи

ні, а про те, як саме глобалізація (якою б вона не була) може вплинути і як саме вона вже впливає на різні сфери життя людини, зокрема як саме глобалізація впливає на національне як чинник розвитку культури.

На нашу думку, найбільшою мірою заслуговує на увагу наступне визначення глобалізації: «Глобалізацію, і це засвідчує сама семантика цього слова, варто осмислювати передусім як трансформацію просторової організації соціальних відносин та взаємодій, вимірювану за допомогою таких показників, як протяжність, інтенсивність, швидкість та вплив, що продукує глобальні, тобто міжконтинентальні та міжрегіональні, за суттю, потоки і структури активності, взаємодій та виявів влади» [6, с.13].

4. Глобалізація і культура.

Певною мірою можна вважати, що вся історія людства супроводжується як такими процесами, які були дуже подібними до сучасної глобалізації, так і такими процесами, які були дуже подібними до сучасної антиглобалізації. Можна навіть стверджувати, що ці дві основні тенденції багато в чому визначають хід світового культурно- історичного процесу.

Такі дві основні тенденції можна прослідкувати впродовж всієї історії світової культури. Основні перипетії на теренах цивілізаційних змін різних культурних регіонів яскраво свідчать про це.

Одну з цих тенденцій можна цілком обґрунтовано назвати інтегруючою тенденцією розвитку культури. Ми називаємо її саме так, оскільки вона першочергово спрямована до об'єднання людства та всього розмаїття локальних культур в одне ціле. Тут переважають процеси культурної асиміляції і уніфікації. Внаслідок цього і виникає єдина загальнолюдська культура.

Другу з цих тенденцій можна назвати дезінтегруючою тенденцією розвитку культури. Ми називаємо її саме так, оскільки вона полягає у відносному роз'єднанні людства та його культури. Внаслідок і в результаті дії цього важливого фактору культура людства розпадається на велику кількість окремих національних

культур, а також на сукупність локальних цивілізацій.

Цілком зрозуміло, що в різні періоди та епохи світової історії переважає лише якась одна з цих двох тенденцій. В залежності від домінування тієї чи іншої тенденції можна говорити про кожен з історико-культурних епох як про епоху переважно інтеграції чи, навпаки, дезінтеграції культури.

Разом з тим, є звісно зрозумілим, що в кожен епоху продовжують діяти обидві ці тенденції розвитку культури. Адже при переважанні однієї з тенденцій вплив протилежної з них ніколи не зникає повністю, визначаючи собою присутність обов'язкової протидії. Врахування таких особливостей культурного розвитку дає можливість знаходити спільне між дуже різними епохами в історії культури.

Те ж саме можна говорити також про кожен окрему націю або країну. В них також продовжують діяти обидві ці тенденції розвитку культури. Це також дає можливість знаходити щось спільне між різними народами.

Інтегруючі тенденції розвитку культури виявляють себе у різноманітних сферах та явищах культури. Однак, як ми вважаємо, ці тенденції можна і потрібно згрупувати і розглядати не тільки порізно, але і разом. Частина інтегруючих тенденцій розвитку культури неминуче повинні були поєднуватись з дезінтегруючими тенденціями і переплітались з ними.

Одним з найбільш відомих прикладів реальної, а не уявної культурної єдності людства був період еллінізму. Цей період античної історії почався після загальновідомих успішних завоювань Олександра Македонського і тривав до загарбання тих монархічних держав, які виникли на основі держави Олександра Македонського, з боку римської держави.

В цей період розширюються просторові межі давньогрецької культури і зміщується центр тяжіння цієї культури з власне Греції до тих монархій, які виникли на основі держави Олександра Македонського і які прийнято називати елліністичними.

Взаємодіючи з сучасними їй культурами народів Стародавнього Сходу, давньогрецька культура запозичила у них дуже багато різних ідей. На це звернули увагу ще в найдавніші часи. Зокрема, багато хто з стародавніх греків їздили вчитись в Стародавній Єгипет і немало запозичили з давньоєгипетської культури. Значний вплив на давньогрецьку культуру був зроблений свого часу також з боку Стародавньої Малої Азії, а також з Фінікії та інших країн Близького Сходу.

Особливо значна взаємодія культури Стародавньої Греції, з одного боку, і культур країн Стародавнього Сходу, з іншого боку, почала відбуватись після завоювань Олександра Македонського. Сам Олександр Македонський зробив дуже багато (і мабуть цілком свідомо)

для такого культурного синтезу.

В період еллінізму внаслідок створення елліністичних монархій відбувався доволі інтенсивний синтез давньогрецької культури, з одного боку, а також тих культур, які були створені народами Стародавнього Сходу, з іншого. Еллінізм корінним чином змінив ситуацію щодо полісної системи, яка була основою всього існування, а отже і культури стародавніх греків. В ньому реально виявились тенденції до об'єднання. Це виявилось, зокрема, у синтетичному характері усієї елліністичної доби.

Протягом всієї історії світової культури неодноразово зустрічались випадки, коли очевидно переважали прагнення представників різних національних культур зберегти свої унікальні особливості. Реалізація таких прагнень приводили до поширення дезінтеграційних тенденцій в історико-культурному процесі.

Ці тенденції полягають у відносному роз'єднанні людства та його культури. Внаслідок і в результаті розвитку дезінтеграційних тенденцій культура людства розпадається на велику кількість унікальних національних культур, а також локальних цивілізацій.

Дезінтеграційні тенденції розвитку культури виявляють себе у різних сферах та явищах культури. Частина дезінтеграційних

тенденцій розвитку культури неминуче поєднувались з інтегруючими тенденціями і переплітались з ними.

Дезінтеграційні тенденції розвитку культури знайшли своє відображення в концепції локальних цивілізацій. Кожна локальна цивілізація завжди має визначений час свого існування. Вона повинна послідовно проходити в своєму існуванні стадії народження, зростання, занепаду і загибелі.

Дезінтеграційні тенденції розвитку культури виявили себе також у такому важливому явищі світової історії та культури, яким був давньогрецький поліс. Історичною формою поділу людей на своїх та чужих стало ставлення до представників інших народів як до варварів, що було притаманним стародавнім грекам, для яких було властиве полісне життя.

Інтеграційні та дезінтеграційні тенденції розвитку культури можна кваліфікувати насамперед як важливі складові загальних цивілізаційних змін.

Прагнення до універсалізму є одним з основних напрямів розвитку людської цивілізації. Універсалізм постає вираженням інтеграційних тенденцій розвитку культури. Ця проблема є актуальною для всіх націй: як для тих з них, які знаходяться на рівні високого індустріального і постіндустріального розвитку і які об'єднані в традиційні національні держави, так і для націй тих країн, які тільки нещодавно отримали незалежність.

Людство зараз вступає в еру загальнопланетарної цивілізації, що свідчить про колосальний прогрес у всіх сферах життя, але в той же самий час ставить найскладніше завдання адаптування культурного спадку до цього нового стану та його збереження.

Всі повинні відчувати протиріччя між неминучістю цього піднесення і всебічного цивілізаційного прогресу, з одного боку, і необхідністю врятувати культурний спадок кожної локальної цивілізації і кожної нації, з іншого боку. В переважній більшості країн сучасного світу поступово складається універсальний стиль життя. Цей стиль першочергово проявляється в процесах неминучої стандартизації, оскільки техніка раціоналізує всі сфери життя.

Проте варто звернути увагу і на протилежну тенденцію: разом з прагненням до універсалізації в культурному житті спостерігається також і протилежна тенденція. Значною мірою вона ґрунтується на розподілі всього існуючого на своїх та чужих. Розподіл всіх людей на своїх і чужих є надзвичайно давнім. Він реально існує ще з часів найдавнішого архаїчного суспільства. Особливості сприйняття свого та чужого відіграють важливу роль у перебігу культурних подій. Ці протилежні поняття суттєво впливають на формування світоглядних традицій. Прагнення кожного народу зберегти свою окремішність та національну ідентичність часто приводить до націоналізму. Націоналізм пов'язаний з прагненням створити національну державу.

Культура в наш час існує за таких умов, коли майже всі сучасні автори вже не тільки почали з оптимізмом говорити про появу феномену глобалізації, як це мало місце порівняно недавно, але також і про ті складні проблеми, які безпосередньо пов'язані з нею держави, так і для націй тих країн, які тільки нещодавно отримали незалежність.

Людство зараз вступає в еру загальнопланетарної цивілізації, що свідчить про колосальний прогрес у всіх сферах життя, але в той же самий час ставить найскладніше завдання адаптування культурного спадку до цього нового стану та його збереження.

Всі повинні відчувати протиріччя між неминучістю цього піднесення і всебічного цивілізаційного прогресу, з одного боку, і необхідністю врятувати культурний спадок кожної локальної цивілізації і кожної нації, з іншого боку.

В переважній більшості країн сучасного світу поступово складається універсальний стиль життя. Цей стиль першочергово проявляється в процесах неминучої стандартизації, оскільки техніка раціоналізує всі сфери життя. Проте варто звернути увагу і на протилежну тенденцію: разом з прагненням до універсалізації в культурному житті спостерігається також і протилежна тенденція. Значною мірою вона ґрунтується на розподілі всього існуючого на своїх та чужих. Розподіл всіх людей на своїх і чужих є надзвичайно давнім. Він реально існує ще з часів найдавнішого архаїчного

суспільства. Особливості сприйняття свого та чужого відіграють важливу роль у перебігу культурних подій. Ці протилежні поняття суттєво впливають на формування світоглядних традицій.

Прагнення кожного народу зберегти свою окремішність та національну ідентичність часто приводить до націоналізму.

Націоналізм пов'язаний з прагненням створити національну державу.

Культура в наш час існує за таких умов, коли майже всі сучасні автори вже не тільки почали з оптимізмом говорити про появу феномену глобалізації, як це мало місце порівняно недавно, але також і про ті складні проблеми, які безпосередньо пов'язані з нею. Крім того, глобалізаційні процеси неминуче також мають впливати і вже дійсно впливають на розвиток культури. Очевидним є те, що вплив глобалізаційних процесів на культуру є багатоаспектним.

Та все ж, вплив глобалізації на культуру було б неправильно оцінювати тільки якось однобічно. Проте можна загалом погодитись з тими з сучасних дослідників, які вважають, що для збереження цивілізованого життя на Землі просто необхідна цивілізаційна багатоманітність [5, с. 245]. Такий підхід загалом можна вважати найбільш вдалим серед усіх існуючих підходів щодо вивчення такого складного явища сучасності, яким є глобалізація.

Дійсно, цілком можна погодитись з тим, що при усіх позитивних наслідках тих явищ, сукупність яких в наш час прийнято називати глобалізацією, разом з тим, не повинна знищуватись уся існуюча багатоманітність національних культур та цивілізацій. Адже в протилежному випадку наслідки для світової культури були б надто важкими і непередбачуваними.

З іншого боку, не зважаючи на те, що в наш час існують різні ставлення до глобалізації, слід все ж таки визнати, що вона постає найбільш важливим виявом інтеграційних тенденцій розвитку сучасної світової культури.

Сучасна світова культура, як було вже сказано раніше, існує за таких складних умов, коли особливо голосно заговорили про глобальні проблеми та глобалізацію.

5. Глобалізація і економіка.

Глобалізація економічної діяльності є однією з головних тенденцій в розвитку сучасного світу, що значно впливає не лише на економічне життя, але й тягне за собою політичні (внутрішні і міжнародні), соціальні і навіть культурно-цивілізаційні наслідки. Ці наслідки все більше відчують на собі практично всі країни і серед них, звичайно, Україна, яка цілком усвідомлено, активно і цілеспрямовано рухається в напрямку інтеграції в світову економіку.

Економіка глобалізується внаслідок виникнення нових форм конкуренції, коли дедалі більше суб'єктів загальносвітових господарських зв'язків не мають певної державної приналежності. Крім того, глобалізація може сприяти вільному і широкому розповсюдженню капіталів зростанню зарубіжних інвестицій, розширенню можливостей для розвитку інфраструктури, полегшенню контактів між людьми різних країн.

У сучасній економічній теорії глобалізація розглядається як нова фаза прискорення розвитку загальносвітових господарських зв'язків у кількісному та якісному відношенні. Проте глобалізація економічного життя не є синонімом глобальної економіки, оскільки сутність першої визначається як процес переходу від світової економіки до глобальної, що перебуває у стадії формування, розвитку, утвердження.

У глобалізованій світовій економіці головною економічною організацією є сама оновлена глобальна світова економіка, яка характеризується новою структурою економічних відносин. Це економіка, що існує «над» національними економіками і агентами і автономно від них, прямує до них і надає їм специфічних характеру та форми [4].

Коли в наш час говорять про глобалізацію, то найчастіше мають на увазі здебільшого такі економічні процеси, які все більше об'єднують всю сучасну планетарну економіку в одну систему. З цієї причини деякі з сучасних авторів досліджень глобалізації як явища сучасності схильні взагалі обмежуватись тільки економічними аспектами процесів глобалізації.

На думку багатьох вчених, світова економіка може розглядатися сьогодні як об'єднання взаємопов'язаних суверенних національних економік внаслідок їх інтеграції та інтернаціоналізації. Глобальну економіку вони розглядають як вищу форму економічної діяльності у планетарному обсязі.

6. Глобалізація і політика.

Політична глобалізація охопила всі країни і народи, являючи собою мережу найрізноманітніших політичних взаємозв'язків, що швидко зростають; поглиблення взаємозв'язків між найважливішими політичними центрами, інтенсифікація трансграничних політичних зв'язків; широкий спектр міжполітичних взаємовідносин, що призводять як до взаємозбагачення, так і до виникнення нових політичних традицій; визначення нової ролі держави та інших суб'єктів міжнародного життя у глобалізованому світі; перспективи становлення глобального суспільства; формування нових політико-економічних систем та нових „політичних атракторів” на міжнародній арені, що являє собою нову якість інтернаціоналізації світового господарства.

Політична глобалізація означає фундаментальну зміну світового порядку, демонструє собою виникнення політичної культури, політичної свідомості, нового типу міждержавних відносин. Параметри політичної глобалізації визначаються кризою потенціалу окремих держав, зростанням глобальних проблем планетарного масштабу, посиленням ролі міжнародних організацій. Найбільшого впливу в контексті політичної глобалізації зазнали такі сфери, як міжнародні відносини і політична і економічна культура.

Важливою рисою політичної глобалізації є те, що в жодній сфері вона не досягла такого високого рівня, як у глобалізації фінансових ринків. Теорія політичної глобалізації робить наголос на масштабності тих змін, які охопили майже весь світ, а з іншого, начебто свідчила про потенціал західної моделі розвитку, яка визначає і уособлює цю тенденцію до глобалізації. Особливого поширення ідей політичної

глобалізації набули в період 90-х років, коли західний світ досяг значного економічного зростання, азійський світ уповільнив свій розвиток внаслідок кризи, а посткомуністичні країни почали активно впроваджувати ринкову економіку. Глобалізація проявляється в залученні багатьох різноманітних чинників, починаючи з культури, освіти, світоглядних настанов, закінчуючи умовами життя й загальним розвитком особистості, що сприяють ефективності нової системи

Важливими ознаками політичної глобалізації є:

- активізація міжнародних політичних і фінансових організацій,
- розвиток міжнародних комунікацій,
- взаємне збагачення культур,
- глобальна взаємозалежність соціальних і політичних рішень,
- активізація міжнародних фінансових трансакцій,
- збільшення обсягів міжнародної торгівлі,
- засвоєння західних стандартів споживацької культури,

що сприяє розвитку космополітичного світогляду і провокує відродження різного роду фундаменталістів та антиглобалістських рухів. Держава втрачає статус єдиного суб'єкта інтегрування і представлення інтересів великих спільнот. Національні уряди опинилися у лещатах між глобальними силами і місцевими потребами. В сучасних умовах за право виконувати роль стрижневої сили управління суспільним розвитком одночасно з державою змагаються глобальний ринок, наддержавні інститути, органи місцевої влади, розгалужені громадські та приватні мережеві структури. Кардинально розширюється фокус управлінської діяльності, зміщуючи акценти з національного на субнаціональний рівень. Управління суспільством в умовах перманентної турбулентності активізувало завдання всебічного вивчення надскладних мультиматеріальних і багаторівневих взаємозалежностей процесів політичної глобалізації. Важливо підкреслити, що в умовах нестандартного стану глобального середовища актуалізація множинних владних авторитетів, роль загального спрямовуючого центру, здатного забезпечити керованість суспільством, залишається за державою з її управлінськими важелями.

На відміну від ідей домінування та незалежності ієрархічно побудованої системи державного управління у теорії суспільно-політичних мереж державні інститути розглядаються у ситуації тісної взаємозалежності, координації інтересів і обміну ресурсами з іншими громадськими та приватними агентами, залученими у процес ухвалення та реалізації політичних рішень, які б задовольнили усі сторони колективних дій. Провідною темою управління є співробітництво на партнерських засадах між державним і недержавним секторами.

Глобалізація змінює традиційні уявлення про відмінності між внутрішньою і зовнішньою, внутрішньодержавною та міжнародною, територіальною і не територіальною політикою. Політичні рішення і дії в одній частині світу швидко відображаються у всьому іншому світі. Центри політичної дії і прийняття рішень можуть, завдяки сучасним засобам комунікації, перетворюватися на складні системи спільного прийняття рішень та політичної взаємодії. Глобальна політика сьогодні орієнтується не тільки на традиційні географічні інтереси, але і на безліч різноманітних економічних, соціальних, екологічних та інших проблем.

Отже, існує певна частина людей, які охоче користуються тими очевидними перевагами, які створює глобалізація, і разом з тим можуть досить негативно висловлюватись про неї. Як це не дивно виглядає на перший погляд, але слід визнати, що досить часто їх позиція може бути цілком щирою. Глобалізація досить часто викликає серйозні протести з боку представників дуже різних політичних сил. Проте не варто, однак, думати, що при цьому всі ці представники різних політичних сил, які з різних причин критично висловлюються щодо процесів глобалізації, повинні дотримуватись обов'язково антизахідних політичних позицій або ж, тим більше, що послідовники таких політичних сил обов'язково повинні дотримуватись антидемократичних політичних позицій.

7. Антиглобалізм.

В сучасній науковій і філософській літературі досить широко розповсюджена думка, що антиглобалізм повинен бути властивим винятково мешканцям країн Сходу [3, с. 28-34]. Зокрема найбільш

часто така позиція приписується багатьом представникам ісламського світу, особливо тим з них, які мешкають в країнах Близького та Середнього Сходу. Однак слід все-таки визнати, що загалом антиглобалізм як активна політична позиція в більшості своїх варіантів навіть більше поширений в розвинутих країнах Західної Європи, ніж в країнах Азії та Африки. Зрозуміло, що для такого явища повинні існувати певні причини. Однак західні антиглобалістські концепції пов'язані не тільки і не стільки з націоналізмом, як схильні думати представники широкого загалу людей під впливом сучасних засобів масової інформації.

Проте в дійсності тільки незначна частина справжніх націоналістів, зокрема націоналістів в країнах Західної Європи, можуть активно висловлюватись проти глобалізації. Здебільшого ж, європейці ставляться досить спокійно навіть до перспективи можливого обмеження функцій національної держави.

8. Антиглобалізм і політика.

Говорячи про впливові антиглобалістичні концепції та їх поширеність у сучасному суспільстві, слід звернути увагу на доволі широкий спектр представників тих політичних сил, які активно висловлюються зараз проти глобалізації та її можливих політичних наслідків. Як досить широко відомо, серед активних антиглобалістів набагато більше представлені послідовники лівих політичних сил, ніж послідовники правих.

Таке становище можна пояснити насамперед тим, що серед лівих загалом набагато більше таких, які дотримуються екстремістських позицій, ніж серед правих. В цьому насамперед виявляються загальні тенденції поширення правих і лівих політичних поглядів серед широкого загалу людей.

Так само можна помітити, що серед сучасних послідовників правих загалом переважають люди з більш толерантними політичними переконаннями. Ця толерантність правих спричинена їх набагато більшим ніж у послідовників лівих, консерватизмом. Причина тут загалом така ж сама, що з більшим, ніж у правих, екстремізмом лівих.

Однак, разом з тим, як раніше зазначалось, зовсім не означає, що всі послідовники лівих обов'язково повинні бути антиглобалістами.

Проте, як це не дивно виглядає на перший погляд, прихильників глобалізації серед послідовників лівих також набагато більше, ніж серед послідовників правих.

Така ситуація може бути пояснена дуже просто. Справа в тому, що переважна більшість тих, кого можна назвати правими, загалом у своїй масі більш індіферентно ставляться до проблем, пов'язаних з глобалізацією, ніж ліві.

Така позиція реально відрізняє правих політиків від лівих. Те ж саме можна сказати про переважну більшість прихильників правих політичних поглядів серед широкого загалу людей, зокрема тих з них, які знаходяться далеко від центрів політичної боротьби. Вони також більш індіферентно ставляться до проблем, які пов'язані з глобалізацією, ніж люди з лівими поглядами.

Однак, якщо говорити про ставлення до глобалізації не в загальному плані, а в тому значенні, коли йдеться про проблеми культури, то в цьому випадку очевидною є перевага людей з правими політичними поглядами. В такому випадку саме праві становлять більшість серед протестуючих проти політики поглиблення глобалізації. Така особливість у ставленні як певної частини політичних діячів, так і певної частини широкого загалу людей, які загалом є далекими від політики, потребує пояснення.

9. Глобалізація та національно-культурна ідентичність.

У структурі соціальної ідентичності зазвичай виокремлюють два основних компоненти: когнітивний — знання, уявлення про особливості власної групи і усвідомлення себе її членом; і афективний - оцінка якостей власної групи, значущості членства в ній. Ідентифікація як процес ототожнення індивіда з тим чи іншим об'єктом, людиною, групою, нацією відбувається на основі засвоєння певних культурно- символічних ознак, цінностей, стандартів поведінки, соціальних установок і ролей. Таке почуття спільності формується на основі відмінності і навіть протиставлення «свого» і «чужого». Ідентичність - це не тільки самовіднесення себе до тієї чи іншої спільноти людей, наприклад, нації, а й більш-менш адекватна уява про неї

(автостереотипи), її мову, культуру, історію і державність, якщо така є. Загальновідомо, що багатьох із сучасних людей в різних регіонах світу в глобалізації першочергово лякає можливість втрати у недалекому майбутньому власної національної чи культурної ідентичності. Зокрема побоювання можливості втрати ідентичності стосується і активних захисників національних культур.

Так, наприклад, багато хто з сучасних європейців вважають можливість втрати ідентичності найбільшчим з питань, які пов'язані з глобалізацією. Тобто такою є, зокрема, позиція багатьох представників традиційної європейської культури. Значна частина з європейців просто бояться, що все різноманіття європейської культури може бути просто розчавленою американською масовою культурою. І треба визнати, що для багатьох з таких побоювань є досить реальні підстави.

Все, про що говорилось раніше, зовсім не означає, що прихильники антиглобалізму своїми діями змогли б зупинити глобалізацію. Адже глобалізація сама по собі не вигадана окремими політиками, як уявляють це дехто з наших співвітчизників.

Інша річ, що до думок, які висловлюють антиглобалісти, варто прислуховуватись навіть прихильникам глобалізації, оскільки це могло б допомогти уникнути найбільш негативних наслідків глобалізації.

10. Парадоксальні випадки інтерпретації глобалізації.

Літературний жанр антиутопії демонструє цікаві і парадоксальні випадки тлумачення сучасних глобалізаційних тенденцій. Намагаючись в художній формі осягнути майбутнє, представники цього жанру іноді показують певні неявні можливості суспільно-політичного розвитку.

Існує думка, що мультикультуралізм, наразі так активно пропагується, що може привести до захоплення Європи мусульманами-салафітами, а еволюція політичного режиму росії приведе до її розпаду і ренесансу в її окремих уламках псевдо-радянської системи.

Дивовижний світ антиутопій показує, що протилежності можуть співпадати. Крайнощі глобалізації, як це не дивно звучить на перший погляд, можуть поєднуватися з антиглобалізмом.

*Текст даного розділу використаний з попереднього видання навчального посібника "Філософія науки, техніки, архітектури: навчальний посібник / В.А. Рижко та ін. – Київ: КНУБА, 2018. – 200с." в авторській редакції.

Питання для самоконтролю:

1. *Позитивні і негативні сторони глобалізації.*
2. *Глобалізація і соціальні конфлікти сучасності.*
3. *Філософія як необхідне підґрунтя осмислення глобалізації.*
4. *Антиглобалізм як форма світогляду.*
5. *Глобалізація і культурний розвиток.*
6. *Глобалізація і національна ідентичність.*
7. *Глобалізація і економічні проблеми сучасності.*
8. *Глобалізація і економіка.*
9. *Глобалізація і політика.*

Література

1. Ейк К. Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії / Пер. з англ. // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика / К. Ейк [Текст]. - Луганськ: Альма-матер-Знання, 2002. - с. 11-25.
2. Мартен Д., Мецжер Ж.-Л., П'єр Ф. Метаморфози світу. Соціологія глобалізації / Мартен Д., Мецжер Ж.-Л., П'єр Ф. [Текст] / Пер. з франц. - Київ: КМ Академія, 2005. - 302 с.
3. Маруняк С. Територія та ресурси в епоху глобалізації: вибір стратегії / Євгенія Маруняк // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2008. №9. - С.3-5.
4. Соціальні практики у глобальному вимірі / Попов Б. В., Фадеев В. Б., Носова Г. Ю., Багінський В. В., Нельга О. В. [Текст] - Київ: Наукова думка, 2007. - 160 с.
5. Спайбі Т. Європейські національні держави і глобалізація / Пер. з англ. // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика / Т. Спайбі - Луганськ: Альма-матер-Знання, 2002. - с. 67-79.
6. Трофименко М. Сутність антиглобалістського руху / М. Трофименко // Віче. - 2010. - №14. - С.26-29.

Післямова

Якщо Ви опрацювали подані авторами матеріали запропонованого Навчального посібника, то Ви вже деякою мірою, підготовлені до складання підсумкового іспиту з курсу "Філософія науки, техніки, архітектури". Авторський колектив усвідомлює, що для більш ґрунтовної підготовки необхідно самостійне опрацювання рекомендованої до курсу спеціалізованої літератури. Окрім самостійного опрацювання літературних джерел, рекомендуємо перевіряти власне знання/розуміння виступаючи з науковими повідомленнями на практичних заняттях, виступаючи на наукових заходах (круглих столах, наукових гуртках, сміливо беручи участь у різного роду дискусіях), тобто вчитися висловлюватися і, лише тоді, Ви відчуєте, що вже маєте знання. З точки зору діалектики знання можна виявити лише тоді, коли ми можемо його проговорювати, бо як ми думаємо, так ми і говоримо – як ми говоримо так ми і думаємо. Ви прийшли вчитися, будьте активними і наполегливими, шукайте відповіді на питання, що виникають, звертайтеся за допомогою (якщо самотужки не знаходите відповіді) до своїх керівників груп, котрі проводять практичні заняття. Аби було бажання вчитися, засоби будуть знайдені.

Особливо наголошуємо на тому, що в процесі виконання індивідуального завдання (реферату) не обирати тему стосовно якої у Вас вже є деяке розуміння, а обирати таку тему, в якій Ви ще нічого не тямите, з тим, аби в процесі підготовки, добору необхідних, на Вашу думку, першоджерел, їх опрацювання, Ви, тим самим, отримували знання, якого Вам бракувало. Таким чином, крок за кроком Ви будете наповнюватись необхідними смислами, котрі знадобляться Вам у висловлюваннях. Просимо відповідально, сприймати наші побажання, враховуючи те, що в процесі підготовки вони стануть Вам у нагоді.

Навчальне видання

Чорноморденко Іван Васильович
Гоцалюк Алла Анатоліївна
Покотило Костянтин Михайлович
Євдокимова Тетяна В'ячеславівна
Лакуша Наталія Михайлівна
Таран Ганна Павлівна
Хавроненко Василь Дмитрович
Галушко Олександр Сергійович
Шарипін Андрій Вікторович
Турчин Марина Яремівна

Філософія науки, техніки, архітектури

Навчальний посібник

Відповідальний редактор І.В.Чорноморденко
Комп'ютерне верстання
Дизайн обкладинки І.В. Чорноморденко

Фото на обкладинці:

Великий адронний колайдер, Новий Сіднейський рибний ринок

Підп. до друку 08.04.2025. Формат 60□84/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 17,90. Зам. № 0804-25.
Наклад 300 прим.

Видавець та виготовлювач ТОВ «7БЦ»
03087, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017